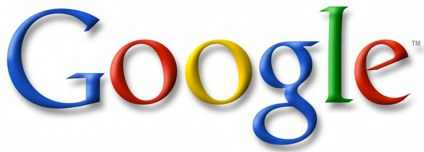
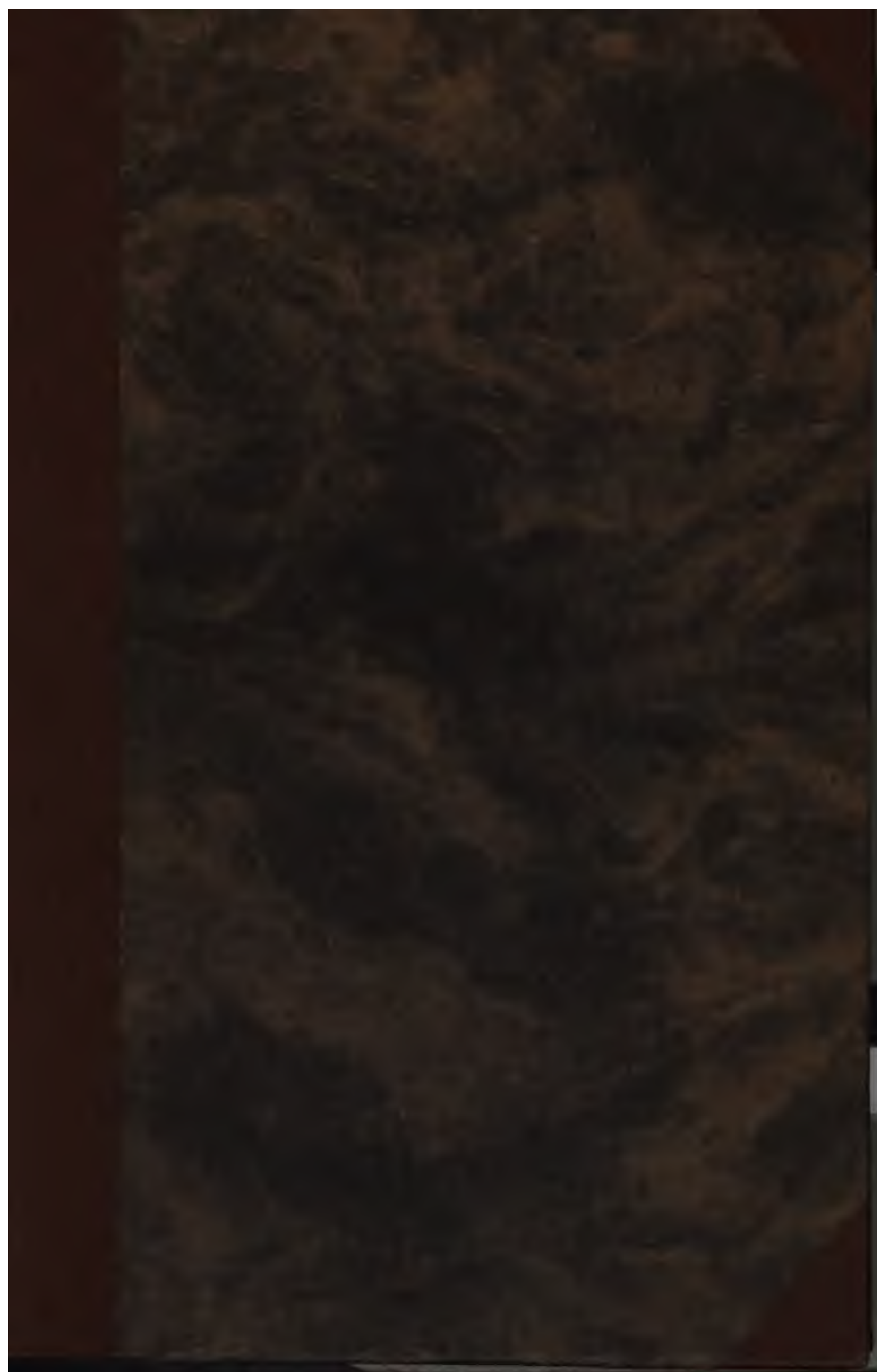
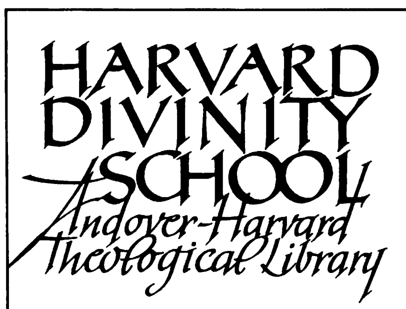
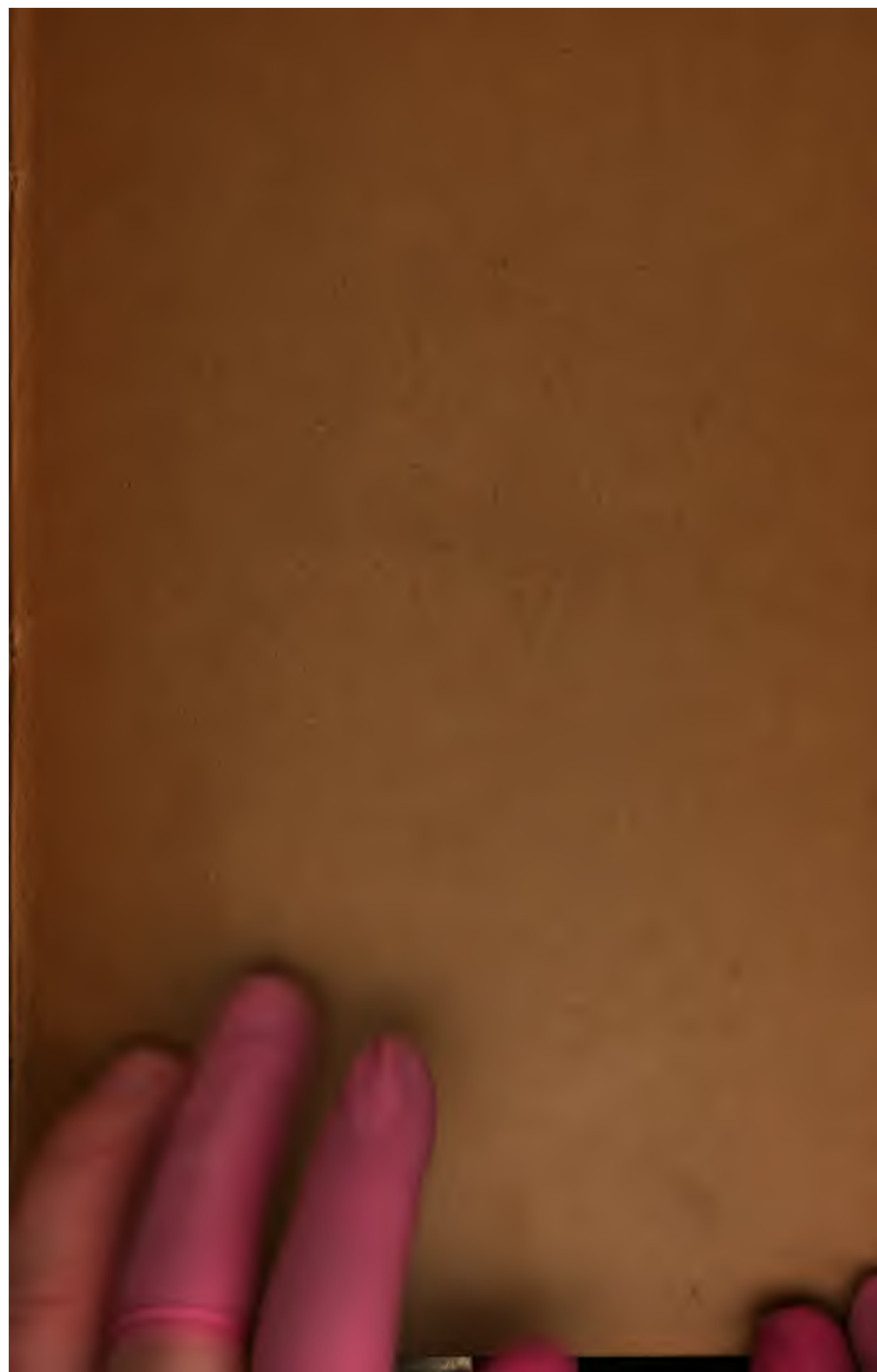
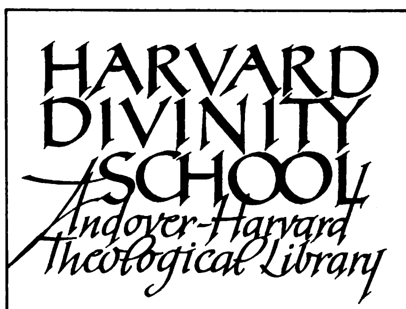

HARVARD
DIVINITY
SCHOOL
Andover-Harvard
Theological Library

HARVARD
DIVINITY
SCHOOL
Andover-Harvard
Theological Library

RICHARD PETERSEN

JOHAN KASPAR LAVATERS

LIV

KØBENHAVN
KARL SCHØNBERGS FORLAG
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.
1903

INDHOLD.

Til Grund for denne Bog ligger følgende Biografier af Lavater:

Johan Kaspar Lavaters Lebensbeschreibung von seinem Tochtermann Georg Gessner. 1—3 Th. Winterthur 1802.

Essai sur la vie de Jean-Gaspard Lavater par l'auteur des soirées de famille, d'Albert de Haller etc. Lausanne 1844. — 469 S.

J. C. Lavater nach seinem Leben, Lehren und Wirken dargestellt von F. W. Bodemann, Pastor zu Schnackenburg an der Elbe. Gotha 1856. — 495 S.

Hedewig Waser: Johan Kasp. Lavater nach Ulrich Hegners handschriftlichen Aufzeichnungen und Beitragen zur nähern Kenntnisse Lavaters. — Disputats for Doctorgraden. Zürich 1894.

Andre benyttede Skrifter findes anførte paa sit Sted.

1.

Fødsel og første Barndom.

Staden Zürich er den betydeligste By i Schweiz, og den overgaar i Indbyggerantal baade Bern og Genève. Den har nu, efterat Forstæderne er indlemmede i den, op imod 150,000 Indbyggere, og er absolut en af de mærkeligste Byer i det helvetiske Forbund. Til denne Stad var en af Schweiz' ypperste Reformatorer Ulrik Zvingli knyttet baade som Præst ved Domkirken og som Fører af Hæren, indtil han faldt i Slaget ved Kappel 1531. I vore Dage har Zürich et vist Ry som Tilflugtssted for mange Folk, der er komne paa Kant med Samfundet, især Russere.

Byen ligger som saa mange af Schweiz' Byer meget smukt ved den nordvestlige Ende af Zürichersø og er gennemstrømmet af den livlige, grønklare Limmat, en Biflod til Rhinen. I vore Dage er Stadens vigtigste Brændpunkt den anselige Banegaard, ligesom dens Polyteknikum med Rette nyder stor og europæisk Berømmelse som Dannelsesanstalt.

Paa den Tid, vor Fortælling foregaar, havde Zürich ikke over, snarere under 20,000 Indb., men var dog en af de anseligste i Schweiz. Den Livshistorie, som her berettes, omfatter de 60 Aar fra 15. November 1740 til Januar 1801, og Zürich fremtraadte dengang i Modsætning til nu som en gammeldags By. Den deltes ved

Limmat i to Dele, Storstaden mod Øst og Lillestaden mod Vest. I den første Del laa Frau Münster (eller Domkirken) og Wasserkirken tæt ved Floden; i den anden Del laa Frue Kirke og Peterskirken. Den første Del er meget kuperet, den sidste Del mere jævn. Men Udsigten ud over Søen og til de fjerne Bjerge hen imod Graubünden er smuk, og selve den krystalklare, milelange Züricherso, oplivet ved mangfoldige Fartøjer, og hvis Bredder ere smykkede med Byer og Landsteder, gør et overmaade venligt Indtryk. Gaar man op paa Uetlibjerget eller et andet Højdepunkt Syd for Staden, har man Udsigt over den egentlige Alpekæde ligefra de to bekendte Kammerater i Forgrunden, Rigi og Pilatus, indtil den kolossale Jungfrau længere borte.

I denne naturskønne By fødtes Johan Kaspar Lavater d. 15. November 1740, som tolvte Barn af Lægen Heinrich Lavater og Hustru Regula Escher. Faderen var en retskaffen, dygtig og ærlig Mand af den gammeldags Slags, Medlem af Stadens Raad. Moderen var mere begavet, baade aandelig og praktisk. En stor Fejl havde hun ved sin Forfængelighed, som dog ikke var af den Slags, der findes hos mange ubetydelige Kvinder og især viser sig som Koketteri; men det var dels i Retning af en høj aandelig Stræben efter at udvide sine Kundskaber og glimre ved disse, dels ved at være fremragende dygtig som Husmoder, enten det var overfor Manden eller Børnene. Hun kunde næsten paa én Gang figurere i Køkkenet, i Dagligstuen eller Laboratoriet, hvor hun var en glimrende Medhjælper for sin Mand. Rundhaandet var hun indtil Ødselhed og sandhedskærlig indtil Yderlighed.

Kaspar Lavater bevarede hele Livet igennem en levende Følelse af, hvor meget han skyldte sine Forældre, især sin Moder, der tidlig vakte en Stræben i ham imod alt, hvad der er højt og sandt; og altid, naar han hørte tale om en Mand, der udmærkede sig, hørte man ham

sige: Denne Mand er uden Tvivl Søn af en vís og forstandig Kvinde.

Drengen var som Barn en besynderlig Blanding af Livlighed og Frygtsomhed, af Voldsomhed og Blidhed; der var meget modsatte Egenskaber i ham, utaalmodig og dog dorsk, i høj Grad modtagelig og dog doven. »Man sporede ikke«, skriver han, »noget Tegn paa Aand eller Originalitet; man havde aldrig noget at fortælle om mig som om mine Brødre og Søstre. Nysgerrighed drev mig frem til alle mulige Ting, Frygtsomhed holdt mig igen tilbage«.

Kaspar kom meget tidlig i Skole, og der gik det til paa den gammeldags Maade med idelig Straf og hyppig Anvendelse af Riset, hvilket gjorde ham angst og bange. Der var dog en af Lærerne, der fattede Godhed for Drengen og sagde om ham til Forældrene: »Der kommer nok noget ud af den lille Kaspar!« Men hans Fremskridt i Læsning og Skrivning var meget smaa, og han bragte ofte sin Moder til Fortvivlelse ved sin Ligegladhed. Hans skrøbelige Helbred bragte Forældrene til at forbyde ham at deltage i Drengelege, hvorved han blev endnu mere frygtsom og forlegen, men der var dog den gode Side derved, at han derved bragtes til at forberede sig paa egen Haand og at lege paa egen Haand.

En af hans tidligste Lege kunde han takke en Bedstemoder for, hos hvem han én Gang om Ugen fik Middagsmad. Hun forærede ham nemlig Stumper af rødt, grønt og sort Vox, og han morede sig med at danne forskellige Figurer af det, men han holdt ikke ud med at lave nogen færdig og tog strax fat paa en anden, som han snart ligeledes forlod. Senere hen i Livet, da han var bleven fornuftigere, drog han deraf den Lære, aldrig at begynde paa noget uden at gøre det færdigt, saaledes ikke at forlade en Bog uden at læse den til Ende.

Da Kaspar var 6 Aar gammel, havde han drevet det

saa vidt, at han selv kunde knappe sine Buxer, og dermed opgav han for stedse at gaa med lang Kjole. Samtidig forlod han den saakaldte Pogeskole eller den tyske Skole og kom nu op i den latinske. Den første Dag, han var i denne, indpræntede sig med uudslettelig Skrift i ham. Han fik nemlig her det Syn at se 3—4 uvorne Drenge først faa en alvorlig Dragt Prygl og derefter som yderligere Straf en Tid staa op paa Bænken med Potteskaar og Fejekoste i Haanden. Vel indgød denne strænge Opdragelsesmetode Drengen stor Respekt, men endnu større var Skrækken hos ham.

Det var ogsaa en Rædsel for ham, da han allerede den første Dag hørte Læreren, som de maatte kalde Præceptor, kommandere: Sequens! og strax efter Antecedens! med hvilke mystiske Ord den næste eller den foregaaende betegnedes. Og strax, da han i sin Uvidenhed ikke lystrede Ordre, maatte han hente et Ris, men allerværst var det dog for ham at høre de andre Drenges Latter paa hans Bekostning.

De første religiøse Bevægelser i Drengens Hjerte begyndte paa denne Tid, da han var 6—7 Aar gammel, at røre sig i ham. Han tænkte paa Gud, men da han var saa vant til at faa Skænd ogsaa af sin Moder, ved alt hvad han gjorde, trak han sig tilbage i sig selv, naar han tænkte paa Gud. Han huskede siden godt, hvorledes han havde Trang til at være ene med Gud, og hvorledes han gjorde sig Umage for at undgaa al Adspredthed, medens han samtidig søgte at bede med Oprigtighed. »Det er sandt«, siger han, »o min Gud! at disse Beslutninger vare meget svage og af liden Varighed, men mit Hjerte søgte ind til dig, i det mindste efter hvad jeg fattede eller formodede om din Storhed og Godhed. Jeg kastede tidt medlidende Blikke til mine Kammerater. »Stakkels uvidende«, sagde jeg til mig selv, »dersom I bare vidste, hvad jeg véd, dersom I havde i eders Aand, hvad der er i min — disse stakkels Børn

véd knap, at der er en Gud til; de har ingen Trang til Gud! — Ja, Trangen, Nødvendigheden af Gud, det var den dybeste Idé, det var Grundfølelsen i min Barndom. Vel forblev jeg næsten ligesaa ubesindig, ligesaa let som før, men jeg følte mig ilde til Mode i slige Tilfælde, og jeg begyndte at bede Morgen og Aften med mere Ild«. Han begyndte ogsaa i Hemmelighed at læse i en lille Bibel, og han blev ikke træt af at læse om og om igen, særlig Samuels, Kongernes og Krønikernes Bøger, og atter af disse især Elias' og Elisas Historie.

Om den Magt, Kristendommen havde i Zürich, mindes vi ved, hvad Lavater fortæller om en Fisketur i sin Barndom. Han vilde fiske, men stod meget ulykkelig over, at ingen Fisk vilde bide paa Krogen. Da kom en Dreng hen til ham og sagde: »Véd du, hvad du skal gøre for at fange noget? Du skal sige ligesom Peter: Herre, paa dit Ord udkaster jeg Krogen; saa faar du noget«. Disse Ord mærkede han sig vel, men det var jo en egen Maade at opnaa noget paa.

At lave Genstande af Vox, hvilket hans Bedstemoder havde ført ham ind paa, var hurtigt blevet en Passion hos ham. Han dannede snart alle Slags Figurer af det, og paa denne Maade ytrede sig først den Begavelse hos ham, som siden førte ham til hans store fysiognomiske Arbejder. Nu, som Barn dannede han forskellige smukke Ting, som tildrog sig hans nærmestes Opmærksomhed. Saaledes lavede han et stort militært Tog, ikke alene af Soldater, men ogsaa af Heste, Kanoner, Krudt- og Proviantvogne, alt efter hvad han selv havde set. Dette Arbejde tog ham lang Tid, og Forældrene glædede sig meget ikke blot ved hans Sindrighed men ogsaa ved hans Flid og Stadighed. Endelig var Toget helt færdigt, og han havde opstillet det paa Gulvet paa tre lange Brædder. En Søndag Aften gik han imidlertid længe spekulerende op og ned ad Gulvet. En Lede ved hele Arbejdet var kommet over ham, og han saa' nu

lutter Fejl ved det. Han tænkte paa, hvilken Masse Vox han havde anvendt til ingen Nytte. Pludselig for han hen til Arbejdet, greb fat i det og trykkede det hele sammen. Et Øjeblik efter traadte Faderen oprømt ind med et helt Selskab. Han vidste, at Kaspar var færdig med sit lange Taalmodighedsarbejde, og vilde nu fremvise det for sine gode Venner, og han var ikke fri for at føle Stolthed over Drengen. Hvor ubehagelig forbavset følte han sig nu ikke ved at finde hele Værket ødelagt. Han blev meget opbragt derover, og skønt han af Princip aldrig slog sine Børn, straffede han Drengen paa en maaske endnu mere følelig Maade ved haarde Skænd ikke blot paa denne Dag, men endnu længe efter, og den ærekære Dreng tog sig dette meget nær.

Imidlertid avancerede Kaspar i den latinske Skole, men hans svagelige Helbred voldte Forældrene Bekymring, saa meget mere, som de nu havde mærket, at Drengen ingenlunde manglede Begavelse. For at styrke ham lod Faderen ham komme til et i Schweiz bekendt Badested Baden i Limmatdalen med gode Svovlbade. Fra dette Ophold var der især et Par Smaating, der gjorde Indtryk paa Barnets religiøse Sind og viser den samvittighedsfulde Ængstelighed, der var over ham. En Dag sad han i Gæstgiverstedet og skrev en latinsk Stil; uden at tænke over det stænkede han sin Pen af ud af Vinduet. Men paa én Gang lød en forbitret Stemme nedenfra op til ham: »Det skal man dog have sig frabedt!« Blækket var faldet paa en Dames Kjole, som beklagede sig til Fru Lavater, og Sønnen maatte gøre hende Undskyldninger derfor. Men Lavater var overmaade nedslaaet ved dette og gik længe om med en Angst for Følgerne af sin ubesindige Færd. Han var i Forvejen kommet ind paa at henføre Ubehageligheder, der mødte ham, til sine Fejl.

Under samme Ophold kom en Dag en overmaade grim Kælling ind i Gæstgiverstedet og falbød Pærer.

Drengen fik en stærk Lyst til at slaa Konen, alene fordi hendes Grimhed gjorde et stærkt Indtryk paa ham, men da han baade manglede Mod og Kræfter til det, fik han en anden Dreng for Betaling til at gøre det. Ja, han vilde endog have Drengen til at smide hende ned ad Trapperne, men det vilde denne dog ikke indlade sig paa. Denne grimme Færd blev bagefter en Kilde til megen Ufred for Lavater, og her henførte han atter det ubehagelige, der hændte ham, som en Himlens Straf for hans Ondskab imod Konen. Han glemte aldrig i Livet denne Historie med Konen.

En anden slem Streg af Lavater har han selv senere hen draget frem til sin egen Beskæmmelse. En anden Dreng var ved Examen kommet over ham og havde derved faaet Ret til at bede Fadervor i Klassen. For at nedsætte ham fandt Lavater nu paa at tilhviske ham de første Ord paa Græsk i den Tanke, at naar han pludselig hørte op, vilde Drengen ogsaa strax gaa i Staa, men det slog aldeles fejl, thi uden Tøven fremsagde han Bønnen til Enden.

Lavaters naturlige Frygtsomhed gjorde ham i denne Alder lidet skikket til lange Taler; de forvirrede og uklare Tanker, der bevægede sig i ham, kunde han kun daarligt udtrykke, og der var noget naivt og kejtet ved ham, som gjorde, at han hellere led og tav end vilde gøre sig til Skive for de andres Vittigheder.

Drengen var ti Aar, da en Dag Pastor Ulrich, en siden bekendt Theolog, traadte ind i hans Klasse og fremsatte det Spørgsmaal for Drengene, hvad hver især vel vilde være. Han spurgte ogsaa, hvem der vilde være Præst. Jeg! jeg! svarede strax en høj og bestemt Røst. Det var Lavater. Han havde ikke før tænkt over det, men aldrig saasnart havde han sagt det, før han paa underlig Maade følte sig bestemt hendraget dertil og tog det meget ilde op, naar hans Kammerater bagefter morede sig over hans pludselige Tilbøjelighed.

Han løb hjem og raabte allerede, da han traadte ind af Døren: »Jeg vil være Præst! Der har været en Herre i Skolen, der har spurgt os alle, hvad vi vil være. Nu véd jeg, hvad jeg vil være!« Moderen studsede misfornøjet: »Naa, det skal altsaa bero paa dig! Fader og Moder skal vel ingen Ting have at sige?« Forældrene havde tænkt sig Kaspar som Læge ligesom Faderen og Broderen Konrad som Apoteker. Men da Kaspar blev ved i den nu engang fattede Beslutning, blev de snart fortrolige med Tanken, og Familiens præstelige Venner fandt Bestemmelsen meget rimelig. Saaledes var denne Beslutning paa en ganske underlig Maade taget.

Forældrene holdt nøje over, at Børnene kun omgikkes ligestillede, og særlig Moderen vilde have, at den sarte og let bevægelige Kaspar kun havde Omgang med ældre Drenge, saasom hans egen ældre Broder og dennes Klassekammerater. Men Broderen trykkede sig ved at følge nedad Gaden med Kaspar, skønt de ellers var gode Venner. For at tækkes Fader og Moder, der ved Skoletidens Ende plejede at stille sig ved Vinduerne for at iagttage Børnene, havde Brødrene aftalt et Sted, hvor de mødtes for at komme samtidig hjem. Det var ikke frit for, at Kaspar gjorde sig Samvittighed af, at Forældrene paa denne Maade troede, at Drengene fulgtes ad hele Vejen hjem.

Den første Gang, Kaspar var til Examen i Latinskolen, faldt den Talemaade ham ind: Den første den bedste, og han skyndte sig derfor at blive færdig. Da han kom hjem, sagde Faderen til ham: Lad mig se din Kladde, og strax fandt han adskillige Fejl i den. Det viste sig, at han havde 21 Fejl, hvorimod en anden Dreng, som Kaspar følte sig meget hævet over, ingen Fejl havde. Denne blev derfor Nr. 1 i Klassen, men Kaspar kom en hel Bænk lavere. Med bøjet Hoved og meget mod i Hu gik denne hjem, mens de andre trods deres lange, værdige sorte Kjole som Latinpeblinge glade hoppede afsted. I Hjemmets Forstue modtog Faderen

ham med et vredt Blik, men denne Gang var Moderen den mildnende. Hun fandt ikke Sagen videre trøstesløs og var glad ved, at Faderen allerede kendte det. Men den Ydmygelse, som Kaspar havde lidt, var gavnlig for ham. Som Følge af sin nuværende lavere Plads i Klassen, maatte han en Tid lang være Kustos, maatte gaa i Forvejen, naar de skulde i Kirke, og dér forrette flere Slags Tjeneste, saasom bytte Salmenummere. Nu skammede Moderen ham dygtig ud. Hendes Ord: »Skammer du dig ikke, Hr. Doktor Lavaters Søn?« lød ikke behageligt i hans Øren.

I 1753, da Drengen var 12 Aar, faldt han i en alvorlig Sygdom, og han var nær bukket under for Feberen. Han fortæller selv: »Jeg gennemgik mit forgangne Liv og søgte at rense mit Hjerte; jeg bad dem om Tilgivelse, hvem jeg troede at have krænket, og jeg tilgav af mit fulde Hjerte, hvad Uret andre kunde have gjort imod mig«. Han var ramt af Tanken om, at han maaske snart skulde forlade Livet. En Gudmoder havde foræret ham hundrede Dukater, og dem vilde han testamentere til de fattige i hans Klasse. Imidlertid, da Sygelejet varede længe, fandt han saa megen Glæde ved at lege med Guldet, at hans Moder følte det som sin Pligt at nedsætte det saa meget som muligt i hans Øjne. Dette lykkedes overmaade let, thi Drengen gik let fra én Yderlighed til den modsatte, og han vragede snart alt Guldet. »Denne Paavirkelighed«, siger han, »har ofte været en Slags Bro, som førte mig tilbage til Gud«.

I Nabolaget boede der et Par halvvoxne Fyre, der var komne et Stykke ind paa Lastens Vej, navnlig med Spil og Drik. Det var nu netop et Aar efter Kaspars Sygdom, og han takkede Gud, da det var Pinsefest, fordi han saa naadigt havde frelst ham. En Aften gik han ud at spadsere med disse to. De blev alle tre tørstige og vilde have Mælk, men da der ikke var noget at faa,

vilde de have Vin. Lavater blev bange derfor og vilde først gaa sin Vej, men slog sig dog til Ro, satte sig med de andre i Græsset for at se dem tømme en Flaske og lod sig snart nøde til at drikke med. I Begyndelsen holdt han sig tilbage, men de andres Drilleri og Gøren Nar fik tilsidst Bugt med hans Modstand. For at vise sig som en rask Karl tømte han da en to, tre Glas, og han var halvfuld, da han vilde rejse sig. »Jeg vidste dog godt, hvad jeg gjorde«, fortæller han, »i samme Øjeblik, jeg lod mig overtale; jeg vidste, hvad der ventede mig; jeg led en Helvedes Angst ved denne Synd, som jeg gjorde mig skyldig i saa kort efter Pinsefesten. Jeg var utrøstelig over ikke at have kunnet staa helt imod, da jeg mægtede det i nogle Øjeblikke. Jeg kunde af mit ganske Hjerte have slaaet mig selv, saa forbitret var jeg paa mig selv, og jeg forbavsede de to Kammerater, som lo ad mig.«

Nedslaaet og fortvivlet i Hjertet, men ikke mere omtaaget, kom Lavater til sit Hjem, hvor hans Moders Stemme lød som Torden for ham. »Kom op i Salen«, bød hun. Der var mange fremmede. Sagte sagde hun dér til ham: »Har du drukket Vin?« — Nej, svarede Drengen, men hans Aande forraadte ham. Han blev øjeblikkelig sendt ud, thi Sindsbevægelse og Virkningerne af Vinen vare nu ganske synlige.

»Ingen Hændelse i mit Liv«, fortæller han, »har gjort et saa varigt og gavnligt Indtryk paa mig. Jeg fældte mange Taarer derover, skønt min Moder ikke skændte paa mig eller straffede mig.« Han blev artigere og frommere for Fremtiden, og da Broderen Dithelm kort efter brækkede en Arm, troede han sikkert, at det var en Himlens Straf, fordi han havde drukket sig fuld. Men det blev ogsaa første og sidste Gang.

Kort Tid efter denne Begivenhed havde Lavater en aandelig Nydelse, som tydelig viser, at der var Glæder af en anden Slags, som kunde betage hans Hjerte. Det

var Synet af en berømt Mand, der var kommet til Zürich, nemlig Digteren Wieland. Der gik stort Ry af ham, og hans Ankomst til Staden var en hel Begivenhed. Lavater higede blot efter at se en berømt Mand, og det var Wieland, som kaldtes Tysklands Voltaire. Han fik ham kun én Gang at se, men hans Træk prægede sig uudsletteligt i det unge Menneskes Aand.

Skønt Kaspar Lavater nu nærmede sig Ynglingealderen, var han ligesaa ubesindig og overfladisk, som fra sin første Barndom. Han kunde i Grunden ingenting til Bunds og levede paa sin naturlige Lærenemhed. En vis Lærelyst var kommet frem i ham, men han forstod ikke at læse med Forstand og Udholdenhed. Dog, det religiøse Liv, der allerede gav sig til Kende i ham, drev ham alligevel fremad, og fremfor alt var det Bønnen. Han siger om den: »Bønnen forblev altid under alle Letsindets Storme en uudslettelig Trang for mit Hjerte og mine Omstændigheder. Den hjalp mig i saa mangfoldige Forlegenheder og Ængstelser, hvor ingen Magt eller Visdom kunde hjælpe. Havde jeg i Kirken snakket og var derfor bleven noteret og nu ængstelig ventede paa den velfortjente Tugtelse, jeg bad, og Tugtelsen udeblev. Havde jeg tabt eller tilsat Penge — Moder spurgte altid nøje efter hver Skilling — jeg bad og fik det nødvendige. Man kan vanskelig gøre sig et Begreb om min Trosstyrke i disse Aar. Kunde jeg bede, da var det mig, som om jeg allerede havde, hvad jeg bad om. Jeg erindrer, at jeg en Gang i en Stil havde skrevet relata i Stedet for revelata. Jeg bad Gud om at rette Ordet og skrive ve med sort Blæk. Jeg tror, at Ludimoderatoren[1]) gjorde det af partisk Godhed for mig.«

Skønt især Moderen gjorde sig omhyggelig Umage for at holde Kaspar fra alt raat Væsen, saa havde han

[1]) Den, der havde Tilsyn med Drengene, særlig deres Lege.

dog den stygge Vane, naar han følte sig pirret ved Uret, da at bryde ud i Eder og Forbandelser, hvorved vi mindes om, at Tiden i det hele var mere raa. Da saaledes en anden Dreng en Dag knuste et Lommespejl i hans Lomme, brølede Kaspar strax op med Forbandelser imod ham. Men saasnart en af Lærerne, der havde hørt paa dette, gav sig til at skænde alvorligt paa ham derfor, blev han meget skamfuld.

Saaledes endte hans egentlige Børneaar. Der var mange Fejl hos ham, og hans let bevægelige Sind førte ham tidt ind paa Afveje, men der var et Hold i ham, som kom af, at hans Hjerte i Grunden hang ved Gud.

2.

Ungdomsaar. Fortsat Studium.

Kaspar Lavater kom 1754 op i *Collegium humanitatis,* hvor Eleverne kaldtes Studenter. Undervisningsfagene, som vare beregnede paa mere fremskredne, vare følgende: Antikviteter, Religion, Filosofi, Logik, Historie, Veltalenhed samt Hebraisk. Der var 4 Lærere, og Lavater gik her i fire Aar, men hans Fremgang hævede sig ikke over det middelmaadige, skønt han ellers betragtedes som ret lovende. Han traadte ind i dette Kollegium med en dyb Følelse af Vigtigheden af det Kald, han havde gjort til sit, nemlig at blive Præst. To Ting bidrog her fremfor alt til hans videre religiøse Udvikling.

Den ene var Jordskælvet i Lissabon 1755. Skønt Lissabon var langt borte, mærkedes det dog meget tydeligt i Zürich og voldte stor Skræk. Hele Huset gyngede, og Eleverne styrtede ud af det. Lavater, der var af en frygtsom Natur, var meget rystet deraf og tog det som en Mindelse om, at han trængte til en grundigere Forbedring end hidtil. 18 Dage efter denne Begivenhed døde hans Broder Konrad, der længe havde ligget syg af Tæring, paa en saare opbyggelig Maade, og hele Familien var dybt grebet derved, ikke mindst Kaspar. Men begge disse Begivenheder angreb i den Grad dennes følsomme Natur, at han i Begyndelsen ikke turde være

alene i et Værelse og var bange for Spøgelser, som han i sin opskræmmede Fantasi idelig troede at se. Der gik flere Aar hen, inden disse nervøse Tilstande vare forbi. Men han kom sig saa fuldstændig derfor, at siden hen blev Ensomheden ham det kæreste.

Medens der ikke forlyder noget mærkeligt om Kollegiets andre Lærere, have Bodmer og Breitinger erhvervet sig et Navn ikke blot i Lavaters Historie, men ogsaa i den almindelige Aandsdannelses. Bodmer og Breitinger vare begge Æstetikere, men der var megen Forskel paa dem. Bodmer er Stifter af den saakaldte schweiziske Skole, der hævdede Fantasi og Følelse fremfor Forstanden. Baade Klopstock, Wieland og Göthe har hyldet ham, og denne Lærer drog den unge Lavater til sig, navnlig paa lange Spaseretture. Endnu stedse er den fejrede Bodmers vel bevarede Hus et søgt Valfartsted i Zürich. Breitinger, som var mere lærd, var mindre Digter, og han hyldede navnlig Forstanden.

I den unge Alder er man særlig anlagt for Venskaber, og det var Kaspar Lavater i høj Grad, men han brød sig ikke om de sædvanlige Godtkøbsvenskaber; han søgte kun saadanne Venner, med hvem han kunde udvexle Tanker og Følelser, kort sagt sit indre Sjæleliv. »Jeg kan forsikre dig,« skriver han til en saadan, »at de alvorligste Breve, som ere rettede til mig fra en Ven, som baade holder af at tænke og eftertænke, volde mig mest Glæde. Jeg forraader maaske derved en underlig Smag, men jeg synes, at i et Brev bør man altid behandle en bestemt Sag. Ordet flyver bort, men Brevene bliver, især de Breve, som komme til mig fra gode Venner, hvis Hjertes Beskaffenhed volde mig en af de største Glæder, som jeg kan nyde.«

Det er let at opregne Themaer, som betegne det »noget«, som Lavater nævnede, og de vise den Alvor, der var i det unge Menneske. Han nævner saaledes: det onde, dettes Virkninger, den yderste Dom, at gribe

Tiden, Forløsningen. Overalt fremtræder hans Kærlighed og Erkendtlighed mod Jesus Kristus, hans Higen efter at leve i Haabet om en lykkelig Evighed og hans Trang til at knytte sin nuværende Tilværelse som Menneske til den, som Døden skal begynde for ham.

Allerede tidlig bryder hans Lyst til Fysiognomiken frem, denne Lyst, der fulgte ham hele Livet igennem. Han beder sine Venner om at sende ham deres Portræt og lover dem til Gengæld sit. Han beskriver sig selv saaledes: »En Mand af temmelig høj Vækst, mager, med kvindeligt Udseende. Smilet er en af de vanlige Bevægelser paa hans Læber, men Smilet af hans Aand er ikke vakt ved alvorlige Ting. Hans Temperament gør hans Indbildningskraft levende og lidenskabelig; han kan ikke forblive i Ligevægt. Hans Lidenskab for at kende alt, der frembyder sig for ham, og lære uden Ophør, viser, at han er let, revet med af enhver Strømning; deraf er Følgen, at han fra sin Barndom har elsket dem, som har undervist ham.

Kærlighed til Menneskene fylder hans Hjerte, men det er en Gave af Naturen og paa ingen Maade en Dyd.

Hvis hans Fornufts Øje var stadig fæstet paa hans Tilværelses Maal, vilde han være i Stand til store Ting. Naar han elsker, er det med Varme; han kan ikke hade længe; det kunde ske, at hans altfor blinde Kærlighed til hans Venner kunde lede ham til en Lavhed og nogen Fejghed. Naar han tænker paa de Følger, som hans Tilbøjeligheder kan faa og som intet her nede kan bryde, paa Menneskets Evighed, paa en Kristens Værdighed, saa har han Medynk med sin Lerhytte og den Dødeligheds Vægt, som tynger paa ham. Hans Aand er da fyldt med en hellig Glæde, men han er da ogsaa lille og svag nok til strax efter disse henrykte Øjeblikke at hefte sig igen til det Støv, hvoraf han er dannet. Det er muligt, at hans hurtige Løsrivelse kan være foraar-

saget ved hans Aands Lethed ligesaa meget som ved mere ophøjede Følelser.

Se, saaledes kender han sig selv. Hvad der ikke forandres, er hans Hjertes Kærlighed. Saaledes er eders tro Lavaters Karakter sammensat.«

Lavaters bedste Venner vare nu Felix og Jakob Hess samt Heinrich Füssli, der alle vare hans Studiekammerater. Naturhistorie fængslede dengang Lavater meget, og hans stærke Fantasi bragte ham til at se altfor meget i den, men paa den anden Side bragte saadanne alvorlige Tanker, der altid fulgte ham, saasom om den ondes Lidelser i Dødsstunden og den evige Dom, ham til at se det tomme ved denne Videnskab og at fordybe sig med Kraft i Studiet af den hellige Skrift. Til en af Vennerne skrev han: »Alt det, der kan gøre Menneskene lykkelige i denne og den tilkommende Verden, er vist dem i Guds Ord paa den klareste, mægtigste og bedst begrundede Maade. Der er ingen af de Bøger, som skal gøre os visere, dydigere og lykkeligere end vi er, der kommer til os med saadan Klarhed som den hellige Skrift. Det skal være den første Text, som jeg vil behandle.«

Hans Ven Felix vaklede en Tid lang med sin Livsbestemmelse, enten han skulde vælge at blive Præst eller Handelsmand, og Lavater skrev derfor til ham et Brev, som i Grunden var en Bøn for ham: »O Herre, gode Fader, Menneskenes Ven, jeg henvender til dig mine Bønner ligesaa vel for min kære Ven som for mig selv. Vis ham, o Fader, den Vej, som han skal følge, gør ham skikket til at følge dit gode Raad. Giv ham, o Lysenes Fader, at han maa blive et Lys, som kan vejlede forvildede og fordærvede Mennesker!«

Lavater og begge Brødrene Hess følte Afsmag ved de tomme Sammenkomster af de Studerende, og de kom sammen for at opmuntre, bede og læse med hinanden, men derover blev der skumlet og sagt, at Lavater vildledte de andre og førte dem ind paa urette Veje. Hvor

heftig opbrusende han var, viser følgende Brudstykke af et Brev til de to Venner: »Hvad? Jeg skulde have faaet vore Søndagsaften-Møder i Gang for at indgyde jer falske Læresætninger? Eders Forældre vilde ønske, at I aldrig havde kendt mig? Min Nærværelse hos jer er som et Dolkestød for dem! Gode Gud, hvilken Sorg! jeg véd ikke, hvad jeg skal sige. Skal jeg da miste mine Venner og mit gode Navn? Skal jeg da opgive at se eder? Nej, det er umuligt, kun Døden kan skille os! Det er sandt, at jeg har faaet eder til ikke at hendrive Eders Søndagsfrihed med tom Tale og ligegyldige Spil! Jeg vilde gerne tale et Øjeblik med eders Moder og rette nogle Spørgsmaal til hende! O gode Forsyn, tag ikke mine bedste Glæder og mine Venner fra mig! Jeg vilde ønske, at jeg kunde græde ud i eders Arme og give mig hen til min Bedrøvelse! Mine Taarer strømme i denne Nattetime! — eders Lavater, ja Eders Lavater og ikke eders Forfører.«

Ved Udgangen af 1759 blev Lavater optaget i den theologiske Klasse. Her holdt han flere Øvelsesprædikener, saaledes 1761 over: Det er bedre at komme til Sørgehus end til Gæstebud. Denne Tale var skrevet i den Tids Stil, men den unge Taler viste strax sin Alvor, og hans Kammerater vare slaaede deraf. De sad og passiarede, indtil Professorerne traadte ind, men de studsede strax ved den Alvor og Værdighed, hvormed han begyndte: »Gud lade mig aldrig forlade denne Prædikestol, uden at jeg har kunnet vække en Bevægelse til Frelse i eders Hjerter, der kan tjene til Fuldkommengørelse!« Da han paa Uhret kunde se, at den fastsatte Tid næsten var udløbet, sagde han: »Vi har her intet blivende Sted, men vi ere her paa Jorden fremmede og rejsende. Hvor lykkelig vilde jeg være, om jeg kunde gøre eder denne Sandhed nærværende! Vi ere alle dødelige og vor Dødstime vil ikke blive udsat. Hvert Øjeblik i vort Liv nærmer den sig. Kaster ikke

hvert Øjeblik os hen imod Evigheden, og er ikke alle vore Øjeblikke talte? Klokken slaar.« Lavater stod og talte de afmaalte Slag, der lød i det samme. — »Hør, Brødre, Timen er forløben, ja denne Time er udløben og vender aldrig tilbage; vi er alle en Time nærmere vor Død.«

Aaret efter, nemlig 1762, blev Lavater præsteviet, ligesom hans Ven Felix kort efter blev det. Til ham har man et Brev fra Lavater:

»Er det sandt? Hvad? Du har prædiket idag? Er det gaaet godt? Jeg tror det, men fortæl mig det. — O tænk paa, hvad det vil sige at tale i Guds Navn til udødelige Skabninger. Gid disse Pauli Ord altid maatte være dig nærværende: »Vi prædike ikke os selv, men Jesus Kristus.« Ja, kjære Ven, tænk med Kærlighed og med hele din Sjæls Kraft paa, hvad det er at kalde sig Kristi Tjener og Sendebud, for at du aldrig maa føle dig fristet til at svigte og fornægte Herren, men at du meget mere holder dig beredt til at træde frem for ham fuld af Glæde og kan sige, som han har sagt til sin Fader: Jeg har fuldført den Gerning, som du har givet mig at gøre. Jeg har herliggjort dig paa Jorden, — Skønt alt dette er dig vel bekendt, vil jeg ikke blive træt af at gentage det, og dersom dette i Sandhed er i dit Hjerte, vil du ikke blive træt af at høre det. Gud give, at du ogsaa vilde minde mig om disse Sandheder og vore Pligter, som allerede burde være mig mere vel kendte end dig.«

Saaledes se vi Lavater udviklet til en Mand, der var paa sin Plads i sit Kald. Det synes, som om Evnerne i lang Tid næsten har slumret i ham, men nu vare de paa engang brudt frem, og alt tydede paa en lovende Fremtid.

3.

Lavater og Landfogden.

Paa denne Tid, da Lavater var færdig med sine Studier og var bleven præsteviet, hændte der en Begivenhed, som paa engang bragte den unge Mands Navn paa alles Læber i Zürich og videre ud. Der var en Landfoged Grebel, som var kommet slemt i Orde for sine aabenbare Besvigelser og Uretfærdigheder. Han havde som valgt Landfoged været i Embedet sine reglementerede 6 Aar og var nu gaaet af, men i Staden var der megen Indignation over, at saadan en Mand skulde slippe helskindet fra sin aldeles forkastelige Embedsførelse. Imidlertid havde denne Mand store Forbindelser, og navnlig var han Svigersøn af den første Mand i Magistraten, Stadens Borgmester. Ogaa Lavaters Forældre havde Forbindelse med ham. Alligevel forenede Kaspar, forarget over Uretten og oprørt i sin inderste Grund, sig med en ligesaa ungdommelig Ven, Heinrich Füssli, om at fælde denne Goliat, der saa længe ustraffet havde skaltet og valtet i Staten. Grebel var netop kommet hjem til Zürich, hvor han endnu stedse skulde være Medlem af Regeringen, ligesom Lavaters Fader var det, da han modtog et stort Brev, undertegnet J. C. L. Det var dateret d. 27 August 1762, og vi anføre her det vigtigste af Indholdet. Man mindes ved at læse det om Tonen i Schillers Skuespil: Die Räuber.

»Med Skælven griber jeg Pennen for at skrive til dig, Tyran, Niding, Hykler, du uretfærdigste af alle Dommere, Gudsbespotter, Meneder! for at opfordre dig til at gøre den Uret, som endnu kan rettes, god igen. Vid, at der endnu er en Naade for dig! Næppe kan jeg afholde mig fra at slaa ind paa en anden Vej imod dig, der vilde være endnu skrækkeligere for din onde Samvittighed. Dog vil jeg først forsøge de mildere Midler imod dig. Erkend det sorte Register over dine Sletheder! Se Taarerne, Elendigheden og Jammeren, som du har udgydt over et helt Folk! Lad engang, du forstokkede, de høje Raab, de himmelstormende Veklager og de bitre, retfærdige Forbandelser, som saa mange, der ere trykkede og forarmede ved din Slethed, udstøde imod dig, trænge frem til dine Øren. Kan du se paa Elendigheden, hvortil du er Fader, og høre Forbandelserne, som du har avlet, uden at forfærdes over dig selv? — Mener du, Menneske, at Gud endnu længe vil se til? Nej, Dommen er bestemt, Tiden til hans Hævn haster, den blotter sin Arm imod dig, thi den er inderlig træt af din Uretfærdighed. — Dog, maaske kan du forekomme den og holde dens Arm tilbage, gaa, il, erstat det! Og hvad du ikke mere kan erstatte den betrængte, giv det til de fattige, saa vil ogsaa de løfte deres Hænder mod Himlen, om Gud endnu vilde forbarme sig over dig og forskaane dig for sine Domme.«

»Jeg kalder dig med Overlæg en ærkegudløs Skurk, en menedersk Tyran og en haardt skyldig Niding. Hvor megen Uret har du ikke begaaet med Faldpenge[1])! Hvor mange maatte ikke give dig dem, skønt vedkommende ikke vare døde? Hvor mange forældreløse har du ikke tvunget til at pantsætte deres Forældres Gods? Har du glemt deres forseglede og betalte, men igen opbrudte

[1]) Naar en Mand døde, saa tilfaldt der Landfogden hans bedste Klædning eller hans bedste Stykke Kvæg.

Testamenter? Lever ikke endnu den Urettens Tjener, hvis Mund du med Guld oplod til uretfærdige og ugudelige Domme og med Guld tillukkede for at taale dine Afskyeligheder.«

»Jeg giver dig to Maaneders Frist. Giv et Livstegn fra dig! Giv enten dit Rov tilbage eller vent din Dom! Jeg beder dig vise dette Brev til dem, der kan skaffe dig Ret, hvis du er uskyldig. Giv mig en Opfordring, jeg besværger dig, i Løbet af 14 Dage i de offentlige Blade, og du skal finde mig beredt til enhver Fyldestgørelse. Men hvis du ikke tør kræve Hævn over mig og ikke giver dit Rov tilbage, saa er din Dom uigenkaldelig afsagt. Du skal, saa sandt Gud lever, blive et Offer for Retfærdigheden med den yderste Skændsel!« —

Den trufne Landfoged gav intet Tegn fra sig. Lavater og hans Ven afventede Udgangen af den to Maaneders Frist. Da skrev Lavater en Klage, som under Titelen: »Den uretfærdige Landfoged eller en Patriots Klage« i trykt Skikkelse i November blev bragt ind i de vigtigste Regeringsmedlemmers Huse med følgende Tiltale til dem: »Sover du, Escher og Leu, sover du, Nüscheler og Schwarzenbach, Orell og selv du Heidegger, Herzel og Schink, sove alle I Patrioter! Kan jeg vente Retfærdighed af eder? Ja, jeg kan. Værer Mænd, I Borgere og Fædre i Staten; jeg lægger mine Klager for eders Fødder. Skulde disse redelige Helvetiere have taalt en slig Tyran imellem sig, grusommere end Gessler og Landenberg. — Men du, afskyelige, hvis Død jeg ønsker, om end jeg beder for din Sjæl! Jeg kalder dig af mit Hjertes Overbevisning en ærkegudløs Niding, en menedersk Tyran og en strafskyldig Udaadsmand. Hvis du ikke er det, saa staa frem og vidn imod mig og kræv Hævn over mig.«

Skriftet vakte en uhyre Opsigt, saa meget mere som den anklagede Landfogeds Uretfærdighed og Voldsger-

ninger langt fra at være ukendte, var i Folkeomtale. Nogle roste de anonyme Forfattere, der havde vovet at tage Bladet fra Munden, andre og særlig Regeringsmedlemmerne kaldte det en Drengestreg og deres Skrift en Paskil. Alle vare nysgerrige efter at vide, hvem Forfatterne kunde være. I Hjemmene taltes der mest med Misbilligelse om det. Den 4 December kom Sagen for Zürichs Raad, der bestemte, at den skulde undersøges nøje samt at Klager for eller imod skulde indsendes til Borgmester Escher. Ogsaa den anklagede Landfoged Grebel indgik samme Dag med en Modklage og anholdt om Beskyttelse.

En lovformelig Undersøgelse af Sagen blev altsaa nu indledet. Følgende Opfordring udgik til alle Kantonets Forstandere og Menigheder: »Ædle, faste, retskafne, fromme Fogder og Dommere og I øvrige af Landretten og Menigheden! Det vil være eders Agtværdigheder bekendt, at imod eders fordums Landfoged er bragt en svar Anklage i Trykken i Zürich, i hvilken omtalte Landfoged er skyldt for Mened, Undertrykkelse og al Art Uretfærdighed under hans Styrelse som Landfoged! Hvis I med Føje og Ret har lidt alt dette, saa værer forvissede om, at I ville komme til eders savnede Ret, og at I gøre Øvrigheden og hele Landet en Tjeneste. Men i modsat Fald, hvis alt dette kun er falske Beskyldninger og Æresskændelser mod eders gamle Landfoged, da ere I ved Ed forpligtede til at hædre hans gode Navn og til at straffe Angribernes Beskyldninger. Ser, faste og ærværdige Fogder og Dommere, en af disse Dele bør det, eder at gøre. Betænker eder vel!«

Lavaters Forældre stod i nøje Forbindelse med flere Regeringsmedlemmer, som var vældigt oprørte imod ham. Men, skønt Lavater var dygtig frygtsom for fysiske Lidelser, saa var han allerede som ung modig og uforfærdet overfor »hvad der kunde ramme ham, naar det galdt hans Samvittighed. Og dette var en afgjort Samvittig-

hedssag for ham. Den første, for hvem Lavater gav sig modigt til Kende, var den senere Borgmester David Wyss (Weiss), en højt fortjent Mand. Lavater fortalte siden om, hvor ædelt denne Mand havde taget Sagen; han havde givet de unge Mennesker kloge Raad, og disse havde fulgt hans Vejledning, thi Manden havde strax forstaaet, at deres Fremstilling af Sagen i Hovedtrækkene var rigtig. Det førte nu til, at Raadet nedsatte en Kommission paa 6 Mand der skulde undersøge Klagerne, og de havde faaet Tilhold om, at saasnart nogen Uretfærdighed af Landfogden blev bevist, da skulde de strax sætte ham fast. Dog, Landfogden turde ikke afvente Udfaldet af Undersøgelsen, men søgte strax sin Frelse i Flugten.

Vel var Lavaters Forældre først blevne meget forfærdede ved deres Søns dristige Fremtræden som offentlig Anklager, men de blev ikke meget forbitrede. Især viste Moderens Karakter sig ved denne Lejlighed i et smukt Lys. Hun følte, at Kaspar ikke havde begyndt dette uden Gud, og hun havde Agtelse for hans Sandhedskærlighed. Ogsaa den ædle Wyss var vedblivende en stor Hjælp for ham under Sagen. Baade Moderen, men især Faderen lod sig i Almindelighed ellers paavirke af Familiekærlighed og Ærekærhed, af Konveniens, og de frygtede kun altfor meget dette: *Qu'en dira-t-on?* (Hvad vil man sige dertil?). Men da Wyss talte med Forældrene, tog han det paa den Maade, at han lykønskede dem til en saadan Søn, som de havde, og da Faderen af Forskrækkelse over Sønnen blegnede, slog Hr. Wyss ham paa Skulderen og tilføjede: »Ja, glæd Dem, Hr. Doctor, over en saadan Søn, der taler, hvor ingen tør tale. Han er gennemtrængt af en ren Iver for Retfærdighed, og den vil bedække ham med sine Vinger.« Moderen var saa mild og kærlig mod Sønnen, at han aldrig kunde glemme det. »Hans Kaspar,« sagde hun, »jeg véd, at du ikke

har begyndt Sagen uden Gud og Bøn, og Gud vil ogsaa hjælpe dig til at føre den vel til Ende.«

Den 20 Decbr. begyndte Forhørene. De to unge vedkendte sig at være Forfattere til Klageskriftet. Et ivrigt gammelt Regeringsmedlem forsøgte at skræmme Ynglingene med sin Tordenstemme og ved grove Udtryk, men de stod fast som Mænd. — Hvad havde bevæget dem til dette Skridt? blev der spurgt. De havde overlagt det med Gud, deres Samvittighed og deres Pligter og fundet, at da alle tav til disse Misgerninger, vilde de ikke kunne dø roligt, hvis de ikke gjorde alt for at redde Uskyldigheden. De havde først tilstillet Landfogden et privat Brev, og da han lod dette hengaa uænset, vare de blevne drevne til denne Yderlighed. Paa Spørgsmaalet om, hvorfor de var gaaet denne Vej, svarede Lavater med at oplæse et grundigt skriftligt Svar, som de vise Dommere intet kunde genmæle imod.

Samme Formiddag havde Lavater ganske roligt prædiket. Baade han og Vennen vare ganske uanfægtede og frejdige, mens alle deres Venner og bekendte skjalv for dem, thi det var en halsløs Gerning at anklage en Øvrighed, og Øvrigheden i Zürich havde mere end én Gang vist, at den ikke bar Sværdet forgæves. Men en nøje Undersøgelse stadfæstede fuldstændig de unge Menneskers Anklage.

Landfogden fik sin fortjente Straf, og det uretfærdige Gods blev erstattet. En anden Embedsmand med en daarlig Samvittighed blev saa forskrækket, at han uden videre frivilligt gav flere Tusinde Gylden uretfærdigt Gods tilbage.

Begivenhederne havde vakt Opsigt ogsaa udenfor Zürich. Begejstret over Lavaters kække Optræden skrev siden den unge Göthe følgende Tiltale til ham: »Du brave Gejstlige, du dyrebare Mand! Een saadan Daad opvejer hundrede Bøger, og hvis de Tider igen levede op, vilde jeg udsone mig med Verden!«

4.

Ophold hos Spalding.

Da Begivenheden med Landfogden var vel overstaaet, besluttede Lavaters Forældre at faa Sønnen en Tid lang mere paa Afstand, og de fulgte derfor Bodmers og Breitingers Raad, idet disse anbefalede ham at opholde sig en Tid lang hos den bekendte Provst Spalding i Barth i Svensk Pommern. Denne Mand var født 1714 og døde 1804, altsaa nu op imod 50 Aar. Han var en højt anskrevet Prædikant og Sjælesørger, en praktisk og menneskekærlig Mand, vel en fuldstændig Rationalist, men en from og oprigtig Mand. Vistnok var det et efter de Tiders Lejlighed godt Valg, som førte Lavater til ham, og den unge Schweizer havde megen Gavn af sin Læretid hos ham. Tillige var Spalding en anerkendt Forfatter, hvis Bøger, saasom: Menneskets Bestemmelse, Moralens Theori, Tanker om Vigtigheden af religiøse Følelser, bleve meget læste og beundrede.

Lavater drog ikke ene ud paa sin Lærerejse, men hans Venner Füssli og Heinrich Hess vare hans Ledsagere. Berlin var det første Maal, thi Frederik d. 2's Berømmelse straalede nu, da Syvaarskrigen 1763 var ved sin Ende, vidt og bredt omkring. D. 8 Marts forlod de unge Mennesker med rørt Hjerte deres Fædrenestad, fulgte et Stykke paa Vej af Slægt og Venner. Rejsen

gik over Lindau ved Bodensøen, derfra op igjennem Bayern over Augsburg og Nürnberg. De havde en udmærket kyndig Rejsefælle i Professor Sulzer, en Schweizer, som var ansat ved et Gymnasium i Berlin, en bekendt Kunstkender. Men efter den Tids Skik hilste de unge paa forskellige berømte Mænd paa deres Rejse. Da Lavater nu tillige brugte sit fysiognomiske Talent paa Vejen, har vi adskillige interessante Skildringer fra hans Haand. Det var især i Leipzig, at de gjorde Bekendtskaber, og Lavater har med Omhu givet disse Berømmeligheder betegnende Tillægsord. Der var den berømte Ernesti, den sælsomme og dybsindige Gellius, den aandfulde Oeser og endelig Zollikofer med sit lange og blege, men redelige Ansigt. Alle disse vare Theologer, men Gellert, som mest var bekendt som Digter, havde, som Lavater siger, nærmest Fysiognomi af en dybsindig filosofisk Kristen, og i hans Ansigt saá man ikke en Straale af Liv. Forøvrigt havde Gellert et ikke saa lidet Ry her i Danmark. Alle disse her nævnte Mænd vare mer eller mindre oplyste d. e. Rationalister, men ikke synderlig yderliggaaende. Tiden var vendt mod Rationalismen og blev det stadig mer og mer. I Magdeburg hilste de paa »Grenadérsangenes« Digter, den begejstrede Forherliger af Frederik den 2den, Gleim.

Til Berlin naaede vore rejsende d. 27 Marts, tidsnok til at overvære Kongens Indtog efter den sejrrige Krigs Ende, hvilket skulde finde Sted en af de paafølgende Dage. De ankom i et behageligt Maaneskin, men den første Nat maatte de tage til Takke med at ligge paa Straa i Sulzers Lejlighed, thi der var kneben Plads i Staden. Den følgende Dag oplivedes de ved et Besøg af en Baron Arnim, som tillige medbragte nogle for Lavater interessante Bøger. I det hele indskyde vi her den Bemærkning, at denne aabenbart var Hovedpersonen paa hele Rejsen, medens hans Venner vare mere underordnede. Ogsaa i Landfogedhistorien havde han tydelig

været den betydeligste. Folk gik i spændt Forventning om Kongens Indtog. Lavater kritiserede i sit stille Sind Berlinernes Udseende. Han fandt nogle af dem slaviske og uordentlige, næsten vilde i deres Udseende, andre pragtfulde i Dragt og anmassende i Optræden. Hele Dagen gik hen med at vente, og først om Natten kom Kongen, ombrust af Folkets Jubel. De frie Schweizere kunde ikke lade være at kritisere det hele. Der var altfor faa Fakler i hele Toget, og Berlinerne gik meget uordentligt, Kjøbmænd, Haandværkere og Skrivere kom marscherende med Afbrydelser, og de kunde slet ikke faa Øje paa Kongen. Lavater stjal sig til midt i Hurlumhejen at læse i Spaldings »et Menneskes Bestemmelse«.

Nu var altsaa den mærkelige preussiske Syvaarskrig med sine bratte Omskiftelser lykkelig endt for den unge, fremadstræbende Stat. Prædikenerne strømmede overalt over af Kongeus Ros, og det mylrede med begejstrede Oder. Grunden til Kongens forsinkede Ankomst var vel skikket til at gøre den populære Monark endnu mere folkeyndet. Hvor han kom frem paa sit Sejrstog, lod han det udpinte Folk sammenkalde for at forhøre sig om deres Tilstand, om deres Jorder, deres Kvæg, deres Forraad, for derved at faa en Maalestok for hvad Hjælp, der kunde ydes dem.

Lavater skrev i sin Dagbog: »Vi saá Illuminationen og ventede ved Slottet for at se Kongen i sin Vogn. Stoltheden hos hans med Sølv bedækkede Heste morede os. Kongen selv saa vi denne Gang kun *en gros.* Skumringen og Trængselen hindrede os i at skelne hans Ansigtstræk; vi flød med Folkestrømmen midt imellem Vogne og Heste gennem Hovedgaderne, og hvad saá vi? Tusind Gange tusinde Lamper hang paa Husene, store, smaa, farvede, hvide, blege, Papirs og oljede; oplyste Tableauer, som i flere Henseender ingen Aand havde, samt nogle hundrede ulæselige Vivats. Da jeg

kom hjem, gjorde de 20 Tællelys, der brændte i vort Værelse, mig afmægtig, og jeg var kun glad ved at være undsluppen hver truende Ulykke og den støjende Tummel.«

Den 25 April vare de tilsagte til at aflægge Visit hos Kronprinsen. Lavater skrev: »Vi har smykket og pyntet os paa bedste Maade for at gøre Honnør for Kronprinsens Invitation. Professor Sulzer tog sig af os og indførte os hos Hs. kgl. Højhed. Vi saá en stor ung Mand, helt omgiven af en parfumeret Atmosfære; vi gjorde en tavs og dyb Reverens. Jeg har den Ære, sagde Sulzer, at præsentere mine Landsmænd for Ds. kgl. Højhed. — Fra hvilket Kanton er de? Er de alle fra Zürich? — Hvorledes føler De Dem i Berlin? — Har De været igennem hele Byen? — Har De været i Potsdam? — Derpaa et Goddag, og Adieu, og den jordiske Stormægtighed forsvandt. Det er altid noget at have set en tilkommende Konge, men det er det hele.«

Da de rejsende var en hel Maaned i Berlin, fik de rigtig Tid til at se alt i Byen godt; der iblandt aflagde de Besøg hos en hel Del fremragende Personer. En Mand, der tiltalte Lavater, var Præsten Dietrich, hvis hele Fremtræden var præget af Enfold og oprigtig Overbevisning, Sandhed og Orden. Men ikke saaledes de andre Præster, som besøgtes. Hofpræst Sack var en Oplysningspræst af reneste Vand, som uden videre forkastede ikke blot Sætninger af Bibelen, der forekom ham urimelige, men ogsaa hele Bøger af den. En anden Hofpræst Koch var en filosofisk Tænker. Han udtalte som sin Grundbetragtning, at en evangelisk Præst intet andet har at gøre end at arbejde paa sine Tilhøreres Retskaffenhed og Dyd uden at bekymre sig om at retlede deres Religionsbegreber, naar disse kun ikke skadede Moralen. Han udviklede nærmere sit Begreb om religiøse Stridigheder saaledes: Polemik er ved Religionen som et Tros ved Hæren. Vognkarlen og Marketenderne

er ikke de egentlige Soldater, men de er nødvendige — ligesaa Polemiken. Den er ikke Religionen, og Polemikerne er ikke egentlige Jesu Stridsmænd, men de høre dog til Religionen og kan være ligesaa uundværlige som Trosset for Hæren.

En Mand, som det var en ganske anderledes Nydelse at besøge, var Moses Mendelssohn, den navnkundige Filosof. Han var Fabrikinspektør hos den rige Jøde Bernhard og var selv jødefødt. Lavater traf ham beskæftiget i sit Kontor med Silkelageret, og han fandt i ham »en venlig, lysende Sjæl med gennemtrængende Øje og en æsopisk Hytte (han var forvoxet), hurtig i sin Tale, mere beskeden i Ord end i sine Skrifter, tjenstvillig og navnlig en sand Broder mod sine jødiske Landsmænd.« Mendelssohn indtog en beskeden Stilling i Samfundet og havde kun en Løn af 300 Rdlr.

Lavater var i en utrolig Grad om sig, saa at han med Rette kunde sige, at de 4 Uger i Berlin vare ham et halvt Aar værd. Ikke nogen Dag lagde han sig til Hvile, før han havde optegnet det vigtigste i sin Dagbog. Som en ægte Schweizer gik han den lige Vej mellem de Masser af »forsølvede Narre«, som fra al Verdens Lande strømmede til denne kongelige Residens. Han væmmedes ved den Svindelaand, som herskede dér, ved den Pragt, der blev udøst som Vand og skulde skjule Fattigdommen, ved det Præg af Utilfredshed og nagende Fortvivlelse, der var paatrykt saa mange hundrede Pander, og endelig ved de sørgelige Trofæer af krigerske Grusomheder. Et Blik paa hans Fædreland løftede hans Hjerte til en levende Tak til Gud. Han følte det som en Lykke at være en fribaaren Schweizer.

Den 3 Maj forlod de unge Mennesker Berlin og drog til Barth i Svensk Pommern, ikke langt fra Østersøen og fra Stralsund. Provst Spalding modtog dem med aabne Arme, og de tilbragte nu 9 lykkelige Maaneder her. Spalding gav i et af sine Skrifter Lavater

følgende offentlige Vidnesbyrd: »Lavater var Orakel og Mentor for sine to Venner, der havde en Slags sønlig Respekt for ham, som han ikke syntes at bemærke og som aldrig forstyrrede den Fortrolighed, der herskede imellem dem. Og maaske var ingensinde en Respekt bedre fortjent. Jeg havde indtil da aldrig set, og jeg tilføjer, at jeg heller ikke siden har set, især med en saa stor Ungdom, en saa ren Aand, en saa levende og virksom Følelse, en saa oprigtig Fremlægning af de mest intime Tanker, saa stor Blidhed og Skønhed i Sæder, en saa sand og saa oplyst Kristendom.«

Under Spaldings Øjne begyndte Lavater her at være Forfatter, og han benyttede lige fra Begyndelsen sin Tid meget samvittighedsfuldt. Han var overalt paa Færde, hørte, skrev op og læste. Efter Aftensbordet gik han gerne en Tur med Spalding, hvor de talte om aandelige Ting, saasom om Gud, Himlen, hvad Aanderne deroppe beskæftige sig med, Udødeligheden og Forberedelsen til denne gennem Dyden. En saadan peripatetisk Belæring kunde være fortræffelig, og skønt den efter Tiden var temmelig rationalistisk, var den dog meget langtfra at være fritænkersk. Ogsaa Bordsamtalerne vare belærende, og desuden vejledede de unge til Valget af deres Læsning.

Spalding blev snart meget aaben og fortrolig mod Lavater. Den pommerske Præst havde især Ord for at være tolerant og human, og disse to Egenskaber satte hin Tid umaadelig højt. Oversætte vi disse to Begreber ved Taalsomhed og Menneskelighed, saa er det vel ikke helt fyldestgørende, men det angiver dog den Retning, hvori Spalding var, og som Lavater allerede var kommet ind paa, og ad hvilken han førtes videre frem. Dengang og endnu længe efter regnedes det for noget af det bedste, man kunde sige om en Præst, at han havde disse to Egenskaber, og om Lavater kom det altid til at gælde i høj Grad.

Spaldings Indvirkning paa Lavater gav sig allerede i dette Aar Udslag i en Bog, som hed »Efterretninger om de bedste og mærkværdigste Skrifter i vor Tid«, og tillige sendte han mange Artikler til en Journal, der udkom i Frankfurt. Lavater var af den Slags Mennesker, der altid notere op, og det blev han ved med hele sit Liv. Disse mange Optegnelser førte ham hurtig frem paa Forfatterbanen; en uimodstaaelig Trang drev ham til altid at forfatte, og man har fundet, at kun Luther overgik ham i Frugtbarhed.

Af Rejseledsagerne blev Füssli den, der snarest vandt sig et Navn. Han blev ikke Theolog, men Kunstmaler, og allerede i den Barthske Præstegaard arbejdede han flittigt i det derværende Havehus. Füssli var meget paavirket af den Strømning, som man plejer at kalde Tidens »Sturm und Drang«, som ogsaa Lavater havde sin Part af. I det hele levede de alle tre Sommeren igennem ret et Friluftsliv i Haven. Lavater drev stadig med Flid sin Portrættegning.

I August drog Præsten med de unge en Tur over Stralsund til Rygen, hvor der paa den smukke Ø var meget at se. Sommeren hengled kun altfor hurtigt, og snart taltes der om, at Spalding som fremragende Mand vilde blive forflyttet til Berlin. Han, som var Enkemand, blev forlovet, og de unge maatte tænke paa Bortrejse. De havde haft det saa hyggeligt og godt her og tilbragt mangen en uforglemmelig Time i Samtale med Præsten. Et Uddrag af et Brev fra Lavater til Hjemmet vil gøre det levende for os: »Vi har tilbragt en saa behagelig Aften, at jeg maa fortælle jer lidt om den. Forestil jer vor lille Kreds, nydende den alvorlige Skønhed af Efteraars Tusmørke. Vi talte om Bønner, og vi sagde, at Evnen til at tænke paa Gud, som er givet Menneskeaanden, er utvivlsomt en saa stor Ære, at den burde gøre os ligegyldige for Ting af liden Vægt, men at Muligheden for at nærme os den evige Fader med en

fuldkommen Hengivelse og at kunne fremsætte for ham alle vore Hensigter, Følelser og Ønsker, og at opdrage os ved Betragtningen af hans guddommelige Storhed til at fuldkommengøre os ved hans uendelige Fuldkommenheder, ere i den Grad kostelige Privilegier, at de ere nok til at fylde et Væsen, der er i Stand til at tænke, med uudsigelig Glæde. Er det ikke sandt, kære Forældre, at det at tale med sine Venner om Religionens intimeste og dybeste Ting, at aabne sit Hjerte fuldkomment for saa dybe og skønne Følelser, det er en Nydelse, som bedre kan føles end fortælles.«

Det passede nu bedst for begge Parter at gøre en Ende paa Opholdet, og skønt de paa begge Sider trykkede sig ved det, lykkedes det dog at formaa den noble Spalding til at modtage et beskedent Honorar. Med den største gensidige Agtelse skiltes de, og Lavater bevarede siden altid sin Ungdoms Lærer i taknemmelig Erindring, ja han bevidnede, at det ni Maaneders Ophold i Barth havde været den lærerigste Tid i hans Liv. I Slutningen af Januar afrejste Lavater, Füssli var rejst tidligere, Spalding skulde ved Paasken tiltræde sin Virksomhed i Berlin. Men en Forbindelse ved Breve vedblev i mange Aar at finde Sted. Deres kirkelige Standpunkt var ikke det samme, og Forskellen traadte i Aarenes Løb mere og mere frem, men deres Venskab forstyrredes ikke derved. 1776 skrev Spalding til Lavater: »Vi staa paa ulige Steder og maa altsaa se ulige. Min Tænken er i en Gænge, som jeg nu ikke mere kan komme ud af og netop derfor heller ikke for Samvittighedens Skyld maa, om De end kunde tro, at jeg burde det. Der kommer nok en Lysets Tid, der igen vil forene os. Vi vil begge med trofaste Hjerter søge Gud, der er Sandheden, og tilsidst vil vi finde den i ham, om end ad forskellige Omveje.« Spalding var en ædelttænkende Mand.

At Lavater ikke sympathiserede med den flade Forstandsoplysning, havde han allerede nu Lejlighed til at

vise. Han skrev nemlig imod den i sin Tid bekendte Dr. Barth, som dengang førte et stort Ord i Tyskland. »Det forekommer mig,« skrev han, »at De ret af Hjertet er glad, naar De træffer et tvetydigt Sted (i Bibelen) og kan beskylde Forfatterne for de afskyeligste Kætterier. De har taget Dem for at lægge alle slige Steder paa Pinebænken og bringe Kætterier ud af dem. Hvor liden Ære gør det Deres Hjerte!« Hr. Barth hævnede sig siden ved at bagvadske Lavater.

Paa Hjemvejen besøgte Vennerne Klopstock i Qvedlinburg, hvor denne nu for det meste boede, indtil han fra 1770 flyttede til Hamburg. Alle de unge blev venskabeligt modtagne af den berømte Skjald, og de opholdt sig hos ham i tre Dage. Lavater skrev: »Man kan ikke tænke sig en venligere og behageligere Mand end Klopstock. Han taler om alt med en særdeles rigtig Opfattelse, og han forbinder med et fortræffeligt Hjerte et saare muntert Væsen.« I Halberstadt saá de endnu en Gang Gleim, og herfra kom de til Brunsvig, hvorhen de droges af den ærværdige Abbed Jerusalem. Selv han var paavirket af Tidsaanden. Han udtalte med stor Aabenhed, at han allerede ved Omgang med Forster (den ældre) og Whiston havde lært, at ogsaa de redeligste og dydigste Mænd kunde falde i svære theologiske Vildfarelser. Men aldrig kunde han af saadan Grund beskylde et Menneske for Egensind og Uredelighed.

I Göttingen, den især paa hin Tid saa besøgte Universitetsby, var der nok, som kunde fængsle de unge, deriblandt den saa berømte theologiske Professor Michaelis. Her skiltes Lavater og Hess fra deres Ven Füssli, der vilde til London. De to andre kørte ene videre, medens Maanen skinnede ind i deres lukkede Vogn. De var dybt bevægede ved at skilles fra den kære Ven. »O hin Nat, hvor Maanen belyste vor ensomme Vogn som et højtideligt Vidne, — den hellige Nat, da han trykkede min Haand, der hvilede i hans, med en ham uvant Øm-

hed og rettede sine aabne Øjne fra Himlen til mig og sagde: Vil Gud, Lavater, vi vil gøre alt, vi vil slaa Haand i Haand og udbrede Sandhed og Dyd iblandt Menneskene. Vi vil ikke forlade hinanden! Lad os, Lavater, være ét Hjerte og én Sjæl!« Saaledes talede Venner til hinanden i hin svulmende Tid.

I Frankfurt standsede Vennerne kun kort, og drog over Strasburg videre til Basel. Men her modtog Lavater den Hjobspost, at hans Fader laa meget syg, og at han maatte haste, hvis han endnu vilde træffe ham i Live. Den 26 Marts 1764 traadte Lavater ind i Hjemmet og faldt næsten bevidstløs ned ved Siden af Faderen. »Min Gud,« udbrød denne, »jeg ser endnu min Søn Kaspar!« Sygdommen var nu snart lykkelig overvundet, og Faderen levede flere Aar efter den Tid.

5.

Giftermaal og Venner.

Kort efter de unge Menneskers Hjemkomst til Zürich blev Heinrich Hess forlovet og gift, og Lavater som daglig var Vidne til det unge Pars Lykke, fik derved Tanker om at følge sin Vens Exempel. Der var nemlig en Købmandsdatter Anna Schinz, en Veninde af Vennens unge Hustru, som vandt hans Hjerte, og han gik efter sit eget Raad i et Vers: »Følg kun din Takt og ingen Vens Overtalelse!«

En Søndag Aften i Foraaret blev Anna Schinz bedt hen til sin Veninde Fru Hess, hvor kort efter Felix Hess og Lavater indfandt sig. Den unge Pige kendte denne godt, især efter Historien med Landfogden. Hun blev dog noget rød i Hovedet, da Lavater blev anbragt ved hendes Side, men da han temmelig hurtig brød op, gik de to Damer en Tur alene. Her mødte de imidlertid snart de unge Herrer, og Lavater bød galant Anna Schinz Armen. Disse kom lige strax ind i en religiøs Samtale, som var fuld af Alvor, thi det hele var ikke tilfældigt, men stilede imod et muligt Ægteskab. Lavater havde i al Fald tænkt meget over Giftermaal og betragtede det mindst af alt som Børneværk, som man ser af et Brev fra ham til Füssli: »Fra Livets Begyndelse til dets Ende er der kun faa Skridt, og Mennesket har ikke mange Øjeblikke at leve i, selv den, hvem det

højeste Tal af menneskelige Aar er tilmaalt. Nyd altsaa Livet og foragt ikke dets Glæder; men midt i Nydelsen af den højeste, ægteskabelige Lykke, naar alle Opfyldelser af dine uskyldige Ønsker samle sig om dig, saa glem ikke, at dette Liv er en Forbandelse og al dets Herlighed er Støv, og at først hinsides Graven er bedre Saligheder gemte til dig, end nogen dødelig kan ønske og nogen dydig tør haabe.«

Imidlertid gik en Dag Felix Hess hen til Anna Schinz og spurgte hende, hvad hun havde syntes om den unge Lavater. Rigtig godt! var hendes Svar, men det lød noget for almindeligt, hvorfor Felix rent ud spurgte hende, om hun ikke troede, at hun kunde finde Livslykken med ham. Hertil svarede hun meget blufærdigt og betænksomt: Derpaa kan jeg ikke svare saa hurtigt. En Prøvelse, derefter Raadslagning med mine Forældre, Bøn og Overvejelse maa gaa forud.«

Sagen gik videre sin Gang. Søndag Aften kom igen, men en fortrolig Spaseretur med Lavater brød ganske Isen. Alt kom i Orden; kun maatte vedkommende selv ratificere Freden, hvorefter Forældrene gik ind paa det. En af Lavaters Søstre forberedte Moderen, der strax kom ham i Møde: »Jeg hører, du har Hensigter, Kaspar. Hvorfor har du aldrig talt til mig om Jfr. Schinz?« Da svarede Lavater: »O kære Moder, med hende vilde jeg blive lykkelig, hvis eders Vilje bifalder det.« Saaledes fik de to unge hinanden. Det var gaaet ganske tamt til, og nogen stærk Lidenskab var der ikke Tale om. »Forlibt var jeg aldrig i hende, som jeg kaldte »mit Livstykke«, sagde han selv engang senere, men de kom til at holde meget af hinanden. Lavater kunde nu betragtes som forlovet; han kom hyppigt i hendes Hjem og sad dér og arbejdede. Den egentlige Forlovelse fandt Sted den 6te Maj og Bryllupet allerede den 3dje Juni. En Svoger til Lavater, Præst i Greiffensee, to Mil fra Zürich, forrettede Vielsen. Under

mange Taarer omfavnede paa Dagens Morgen Lavater sin Brud, efter at de havde tilbragt den foregaaende Nat i Svogerens Hus.

Paa Bryllupsdagen selv drog det unge Par til deres Fremtids Hjem i Zürich. De skulde bo hos Lavaters Forældre og udgøre én Husstand med dem. Dette vanskelige Forhold gik særdeles godt, thi den unge Hustru forstod den Kunst at bøje sig under Svigermoderen, og for den gamle Dr. Lavater blev hun ligefrem Kronen paa det hele. Bestemmelsen var fra Begyndelsen af, at de unge skulde bo et Aar hos de gamle, men det blev til 8. Den gamle patriarkalske Husandagt var de alle enige om at holde paa.

Vi kan her med det samme bemærke, at de unge Lavaters i deres Ægteskab fik en Del Børn, men kun tre af dem naaede den ældre Alder, nemlig Heinrich, der blev Læge, Anna eller Annette, som blev gift med Præsten Gessner og endelig Luise, gift med Pastor Finnsler. Heinrich var født 1769, Nette 1771 og Luise 1780.

Lavater var i høj Grad anlagt for Venskab og havde ligefra Ungdommen til sin Død mange Hjertens Venner. Nogle af de første var Brødrene Hess. Den ene af disse, Felix, som havde været med i Pommern, blev angrebet af Brystsyge og fik et langt Sygeleje. Skønne Timer kom Lavater til at opleve ved denne Vens Seng. Der var ikke nogetsomhelst overdrevent ved Felix; han var altid den samme redelige og beskedne Yngling. En af de sidste Dage sagde Lavater til ham: »Du har snart overstaaet det, og du indgaar saa til din Hvile. Men ak, da vil du engang ikke staa ved mit Dødsleje.« Felix trykkede hans Haand: »Men en yngre og bedre Ven, og saa kommer jeg jo og henter din Sjæl hjem.« Engang sagde Felix: »Eders Hensigter maa være rene; ellers hjælper eders bedste Handlinger ikke.« I en af de sidste Samtaler udbrød Felix: »Lavater, fra dig tager

jeg ikke Afsked! Ros mig ikke efter min Død! Sig nøjagtig, hvordan jeg har været, nøjagtig! Gør ingen Lovtale over mig! Sig mine Venner mine Fejl til Advarsel, hvor uendelig megen Kummer endog hver saakaldt god Gerning voldte mig paa mit Dødsleje, naar jeg ikke havde fuldført den af de reneste Hensigter, men Ærgerrigheden, denne mig næsten uovervindelige Fjende, indblandede sig. Sig dem, hvor helt anderledes vore bedste Handlinger tage sig ud i Dødsstunden end i Livets Larm. Sig dem det, skaan mig ikke!« Det var den 3dje Marts 1768, at Felix Hess døde. Lavater skrev den Dag i sin Dagbog: »Sidste Nat bad Felix i sin omtaagede Tilstand saa fortræffeligt paa Fransk, som man ikke kunde vente det af en rask med en middelmaadig Forstand. Henimod Kl. 10 om Formiddagen begyndte Dødskampen at blive synlig, han aandede dybere, Øjnene aabnede sig skarpt og stift. »Lad os falde ned og bede,« udraabte jeg, bøjede mine Knæ og vendende Ansigtet imod Sengen, bad jeg med høj Røst og under en Strøm af Taarer.« — Under Vennens Rallen var Middagstimen kommen; hans Aandedræt standsede. Jeg sukkede halvhøjt, hans Kone begyndte at græde højt. »Ak dyrebare, dyrekøbte Sjæl, han dør!« udbrød Lavater. »Gud forbarme sig, han dør.« Nu havde jeg Mod til at sige: Jeg er Opstandelsen og Livet! Næppe havde jeg sagt dette, saa døde han.«

Hans Hustru forblev altid en af Lavaters bedste Venner.

Heinrich Hess, den afdødes Broder, der ikke som denne var Theolog men Købmand, var Lavaters allerkæreste Ven. Han fulgte allerede 1770 sin Broder i Graven ved den samme Sygdom. Et halvt Aar i Forvejen forudfølte Heinrich sin Død. Engang trykkede Heinrich sin Ven Lavater til sit Hjerte og bad ham at arbejde endnu mere paa ham og sige ham alle hans Fejl. Han skrev et Brev til sin Hustru og sine tre

Børn, medens han endnu havde Kræfter til det og ventede derefter roligt paa Døden endnu i to Maaneder, fuld af Tak til Gud. I Brevet takkede han ogsaa for de Venner, Gud havde givet ham, og mest for Lavater. »Hans højere Indsigt og Talenter kan jeg takke for, at jeg er voxet i Erkendelsen af mange guddommelige Sandheder, og ved hans kærlige Opmuntringer og lysende Exempel er jeg bleven mægtig tilskyndet og styrket i Dyden.«

Den sidste Dag stod Heinrich op, lod sig føre ud paa Tagaltanen og kastede endnu et sidste Blik ud over hele den straalende Natur, som paa denne Dag, den 16de Juni, laa i hele sin Glans for ham. Derefter lod han sig rolig bære ind i sin Seng for at dø dér, og allerede Kl. 2 kunde Lavater trykke Vennens Øjne til. —

I disse Aar, som i særlig Grad var Lavaters Forberedelses- og Modnings-Tid, vare de ydre Forhold, da de ganske gik ind under Forældrenes Husstand, lette og gode. Mand og Hustru blev stedse mere og mere knyttede til hinanden; Lavaters Helbred viste sig undertiden noget skrøbeligt, og da hørte man jævnlig den gamle Doktors advarende Stemme: »Hans Kaspar, du har haft Ærgrelse,« men Hustruen forstod da at lette Vejen for ham.

Hans Gerning var i disse Aar ikke meget stor. Han var mest »kristelig Lærer«, ikke endnu Præst; dog maatte han gerne prædike en Gang om Ugen. Men i disse Aar udviklede sig hans Grundsætninger, og dem slog han fast i følgende Ord, der vare en Ledetraad for ham selv:

Aldrig vil jeg hverken Morgen eller Eftermiddag gaa til mine Forretninger uden først, i det mindste nogle Øjeblikke, paa et ensomt Sted at have bedet Gud om hans Bistand og Velsignelse.

Jeg vil intet gøre eller foretage, som jeg vilde undlade, hvis Jesus Kristus stod synlig for mig, intet, som

jeg maaske kunde angre i den usikre Time af min sikre Død. Jeg vil med Guds Hjælp helligt vænne mig til at gøre alt uden Undtagelse i Jesu Kristi Navn som hans Discipel, alle Timer sukke til Gud om hans Helligaand og om at være i stadig Stand til Bønnen.

Hver Dag skal i det mindste være betegnet ved ét særegent Kærlighedsværk.

Hver Dag vil jeg lade det være mig yderst magtpaaliggende især at være mine Husfæller nyttig.

Jeg vil aldrig spise eller drikke for meget, saa jeg sporer den mindste Ubekvemhed eller Hindring for mine Forretninger derved, men ogsaa vil jeg mellem Maaltiderne afholde mig fra al Spisen og fra Vin, saavidt muligt.

Hvorhen jeg gaar, vil jeg først sukke til Gud, at jeg ikke maa synde, men efterlade noget godt dér.

Jeg vil aldrig uden Bøn lægge mig til at sove og, saa længe jeg er rask, aldrig sove længer end højst 8 Timer.

Jeg vil hver Aften prøve mig efter disse Grundsætninger og i min Dagbog redelig bemærke, hvilke jeg maaske har overtraadt.

Gud, du ser, hvad jeg her har skrevet. Maatte jeg kunne læse det med Redelighed og Glæde og hver Aften med min Samvittigheds lydelige Bifald.

Der er ogsaa en »hemmelig Dagbog af en Selviagttager,« der udkom 1771 og snart kom til at bære Lavaters Navn, skønt den uden hans Vidende var udgivet af en Ven og indeholdt flere vitterlige Fejl, som vise, at denne Ven ikke kendte ham rigtig. Som en Prøve paa den ikke umærkelige Bogs Indhold anføre vi det, der staar til 2den Januar:

Lavater havde talt med sin Kone om Dagens Bibelsprog: Giv den, der beder, og vend dig ikke fra den, der vil laane. »Hvorledes skal dette forstaas?« spørger hun. »Som det lyder,« svarer Lavater, »og som vi hørte

det af Jesu egen Mund. Giv den, der beder, siger han, hvis Ejendom alle mine Goder er. Bestyrer, ikke Ejer af mine Goder er jeg.« Dette var mig saa klart, at jeg sagde det med mer end almindelig Varme. — Efter Bordet blev der meldt en gammel Enke, som jeg lod træde op i mit Sovekammer. »Undskyld, gode Herre, jeg tør næsten ikke komme frem med det, men jeg skulde betale Husleje og mangler endnu 6 Rdlr. En hel Maaned har jeg ligget syg, hver mulig Skilling har jeg lagt til Side, men jeg mangler endnu 6 Rdlr., og dem skal jeg skaffe til idag eller imorgen.« Hun trak her en sølvbeslagen Bog op af sin Lomme. »Denne Bog har min salig Mand foræret mig, da vi var forlovede. Den er alt, hvad jeg kan undvære, men jeg tror ikke, at den slaar til. Véd De ingen Udvej til at hjælpe mig?« »Jeg kan i Guds Navn ikke hjælpe jer, gode Moder,« svarede jeg og greb enten af en Hændelse eller af Vane i Lommen og fik fat i mine Lommepenge, der udgjorde omtrent to nye Daler. Disse hjælper hende ikke, hun maa have hele Summen, og selv om det var nok, saa har jeg Brug for alle Pengene. »Har I ingen Velynder, ingen Værge, som kunde hjælpe jer med den Ubetydelighed?« spurgte jeg. »Nej slet ingen, og gaa fra Hus til Hus kan jeg ikke, saa vilde jeg heller arbejde hele Nætter igennem. Man har sagt mig, at De er en god Herre. Men i Guds Navn, naar det ikke kan ske, saa undskyld, at jeg har gjort Dem Ulejlighed. Jeg vil se, hvad jeg kan gribe til; den gode Gud, har hidtil aldrig forladt mig; han vil ikke i mit 76de Aar begynde med at vende mig Ryggen.«

I dette Øjeblik traadte min Kone ind.

I min Samvittighed lød det: Giv den, som beder. Min Kone hviskede mig i Øret: »Det er en from, ærlig Kone, som vist har været syg. Hjælp, hvis du paa nogen Maade kan!« »Jeg har ikke mer end 2 Rdlr. hos mig,« hviskede jeg, »og hun skal bruge 6; jeg vil

trykke hende noget i Haanden og saa lade hende gaa.« Min Kone trykkede min Haand, smilede blidt og sagde saa højt det, som min Samvittighed sagde sagte: »Giv den, som beder.« Jeg smilede, men var slem nok til at spørge, om hun maaske vilde give Ringen paa sin Finger til hende. »Med Glæde,« svarede hun strax og trak Ringen paa Stedet af. Den gamle Kone var enten saa enfoldig, at hun ikke bemærkede dette, eller saa beskeden, at hun ikke drog nogen Fordel deraf. Min Kone raabte imidlertid, da hun vilde til at gaa, at hun skulde vente lidt. — »Er det dit Alvor, Kone, med Ringen?« spurgte jeg, da vi var alene. »Oprigtig Alvor. Husk, hvad du for et Kvartér siden sagde mig. Og du har jo endnu mer end 6 Rdlr. i Skabet.« Jeg omfavnede min Hustru, en Taare trillede ned ad min Kind. »Du er retfærdigere end jeg; jeg takker dig! Behold din Ring, jeg er beskæmmet.« Strax vendte jeg mig til min Pult og tog 6 Rdlr. ud. I det jeg aabnede Døren for at kalde paa Konen, sortnede det for mine Øjne, fordi jeg saaledes kunde glemme Gud og sige: »Jeg kan i Guds Navn ikke hjælpe jer!« O, du falske Tunge!

Dette er en Prøve paa Lavaters Dagbog. Der er mange Guldkorn i den.

6.

Forfattervirksomhed.

Medens Lavaters præstelige Gerning endnu kun var meget begrændset og nærmest kunde lignes ved en Katekets her tillands, idet han dels var Lærer i Kristendom for unge, dels var Søndagsprædikant uden tilsvarende præstelig Gerning, havde han Tiden for sig til at udføre adskilligt andet. Med hans virksomme Natur var det umuligt andet, end at han maatte tage fat, og saaledes fik han 1767 under et Ophold i det yndige Schinznach Ideen til et Værk, som skaffede ham Berømmelse vidt og bredt. Det var et digterisk Arbejde om Schweiz, hvori han med Begejstring slog de historiske Strænge om den store og berømmelige Fortid. Han besang saaledes Vilhelm Tells Daad, Nikolaus von der Flye og de berømmelige Slag, gennem hvilke Schweiz vandt sig Hæder over hele Europa. Lavaters Schweizerdigte fremkom paa en Tid, førend Schiller endnu havde besunget Tell, og med alle deres Mangler og svage Kendskab til Historien var der dog saa megen Poesi i mange af dem, at disse helvetiske Sange blev en Folkebog i Landet. Skønt de forlængst har tabt deres Tillokkelse for Folket, er der dog nogle af Sangene, som endnu ikke ere helt ude af Brug, men i sin Tid vare de virkelig noget.

Heller ikke bør vi lade det uomtalt, at Lavater

gjorde sig bekendt ved 1767 at udgive en meget læst lille kristelig Haandbog samt gav en Oversættelse af den berømte Genfer Bonnets Palingenesi (Genfødelse), en Bog, som Moses Mendelssohn havde henledt Opmærksomheden paa. Men særlig den følgende Bog af Lavater: »Udsigter ind i Evigheden« bidrog til at fastslaa hans literære Berømmelse, men tillige til at gøre ham til Genstand for en Kritik, som alle hans Dage vedblev at følge ham. »Udsigterne« bestaa af 24 Breve, skrevne til en dengang berømt Læge Zimmermann i Hannover. Oprindelig vare de paatænkte at fremtræde i poetisk Form, men det blev ved den prosaiske. For at give en Idé om Indholdet, anføre vi her Titlerne paa nogle af de 24 Kapitler: 4, Prøver paa det kommende Liv. 6, Bibelske Lærdomme om det kommende Liv, betragtet som en Fortsættelse af det nærværende. 7, Sjælens Tilstand efter Døden, indtil Kødets Opstandelse. 9, Himlen og de himmelske Beboere. 11, Om de himmelske Legemers overlegne Egenskaber. 12 og 13, Om vore fysiske Evners og vore aandelige Evners Tilvæxt. 16, Om Sproget i Himlen. 17, Selskabelig Lykke. 22, De udvalgtes Følelser med Hensyn til de fordømte.

Som man allerede af disse korte Angivelser ser, var det hele i Grunden Fantasterier, men ligesom Lavater selv troede paa dem, saaledes blev de af mange modtagne med Glæde, ja Begejstring. Blandt disse var saaledes den berømte og fortjente Pastor Oberlin, som i Juli 1774 tilskrev Lavater følgende Brev derom:

Kære og ærede Ven, som personlig ikke er mig bekendt, men meget ved Deres Karaktér, maa det være Præsten i Waldbach tilladt at bringe Dem sin hengivneste Tak for to forskellige Ting. (Den første forbigaas her).

Den anden Genstand for min Taknemlighed angaar Deres udmærkede og fromme Værk: Syn paa Evigheden. Vi skylder det Opbyggelse, Opmuntring og Ønsket om

at søge at efterligne vor Herre Jesus. Maatte Frelserens Velsignelse hvile over Dem, højt elskede Tjener og Discipel, og belønne Dem for alt det gode, som denne Bog har gjort os, min Hustru, mine Elever og en stor Del af mine Sognefolk.

De kan ikke tænke Dem, hvor mange yndige Timer De saaledes har skaffet os.

Jeg havde allerede, førend jeg læste Deres Værk og efter mit ringe Kendskab, dannet mig nogle Forestillinger om Himlen, en Smule forskellige fra de dunkle Formodninger, der er udbredte om den Sag. Jeg har fundet dem igen i Deres kære Bog, klarede og tydeliggjorte ved nye Beviser, med hvilke forene sig saa mange andre Ideer, der alle tilsammen ere uvurderlige i mine Øjne. Jeg er ikke ubekendt med største Delen af de Indvendinger, som man gør Dem, og som især skyldes den Uvidenhed, som hersker i en slig Sag selv iblandt saadanne Kristne, der ere vante til at læse. De ere saa stærkt optagne af denne Verdens Ting, med Visiter at gøre og modtage, med Livets Fornøjelser og Forfængeligheder, at de næppe vove, undtagen i deres ledige eller ørkesløse Timer, at tænke paa Døden og en anden Verden. O, lad Dem ikke skræmmes ved saadanne Indvendinger og Udflugter! De kommende Slægter vil velsigne Dem, og Deres Børn vil takke Gud, fordi de tilhøre Dem; de vil takke for alt det gode, som de har faaet i Eje ved Dem!«

Det er interessant at se, hvorledes to saa fremragende Kristne som Oberlin og Lavater, boende i forskellige Lande, alene ved den kristne Tiltrækningskraft søgte og fandt hinanden, og hvorledes Forbindelsen blev for Livet.

Et Brev fra Lavater til Abbed Jerusalem angaar ogsaa »Udsigter ind i Evigheden«:

»De ønsker, med den Godhed, som er Dem naturlig, at alle Jordens Beboere maatte faa Adgang til den

samme Himmel, nær ved den samme Frelser. Jeg ønsker det ogsaa. Jeg forstaar ikke, at de af Naturen gode og retfærdige Mennesker ikke nogensinde kan faa Adgang til Himlen, ikke nogensinde kan blive lykkelige, som de Kristne ere det, men det er nødvendigt, at de kende og elske Frelseren. Jeg haaber til Gud, som er Kærligheden, og som ikke har sparet sin Søn, men givet ham som en Forsoning for vore Synder, at ikke blot de halvkristne, men endog de fordømte tilsidst skal blive omvendte og finde Naade ved Jesu Formidling. Naar jeg taler om de udvalgte, forstaar jeg derved de Kristne, som har Del i den første Opstandelse, eller, om de hellere vil, komme til Kristus strax efter deres Opstandelse. Det er ikke uden Betænkelighed, at jeg bortviser en Sokrates' Lykke for nogle Øjeblikke. Jeg er overbevist om, at naar han ser Kristus, vil han blive saa oprigtigt Kristen, som Paulus selv har været det. Men det er sandt, at der er faa Sokratesser.«

Det vanskelige Punkt med Tusindaarsriget klarer Lavater saaledes: »Lad os se, hvorledes Apostlene forklare denne store Gaade. De forsikre os, at der vil være et dobbelt Komme af Herren til Jorden, og det første har fundet Sted; det har fuldbyrdet alle de Profetier, som henhøre til Frelserens Lidelse. Det andet vil ligeledes finde Sted, og det sker da, naar de Forudsigelser, der angaa hans Rige her paa Jorden, blive opfyldte. Saaledes klarer alting sig. Alle Stederne i Ny Testamente, som henhøre til Messias, Genkomst, tjene til at bevise, at kun en Del af disse Profetier er bleven opfyldt ved hans første Komme. De første Kirkefædres Skrifter ere ogsaa prægede af denne Tro, denne Vished. Naar Jøderne sagde som en Bebrejdelse, at de Kristne bedrog sig, naar de forsikrede, at Messias allerede var kommet, siden det Rige, som er lovet dem, ikke var

kommet, svarede man dem: Han vil komme og med ham Forfriskelsens Tider.«

Det var ikke uden indre Kampe og dybe Undersøgelser, at Lavater var kommet til denne Klarhed i Syn, denne Fasthed i Overbevisning angaaende et Punkt af saa stor Vigtighed. Han sagde selv, at før han saaledes havde forstaaet dette høje og hemmelighedsfulde Spørgsmaal, kunde han ikke læse Profetierne uden Skræk, at han var plaget af pinlige Tvivl, og at endog Opstandelsens Kendsgerning voldte ham smertelig Usikkerhed, men da han én Gang var kommet til en Løsning, der tilfredsstillede ham fuldstændig, saa forblev han urokkelig ved sin Maade at se dette paa og følte sig for stedse befriet for sine tidligere Ængstelser.

Det var særlig i Aarene omkring 1767 og 1768, at Lavater dannede sig sin Overbevisning om Bønnen og den Helligaand, og den var grundet ikke alene paa Læsning, men meget mere paa Erfaring. Han troede i højere Grad end de fleste paa hemmelige Virkninger af Bønnen og Troen, og det forstaas bedst, naar man kender hans Liv og hans hemmelige Dagbog. I disse Aar studerede han meget indgaaende den hellige Skrift, som han blev en stor Kender af. Senere hen i hans Liv, da han var overvældet af mangehaande Forretninger, kunde man høre ham meget beskedent sige om sig selv: Jeg læser yderst lidt! hvilket maatte forstaas med megen Begrænsning, thi Lavater læste altid meget, men senere i Livet skrev han endnu mere.

1769 avancerede Lavater til Diakon ved Vajsenhuskirken, og hermed opgav han den Tanke, som altid havde staaet lokkende for ham, at blive Landsbypræst, men slog sig til Ro med at blive i Zürich, hvilket ogsaa passede bedst for ham med hans mange Interesser. Her maatte han nu stadig prædike, og hans livlige og varme Forkyndelse tiltalte Folk i høj Grad. En Gang gik det

mindre godt. Prædikenen var, da det kom til Stykket, saa aldeles faldet ud af hans Hoved, at han ikke vidste andet Raad end at forlade Prædikestolen, foregivende Næseblod. Siden skete det ham aldrig mere, men han fik en saadan Øvelse, at han vel altid skrev sine Prædikener eller Tankegangen i dem nøjagtigt, men gennemlæste dem først i det sidste Øjeblik.

I sin Stilling som Lærer ved Vajsenhuset fik Lavater nu meget at gøre med Børn, og hvor alvorligt han tog denne Gerning, faar man Indtryk af ved i hans Dagbog at læse den Bøn, hvormed han tiltraadte den. Den lyder saaledes:

Jeg modtager af din Haand, o min Gud, et lille Sogn, hvor jeg offentlig skal prædike dit Evangelium, hvor jeg skal berede Sjæle til Frelsen, for hvilke din Søn Jesus Kristus er død. Jeg skal søge at fjerne dem fra Synden, at afholde dem fra denne dødelige Gift, for at føre dem til det gode og arbejde for deres tilkommende Lykke.

Du véd, o min Fader, hvor denne Lejlighed til at gøre det gode er mig dyrebar. Hvor meget jeg fryder mig ved at kunne hver Søndag tale i din Søns Navn og bidrage til at udføre hans kærlige Ønsker baade i denne Verden og ind i Evigheden. Men du véd ogsaa, hvor urolig jeg er ved Tanken om de Forsømmelser, som jeg let kunde gøre mig skyldig i. Jeg har allerede saa ofte forglemt gode Beslutninger, kvalt en hellig Tilskyndelse eller endnu oftere ladet den kølnes og bragt en god Bevægelse til at uddø.

Jeg kender mig selv, o min Fader og Skaber, jeg føler hele mit Hjertes Svaghed og Lethed. Jeg tør ikke stole paa mig selv, men jeg henvender mine ydmyge Bønner til dig som et Barn, der føler Trang til Hjælp af sin Fader.

Giv mig Frihed til at sige alt, hvad der er sandt og nyttigt, til Menneskene, at ingen fejg Føjelighed maa

bringe mig til at fortie, hvad der er godt at lade Folk kende. At jeg aldrig maa begynde nogen Samtale, som kunde være skadelig eller mangle Sandhed! Lad mig tale som for dit Aasyn, o min Gud; jeg er din Tjener, og jeg bør aldrig være Menneskens Træl, thi det vilde være at arbejde til deres egen Ødelæggelse. Jeg er din!

I Aarene 1770 og 1771 var der mange Steder i Europa Dyrtid og Hungersnød, ogsaa her i Danmark, hvilket faldt i Struenseetiden. I Zürich var der slemt, og mange kom til Lavater med Bøn om Hjælp, men der kom ogsaa mange Gaver ind. Hvor nær den trange Tid gik Lavater til Hjerte, ser man af følgende Udbrud af ham: »Min Gud,« udbrød han, »hvorfor har du givet mig en saa stor Følsomhed og Medlidenhed med de ulykkelige og saa faa Midler til at lindre Nøden. Intet synes mig mere ønskværdigt end et lykkeligt Forhold mellem at ville og kunne, det er den skønnest mulige Harmoni. Dersom denne aldrig bliver mig tilstaaet, vil min Kærlighed til Folk tilsidst blive en Kilde til Plage. Det er en Lidelse at elske, naar man ikke har Midler til at bevidne Kærligheden i Gerning.« Men denne pinlige Følelse hjalp Vorherre ham udover ved de rige Gaver, især af Levnedsmidler og Værdigenstande, der strømmede ind, og Fru Lavater havde nok at gøre med at uddele en Del og sælge andet saa fordelagtigt som muligt; hun havde i denne Tid altid en Gryde med Suppe i Kog paa Skorstenen. En Dag blev der ringet paa Husets Dør, og hun saa' gennem Ruden en forfærdelig medtaget Mand, der var saa svag, at han kun med Nød og næppe kunde holde sig oprejst paa sine Ben. Da Fruen aabnede Gadedøren og traadte ud paa Trappen, laa Manden allerede paa Jorden. Hun hjalp ham ind og fik ham anbragt paa en Stol; derpaa hentede hun strax varm Suppe til ham, og da han ikke kunde faa mere end et Par Skefulde ned, gav hun Manden et Glas

Vin. Men Staklen faldt i det samme død om for hendes Fødder. Saaledes var Hungersnøden dengang, og der var god Brug i Zürich for Barmhjertighed.

Lavaters Gerning drejede sig som Diakon mest om Børn og unge Mennesker, og selv havde han paa samme Tid en opvoxende Børneflok. Hvorledes han stillede sig overfor Børn, kan betegnes med de Ord: Lavater var en afgjort Børneven, og hans Princip var altid at arbejde i Kærlighed, men med Takt paa dem. Sine egne Børn sendte han i den »blandede Skole« for at vænne dem til at omgaas Folk, som de er, for at gøre dem selskabelige og fordragelige, ikke til Særlinger. Selv om de ikke lærte meget i Skolen og lærte en Del Uartighed i den, vilde han hellere finde sig i det end at se dem voxe op som drømmesyge og afsluttede Væsener. Han udtalte sig ved Lejlighed derhen, at efter hans Mening burde alle Prædikanter og Skribenter beflitte sig paa at tage Verden, som den nu engang er. Som Følge af denne Aandsretning syntes han godt om den Basedowske Grundbetragtning, at Riset bør bandlyses fra den egentlige Undervisning. Da han selv var af et heftigt Temperament, som let gik over Stregen, søgte han saa meget som muligt at undgaa at straffe sine egne Børn, men det var hans Mening, at han i de fire første Leveaar ikke vilde være Fader uden Riset. Han holdt af Salomons Ord: Hvo der sparer Riset, hader sin Søn. Men han sagde ogsaa: Vilkaarlige Straffe kan jeg gøre saa milde, jeg vil, derimod ikke de naturlige. Derfor forbyder jeg mit Barn at røre ved Kniven, og hvis han dog vil gøre det, giver jeg ham et føleligt Slag. En Fader bør have Gud til Forbillede som Børneopdrager: Min Søn véd, at han ikke maa røre ved en skarp Kniv. Nylig fandt jeg min Penneкniv fuld af Skaar; jeg vilde fare op, men betvang mig strax. »Har du tilredet Pennekniven saaledes?« spurgte jeg i en al-

vorlig Tone. — »Ja, Papa.« — »Nu, fordi du har talet Sandhed, vil jeg ikke tugte dig. Men se, hvor ulykkelig du kunde være blevet, om du var kommet til at skære en halv eller hel Finger af!« Frygten for Straf kan let drive Børn til at lyve, men slet ikke at straffe dem er enten umuligt eller farligt.

Lavater indsaa dog godt, at den dengang saa priste Naturmethode havde sine Mangler. »Jeg maa lade Sax og Pennekniv ligge paa Bordet; det er umuligt altid at forvare dem, men var det muligt, fik de ikke Lov til at ligge. De ydre Omstændigheder kan nu engang ikke rette sig efter mine Børn, derfor maa Børnene lære at rette sig efter dem. Jeg vil gerne stille dem blotte for de naturlige Følger af deres Ulydighed, men naar de komme til at gøre sig selv alvorlig Skade, hvor ulykkelige blive vi da ikke!«

Hvor meget Lavater tog sig af sine Børn, faar man Indtryk af ved at høre, hvorledes han søgte at indpræнte dem de to modsatte Forestillinger, Uorden og Orden. En Dag fandt Børnene paa Døren til deres Kammer Opslaget: Uorden, med store Bogstaver. Da de traadte ind, mødte et uhyggeligt Syn dem; alt stod eller laa i en frygtelig Uorden og malproper Tilstand. Papirer laa spredte rundt omkring, Blæk var spildt hist og her; Haandklæder, der vare tilgrisede, Brødsmuler, iturevne Strømper, Vandfad med smudsigt Vand, disse Sager mødte strax Øjet. Paa Væggene saa' man skævt hængende Skilderier, aabne Skuffer, proppede fulde af alle Slags forskelligartede Ting, Møbler vansirede ved et helt Lag Støv, alt var skikket til at gøre et dybt og uhyggeligt Indtryk paa Børnene. Lavater selv var skjult til Stede og undlod ikke at gøre dem opmærksom paa alt. Og hermed var første Akt ude.

Efter en Pavse kom 2den Akt, der betegnedes ved et nyt Opslag: Orden. Alt var nu forandret, alt var

paa sin Plads og i god Stand, intet Sted mødte Øjet noget ubehageligt og frastødende. Faderen traadte ind og forklarede alt. Denne Maade praktisk at belære Børnene gennem Modsætningerne var ganske i hin Tids Smag.

Medens Lavater saaledes gjorde sig Umage for at opdrage sine Børn saa godt som muligt, var der Ting af en højere Slags, der i høj Grad lagde Beslag paa hans Virksomhed som Præst. Det var de mysteriøse og hemmelighedsfulde Ting. Hans egne Erfaringer paa dette Omraade vare ham ikke tilstrækkelige, han vilde ogsaa lære andres at kende og udsendte derfor en Række Spørgsmaal til »sine og Sandhedens« Venner angaaende »den Helligaands Gaver, Virkninger af Bønnen og overnaturlige Indtryk.« Den Art af Nysgerrighed, der er Udslag af en brændende Aand og et Sind, der er vant til at beskæftige sig med de Ting, som ere oventil, bidrog meget til, at mange antog Lavater for et lettroende Menneske, en Jager efter Nyheder og interessante Hemmeligheder. Man sammenblandede hans Tro med hans Efterforskninger, og naar man opdagede, at han stod i Forbindelse med en eller anden excentrisk Person, overførte man dennes Aparteheder paa Lavater selv. Det kan ikke nægtes, at Lavater undertiden derved kompromitterede sig noget. Hans Lettroenhed rev ham stundom med sig, og den Grændse, der er mellem Ting, som vor Forstand kan fatte, og det, der er og maa være skjult for den, havde han undertiden ondt ved at blive klar over. Dette kom igen paa hans ældre Dage, men hans Mening var altid absolut ædel.

Mer end én Gang har hans Venner hørt ham sige i Anledning af hans Lethed til at tro alting: »Der er faa mere falske Udsagn end dette: Man tror gerne det, man ønsker. Jeg tænker ganske modsat, og

naar jeg vil være vis paa en Ting, gør jeg mig mest Ulejlighed for at erfare, om jeg i Sandhed kan antage mine Yndlings-Ideer.« Han gjorde sig derfor til Fjender alle dem, som havde den Tro, at han var let at tage ved Næsen. Thi det var han i Almindelighed slet ikke. Det var kun paa det Omraade, hvor hans glødende kristelige Tro kunde føre ham paa Vildspor.

7.

Forældrenes Død. Lavaters Personlighed.

Ved Heinrich Hess' Dødsleje blev Lavater opmærksom paa en Frue, som med en saa betagende Inderlighed bad for Hess, at adskillige ansaa hende for inspireret. En Dag senere hen, da Lavater, ledsaget af sin Hustru og flere Damer, spadserede i Omegnen af Zürich, standsede han ved en glimrende Udsigt og erklærede, at saadant et Sted rigtig egnede sig for ham, hvis han engang vilde trække sig tilbage fra Verden. Faa Dage efter kom han gaaende samme Vej, og hvor forbavsedes han da ikke, da han saa' Haandværkere travlt beskæftigede med at lægge Grundvold til et Hus paa den Plads, Lavater havde udpeget som et passende Sted til at trække sig tilbage til. Det stødte ham meget, da han fik at vide, at det var den omtalte »inspirerede« Frue, der havde sat Byggeforetagendet i Gang og bestemt det for ham, og ved en Præst, der var hendes beundrende Ven, lod han hende vide, at der var ikke Tale om, at han vilde have noget med det Hus at gøre. Fruen blev meget fornærmet derover og optraadte fra nu af som hans Fjende, medens hun selv begyndte at spille en Rolle som Profetinde og Helbreder ved Bøn og Haandspaalæggelse. Dette var det første Tilfælde af den Art, som mødte Lavater. Han overværede engang tilfældig et af hendes Bedemøder og blev ganske af-

skrækket ved at høre den Hovmods og Ufordrageligheds Aand, der talte ud af hende og tydeligt viste ham Sværmeriets Afveje. Det hele endte imidlertid med, at Konsistorium simpelthen forbød Fruen at optræde, og dengang kunde sligt endnu holdes nede ved et Magtsprog, men hun var godt paa Veje til at skade Lavater i hans Præstegerning. Nu tabte det hele sig hurtigt.

Lavater var et Menneske, som kendte sine egne Skrøbeligheder meget godt og kæmpede alvorligt imod dem; et bekendt Ord af ham er derfor dette: »Før jeg kan afsø den første Adam i mig for den anden, er jeg i mig selv en af de elendigste og mest forkastelige Skabninger.« Men hans Liv er saa opbyggeligt, fordi det bærer Vidne om, at han var i en bestandig Fremadskriden. Saaledes var han af Naturen pirrelig, let opfarende og let vred. Men han havde tidlig lært den svære Kunst at beherske sig, naar blot det pirrende ikke kom for pludseligt eller, som man siger, som et Lyn fra en blank Himmel. Fik han blot Tid, som han sagde, til at sætte sig i Positur, saa kunde han ikke rokkes. En Morgen var Pigen oppe i hans Værelse og gjorde rent; det var strengt paalagt hende ikke at røre Papir og Bøger. Lavater traadte netop ind, da hun med Kosten væltede Skrivetøjet ned paa Gulvet. Han fo'r strax op og brugte et Skældsord imod hende. Hans Kone traadte i det samme ind, og hun fik ogsaa en Overhaling, mens Pigen benyttede den til at smutte væk. Men Fru Lavater gik ham strax i Møde og sagde: »Ak kære, du skader din dyrebare Sundhed,« hvorefter hun omfavnede ham. Lavater følte sig strax beskæmmet og udbrød med Taarer: »Hvor jeg dog er en Træl af mit Lune! Jeg kan ikke mere se dig i Øjnene!« »Men,« sagde Fruen, »der hengaar Dage og Uger, mens du lader dig henrive af Vrede!« Hun førte ham derpaa ind i Kabinettet og bad med ham.

Den 16. Januar 1773 døde Lavaters Moder. Hun

laa længe paa Sygelejet først, og Sønnen tog sig hendes Forfængelighed og Lysten til at høre Nyt altid nær, men han hørte paa det med Opmærksomhed, fordi det var hans Moder. »Jeg har gjort den Erfaring, at naar vi høre selv de ligegyldigste Ting med Velvilje og daglig finder os i Fortællingen om smaa Genvordigheder«, har Lavater sagt, »da er det til Gavn for os. Det er at gaa i Ydmygelsens og Taalmodighedens Skole.«

Det er overflødigt at sige, at han overfor sin døende Moder viste sig som en tro Hyrde, ligesom han altid havde været en øm og hengiven Søn. Begravelsesdagen kom Lavater med sin Broder og Søster hen for at sige det sidste Farvel til Moderen, der nu laa paa Baare.

Lavater skrev i sin Dagbog: »Hun var ikke gaaet i Opløsning; Ansigtstrækkene var smukkere og mere tydelige, end jeg nogensinde havde set dem. Jeg lagde min Haand paa hendes kolde Pande; min Broder stod ved min Side med vaade Øjne, min Søster græd. Man lukkede Kisten. de andre gik; man eftersaa Sømmene. Jeg blev ene tilbage og faldt paa Knæ. Jeg takkede Gud med Taarer for alt det gode, som denne Moder, der nu er gaaet til Hvile, har gjort mig. »O, beløn hende, min Gud! Tilgiv, hun har ogsaa tilgivet!« Dette var min første Tanke. Derpaa spurgte jeg mig selv: »Naar skal man staa ved min Baare? Naar skal min Hustru, mine Venner, mine Børn, mine Brødre og Søstre staa om den? Hvad er jeg da, og hvor vil jeg da være?«

Om Aftenen ved Bordet sad vi og talte om Moders Sygdom, om Døden og Dommen; jeg var forfulgt af den samme Tanke. Vi alle (mit Blik søgte fra den ene til den anden), enhver af os vil i sin Tur blive bortrevet af en pludselig Sygdom, en Hændelse eller ogsaa efter lange Lidelser. Den, der skal dø, og de, der skal overleve ham, vil de være modige og hengivne? Jeg

saa' forskende paa de kære Øjne, som lyste omkring mig. I vil udslukkes, I skal lukkes,« sagde jeg, idet jeg betragtede dem; »I vil ikke mere se noget, og man vil ikke mere se jer. O Gud, aabn mine Øjne, at jeg maa se, hvad jeg er, og hvad der skal blive af mig!««

Vistnok var der adskillige ikke lystelige Tanker om Moderen, om hendes Verdslighed og Paastaaenhed, der kunde plage Lavater, men der var ogsaa meget gode Minder, saaledes om hendes Bravhed, dengang da Historien med Landfogden stod paa. Ogsaa hendes Forhold overfor hans Breve hørte nu til de kære Minder. Lavater havde længe med Held skjult sine Breve for Moderens mistænkelige Argusøjne; han havde haft et fortræffeligt Gemmested i det øverste Rum af Kaminen. Men en Dag, da han kom hjem, fandt han hende staaende ved Kaminen, i Færd med at kaste alle Brevene i en Kurv. »Nu er jeg endelig engang kommen efter din Brevvexling, Hans Kaspar,« sagde hun triumferende. Kaspar blev meget forskrækket og tyede strax til sit vanlige Nødmiddel, han kastede sig paa Knæ i Værelset ved Siden af og bad inderlig Gud om at afværge slemme Følger af dette Uvejr. Da han kom ind igen, havde Moderen undersøgt dem; derpaa gav hun dem alle til Kaspar uden at sige et Ord mere. Formodentlig saa' hun, at slig uskyldig Brevvexling vilde det være en Skam at blande sig i!

Sex Maaneder efter Moderens Død hændte det, at Lavater var taget ud for at besøge sin Ven Dr. Hotze i Richtersweil paa Sydsiden af Zürichersøen. Da hans Hustru den paafølgende Dag var oppe i hans Værelse, paakom der hende pludselig en heftig Angst. Hun søgte ind til Lavaters Fader, og den gamle Mand trøstede hende, saa godt han kunde, men hendes Angst vedblev. Paa samme Tid var Lavater i en overhængende Livsfare. Han afsejlede i samme Stund fra Richtersweil til en anden Præst Däniker og var da netop kommet

til det vanskeligste Sted af Søen, da en pludselig Storm rejste sig og Bølgerne taarnede sig op. Nu var Lavater i moralske Farer saa modig som faa, hvilket han ved mer end én Lejlighed lagde for Dagen, men i fysiske Farer blev han meget paavirket. Og her var Faren stor, Masten knækkede, og Fartøjet var lige ved at hvirvles til Bunds; Baadsfolkene tabte ganske Modet og raabte: I Guds Navn, der er ikke mere for os at gøre! Lavater svedte Angstens Sved, men han tyede saa inderlig til Gud om Hjælp og blev bønhørt, saa at alle i Fartøjet blev reddede. Man kan tænke sig, med hvilken Glæde Ægtefolkene snart derefter omfavnede hinanden!

Dengang levede altsaa endnu den gamle Lavater, men det følgende Aar 1774, maatte han ogsaa, 76 Aar gammel, vandre herfra. En Aften kom han som sædvanlig hjem udefra, men da stillede han sin store Stok med den mægtige, forgyldte Knap i en Krog og sagde: Staa nu her! Du har tjent mig tro! Alt dette sagde han ligesom i Tanker. Kort efter blev den gamle Mand ramt af et Slagtilfælde og døde snart efter.

Lavater havde mistet to kære Venner ved Døden, Brødrene Hess, men Gud gav ham en anden i Stedet, nemlig den 6 Aar ældre Joh. Konrad Pfenninger, der var Præst ligesom han selv og blev hans allernærmeste Ven. De var af Karaktér meget ulige, men i Anskuelser meget lige. Lavater var altid mod sine Venner som mod sig selv, skarptprøvende og stræng, især med Hensyn til Sandheden. Med den største Frimodighed sagde han altid, hvad han fandt galt. Mange blev derover stødte, men Pfenninger aldrig.

En Dag sagde Lavater til denne sin Ven: »Pfenninger, det vil jeg dog sige Verden saa højt, jeg kan, ja sige alle Dydshelte, Moralister, Skribenter og Prædikanter: O, I elskværdige, gode, agtværdige, bedste, Mennesker! Naar der ikke ogsaa hos jer gives Øjeblikke Minutter, Kvarterer, da I maa afsky jer selv, da ogsaa

hele Verden maatte afsky jer, saafremt den i saadanne Øjeblikke og Kvarterer kunde se jer ind i Hjertet, og ellers ikke vidste noget om jer — saa lukker jeg mig ude af jer hellige Kreds. Jeg tilhører jer ikke. Jeg er enten det ulykkeligste eller det mest forbryderiske Menneske, der gaar om paa Jorden, thi sikker er jeg ikke paa, at jo hver Uge kunde bringe mig et saadant Øjeblik.«

Lavaters egen Kristendom blev med Aarene mere og mere glad, og han var fjern fra al Pietisme. Al Hovedhængen var ham ganske imod. »Blandt alle Pedanter,« skriver han engang, »er ingen utaaleligere end Retfærdighedens og Religionens.« Det Indtryk, han gjorde paa sine Tilhørere i Kirken, blev passende betegnet med de Ord: »Han prædiker altid kun Evangeliet, ikke Moralen.« Der var en Slags Fromhed, der var ham særlig imod; det var, hvad han kaldte »den bøddelagtige Fromladenhed,« og om hvilken han skriver: »Dette er ikke for stærkt et Udtryk for den altid forfølgende, plagende, hver Glædesnydelse fordømmende Fromladenhed.« Og om sit eget Forhold overfor den Slags Mennesker ytrer han engang: »Overfor indskrænkede, altfor ængstelig ortodoxe fromme, hvem ethvert friere Ord volder Lidelse, bindes mit Hjerte og Tunge. Der findes en Art personlig Fromhed, som jeg vistnok ingenlunde vil krænke, den har ogsaa for mig sit hellige og agtværdige, men den er saaledes imod min hele indre Personlighed, der elsker Lys og Klarhed, Letfattelighed og Aandsnydelse, Gladsind og Frisind, bestemt Erkendelse og tydelige Begreber, at jeg maa fastholde al Taalmodighed og kristelig Kærlighed for ikke at lade andre mærke, hvor højlig den trykker mig. Jeg tænker paa den Slags Fromhed, som ikke tør lade sig løfte ud af visse Begrebers, Formers, Formlers og Talemaaders Forestillingskreds, ikke tør sige noget frit og lysende Ord eller tør høre paa det uden Forskrækkelse, som roser og fordømmer enhver andens Kristendom eller

Religion efter ingen anden Maalestok end saadanne Formler eller Talemaader.« Lavater omtaler en Mand, der vistnok i og for sig var en redelig Natanael, fuld af Ydmyghed og kristelig Kærlighed, men Manden havde sat sig i Hovedet, at de salige i Himlen kun taler Hebraisk, og derfor ansaa han det for en Hovedsag for en Kristen at kunne tale Hebraisk.

Der var altsaa noget frit og muntert over hele Lavaters Person, noget, der paa hin Tid var mere sjældent end nu, og som tydede paa, at han var en gennemdannet Personlighed. Ikke faa blev derved stødte fra ham, men han vandt ogsaa derved mange gode Venner. Det er ikke for meget at sige, at da Lavater havde været Præst en halv Snes Aar, var der næppe nogen mere populær Præst vidt omkring end han, ingen hellere hørt og mere søgt i det daglige Liv end han, uagtet Folk i Almindelighed havde meget at udsætte paa ham. Den egentlige Anstødssten for saadanne var nu hans Forhold til den kristne Tro og særlig dette, at han i smaat og stort gjorde Alvor af at være en virkelig troende, en sand Jesu Discipel.

Lavaters Maade at omtale Troen paa, var egentlig noget temmelig uhørt dengang. Han skriver saaledes: »Hvorfor er det saa svært at tro paa Kristus, saaledes som Evangelierne vil tros? Fordi vi se saa lidet afgørende Spor af ham, saa faa Virkninger, som vi med Sikkerhed uden Sværmeri og Fantasi kan tilskrive ham. Fordi vi er saa faa Kristne, der staa i et virkeligt Aandssamfund med ham, faa, af hvis Ansigt ligesom en Straale af hans Herlighed fremlyser, faa, der leve i den ham ejendommelige Kraft, Ydmyghed, Kærlighed og Hjertensenfoldighed, faa, der fremstille ham paa en lignende Maade, hvormed dygtige Elever bevise deres duelige Mesters Tilværelse og Karakter. Faa Mennesker kende Nazaræeren Kristus, Menneskesønnen — Individet kunde jeg sige — ham selv. Alt lever og svæver kun

i et ubestemt, dunkelt, usikkert Halvlys. Et eneste helt sikkert, helt ædelt, kristeligt Menneske, der uden Sværmeri kunde sige som Paulus: Har jeg ikke set ham? eller: Kristus lever i mig! eller: Jeg taler ikke om det, som Kristus ikke har virket i mig! eller: Herren har sagt mig: Lad dig nøjes med min Naade! Et eneste saadant Menneske vilde elektrisere alle kristelige Organisationer, vække alle kristelige Troskræfter i de kristeligt sindede og sætte dem i den bestemteste Virksomhed.«

Lavater havde en høj Forestilling om Menneskets guddommelige Værdighed. En Kristen kan ikke uden Sandhed anvende paa sig selv Kristi Ord: Hvo, der ser mig, ser ogsaa Faderen. Lavater saa' Kristendommens Grundvold og Midtpunkt ikke i en Bog, men i en Person, i Kendsgerninger og Virkninger, i Historien. Han advarede imod at sammenblande Imagination og Tro. Saasnart Helligaanden var udgydt, var Kristus paa en Maade kommet tilbage fra Himlen, og han levede i sine Disciple saavel som i Himlen; han boede i dem. Han var for dem allestedsnærværende, mer endnu end Luften og Solstraalen. De bibelske Forfattere sige, at Guds Aand er usynlig, men har følelige Virkninger. De tilskrive Troen en stor Virkning, og de lære om, at der er Kraft i Bønnen. De lære os, at det er Menneskets Bestemmelse at staa i egentligt, umiddelbart Samfund med Gud.

Et bekendt Udsagn af Lavater er dette: »Til mig, Mennesket Johan Kaspar Lavater, har ethvert Menneske fri, uhindret Adgang. Jeg tør ikke, om end kun med en Mine, personlig trykke nogen, fordi han ikke tænker ligesom jeg, uden hvis han giver ganske afgørende Prøver paa ondskabsfuld Forvendthed og Voldsomhed. Fra den uvirksomste Kvietist til den værkhelligste Pietist, fra den billedhadende Mystiker til den mest sandseligt elskende Hernhutter, fra Socinianere og Deister til de

mest deciderede Atheister har alle fri Adgang til mig. Hvad der har Menneskeskikkelse og Menneskekaraktér, har Fordring paa min Menneskehed. Hvo, der kommer til mig, ham tør jeg ikke støde bort, uden hvis han i Egenskab af en kristelig Broder og ganske positivt og klart forkaster Kristi Lære. I dette Tilfælde tør jeg som Kristen, som Medlem af det Samfund, der anerkender Kristus og ærer hans og hans Apostles Autoritet som Guddommens Orakel, som saadan tør jeg ikke optage ham, for det Ords Skyld: Om nogen kommer til eder og fører ikke denne Lære, tager ikke ham til Huse og hilser ham ikke (næmlig med et kristeligt Kys). Kommer han derimod ikke som saadan, melder han sig paa ingen Maade som Kristen, som en, der vil kaldes Kristen, og han alligevel fornægter, at Jesus er Messias og Herren — saa maa han være, hvad han vil, jeg berører ikke hans Viljefrihed, hans Tro og Tænkefrihed.« Paa denne fri Humanitets og Tolerances Højde forstod Lavater den sjældne Kunst at forene de mest forskelligartede Tænkemaader under ét fælles Synspunkt og besad tillige et Talent til at fordybe sig i andres Sindsbeskaffenhed og udfinde de gode Sider hos dem. Derfor kunde han sympathisere med sandhedssøgende Mennesker af forskellig Art.

Lavater har et, eller maaske flere Steder, skrevet det for ham meget betegnende Ord: »Den som ræsonnerer konsekvent, han vil komme til Atheisme, naar han ikke kan tro paa Kristus. En Atheist er mig langt forstaaeligere end en Deist, thi alle Vanskeligheder, med hvilke Kristendommen er omgivet, træffe ogsaa Deismen.«

8.

Fysiognomik. Lavater i Rhinegnene.

Alle, der kendte noget nærmere til Lavater, var enige om, at han var et udsædvanlig tiltalende Menneske. Hans Elskværdighed var vanskelig at beskrive, men der var en sjælden Tiltrækningskraft ved ham; uden at have set ham er det vanskeligt at gøre sig en Forestilling om ham. Det ypperligste ved ham var ikke, hvad han gjorde — skønt han gjorde mer end de fleste — eller hvad han talte, og han var allerede i sit 30 Aar berømt som kristelig Taler — eller hvad han forfattede, og han havde i en tidlig Alder forfattet adskillige meget læste Skrifter og vedblev dermed hele sit Liv, — ikke alt dette gjorde ham til det ypperlige Menneske, han blev — men det ypperligste ved ham var, hvad han var som Menneske, som Individ.

Hans Ydre allerede var meget vindende. Jung Stilling kalder hans Ansigt et Johannes-Evangelist Ansigt. Udtrykket er træffende, thi saaledes var det rent udvortes set, og saaledes var det indre Liv, der prægede sig igennem det. Kærlighed til alle, Mildhed og dog en hellig Alvor stod præget i det. Ansigtet var fint og regelmæssigt med en temmelig fremtrædende Næse. Hele hans Skikkelse behagede; temmelig høj og velvoxen, rank og let i Gang; der var noget naturlig gratiøst over ham. Ansigtsfarven var temmelig sart,

hvorfor Claudius benævner ham Manden med Maanestraalen i Ansigtet. Øjnene var meget smukke. De Billeder af Lavater, som ledsagede Gessners Levnedsbeskrivelse af ham og som ere udførte af Chodowicki, give en god Forestilling om ham, hvorimod adskillige andre, som gengive hans Ansigt fra Siden, ikke ere tiltalende nok. Wieland skrev en Gang til ham: »De er i mine Øjne en af Guds herligste Skabninger, og jeg ærer og elsker Dem, som jeg endnu kun har elsket faa, maaske ingen dødelig.« Filosofen Reinholdt skriver: »Allerede længe har jeg næret den Overbevisning, som jeg ikke kan kalde en blot Tro, at Lavater er et Aandens Barn, den Aands, som udgaar fra Gud og fører til Gud.« Endog Merck, Göthes Ven, som ikke med Urette gik under Navnet Mefistofeles, kaldte ham »et overordentligt Menneske, et godt Menneske.«

Lavaters Helbredstilstand var ikke den bedste. Han led i Aarene 70 længe og haardnakket af Brysthoste, hvorfor han blev raadet til at tage til Ems, og 1774 gjorde han Alvor af det. For Fysiognomikens Skyld tog han en Tegner med sig, thi fra 1770 drev han især ivrig paa denne. Hans Lære derom var den, at af Menneskets Ansigtstræk kan man drage sikre Slutninger om det Menneskes Karaktér. Allerede i 1772 havde han sin Fysiognomik færdig. Han havde meget store Tanker om denne Videnskab eller Kunst, som han hele sit Liv igennem drev paa med Kraft, uagtet den beredte ham mange slemme Skuffelser og tillige pekuniære Tab. Det var i Grunden en Lidenskab, der havde betaget ham, og han satte store Forventninger til den. Han udtalte om den som sin Mening, »at den gør Hjerter til Søstre med Hjerter, den stifter de varigste Venskaber, den forhøjer Glæden af Omgang, lærer Hjertet, hvor man skal tale og hvor tie, hvor man skal advare eller opmuntre, trøste eller straffe.« Han overvurderede Fysiognomikkens Betydning, hvilket nu ogsaa

er almindelig erkendt. Men Lavaters fysiognomiske Virksomhed var et Vidnesbyrd om den Menneskekærlighed, der besjælede ham, og forhøjede denne hos ham. »Hundrede Gange,« skriver hans Svigersøn, »var jeg Vidne til, at naar et Fysiognomi viste særlige Aandsgaver, han da satte sig ud over det ugunstige Indtryk, som de bevægelige Dele af Ansigtet gjorde. En Dag kom en fremmed ind til Lavater. Det øjeblikkelige Indtryk af Manden var saaledes, at han maatte sige til sig selv: Dette er en Morder! Men Lavater var meget venlig imod ham og glædede sig over hans Intelligens. Han fattede ikke hans Ansigtstræk, der bestemt tydede paa Mord, og forstod dem først senere, da han fik at vide, at Manden var en af Gustav d. 3djes Mordere.

Lavater udgav et stort Værk om Fysiognomikken i 4 Kvartbind, ledsaget af mangfoldige Kobbere. Det kostede ham mange Penge, især Oversættelsen til Fransk; Billederne skulde baade tegnes og stikkes af dygtige Kunstnere, og meget af Arbejdet maatte udføres i andre Lande. Det kom til at koste 12 Louisdorer. Han høstede paa ingen Maade Guld ved det, skønt en Boghandler i Paris engang bød ham en stor Sum for Værket; derimod høstede han megen Anerkendelse af mange i sin Samtid. Baade Göthe, Zimmermann, Wieland, Herder, Jacobi, Füssli, Fru Dudevant (det egentlige Navn paa Pseudonymen George Sand) og Mathias Claudius priste hans Værk, allermest Claudius i sin Wandsbecker Bote. Men en senere Tid har ikke fundet saa meget i Fysiognomikken, og denne dyrkes nu saa lidet, at det vilde være aldeles utidssvarende her at fordybe sig i den.

Lavater med sin saa stærkt fremtrædende Menneskekærlighed havde altid en stærk Trang til at omgaas Mennesker. Han gjorde det daglig hjemme, og han gjorde det paa sine Smaaudflugter i Egnen; han gjorde det ved sin forbavsende store Brevvexling, og han gjorde det ved sine stadig udkommende Skrifter, der bestandig

satte ham i Forbindelse med en Masse Mennesker. Paa dette Sted vil vi især dvæle ved en af hans længere Rejser, som han foretog i Halvfjerdserne.

Det var altsaa, udvortes talt, det skrøbelige Helbred, der drog Lavater ud paa Rejse, saaledes i Juni 1774, men det var Zimmermann, der drev ham afsted paa den for at styrke hans Helbred ved Badet i Ems. Paa en saadan gjorde han altid mangfoldige Bekendtskaber og skrev mange Vers baade i Stambøger og paa Vægge. Thi hans Skrivelyst forlod ham aldrig. Denne Rejse gik til Tyskland, hvor han baade ved Breve og ved personligt Bekendtskab var indgaaet med mange Mennesker, deriblandt med de fleste Digtere. Paa denne Tur kom han blandt andet til Kolmar, hvor han besøgte den aandrige og hjertelige Pfeffel, der var aldeles blind. Denne sad netop ved Aftensbordet med ti unge Mennesker, der blev opdragne i hans Hus. Lavater bragte ham en Hilsen fra Venner i Basel. »Men hvem er De?« spurgte Pfeffel venligt. — »Lavater fra Zürich,« var Svaret. — »Hvilken Lavater? Diakonen, der har set ind i Evigheden?« — »Ja, netop han!« — »O min Gud!« raabte Pfeffel og sluttede ham i sine Arme, »De Lavater! min Ven Lavater! O min Gud, sæt Dem dog! Ryk til Side, mine Herrer, og lad mig sidde ved Siden af ham!« — Saadanne Tildragelser forbedrede snart Lavaters Helbred. I Karlsruhe traf han ikke Göthes Svoger Schlosser, men derimod dennes Hustru, og han var ligeledes oppe paa Slottet hos den bekendte Markgreve, en af hin Tids bedste Mænd, en Menneskeven.

I Frankfurt saá Lavater for første Gang Göthe, der ikke alene var ham vel bekendt som Digter, men ogsaa som Venners Ven og tillige gennem personlige Breve. Göthe har skildret Mødet saaledes: »Er det dig?« (siger Lavater) — »Det er mig!« — Usigelig sødt, et ubeskriveligt Optrin med gensidig Skuen — meget ligt og meget uligt Forventningen. Lavater kunde

ikke se sig mæt paa denne i sin Art enestaaende Mands Geni. Fuld af Begejstring kalder han Göthe »et Geni uden Lige, som excellerer i alt, hvad han begynder,« og han forsikrer derpaa, at alt, hvad Göthe talte med ham, var Aand og Sandhed. Lavater var altsaa ganske overvældet, men Göthes Udtalelse om Lavater i »Dichtung und Wahrheit« var aldeles tilsvarende: »Et Individ,« skriver han om denne, »enestaaende og udmærket . . . Hans Bliks dybe Sagtmodighed, hans Læbers bestemte Elskværdighed, selv den gennem hans Højtysk stærkt lydende Schweizerdialekt og meget andet, der særtegnede ham, gav alle, hvem han talte med, den behageligste Sindsberoligelse, ja selv hans med et fladt Bryst noget foroverbøjede Holdning bidrog ikke lidet til at udligne hans Nærværelses Overmagt med det øvrige Selskab. Mod Anmasselse og Vigtighed vidste han at te sig meget passende, thi idet han syntes at undvige, vendte han paa engang et stort Udsyn, paa hvilket den indskrænkede Modstander aldrig kunde tænke, som et Diamant-Skjold frem og vidste dog saa behageligt at moderere det deraf udgaaende Lys, at saadanne Mennesker, i al Fald i hans Nærværelse, følte sig belærte og overbeviste.« Göthe var meget fortrolig mod Lavater, hvilket ellers ikke var hans Vane. »Saasnart man er i Selskab,« har han sagt, »tager man Nøglen af Hjertet og putter den i Lommen. De, som lade den sidde, er Dumrianer.« Han læste meget op af sine Papirer for Lavater, og denne sad i Forbavselse over hans Geni.

Ved Göthe blev Lavater kendt med Frøken v. Klettenberg, en dengang 50aarig Dame, af hvem han følte sig i høj Grad tiltrukket. Det samme gjorde Göthe. Han udtaler om hende, at skønt hun havde sit eget Religionssystem, og et saadant gerne gør Folk intolerante, saa var hun en sjælden Undtagelse fra Regelen. Af Ydre var hun alt andet end smuk, snarere hæslig, men hun besad en saadan Harmoni i Sjælen, en saadan

Elskværdighed i Omgængelse, at hun kunde fastholde de forskelligste Mennesker og gøre sig ganske uundværlig for dem. Hun var en dybsindig Kristustilbeder og en stor Ven af Brødremenigheden uden at være Medlem af denne, men hun havde ogsaa Venskabsforbindelse med adskillige vantro. Hun forstod den sjældne Kunst at finde det gode i hver Retning og anvende dette paa Folk. Göthe udbryder ved Omtalen af hende, der vistnok i sin Tid havde en ikke liden Indvirkning paa ham: »O gid dog mange, der kalde sig Theologer og mene om sig selv, at de er Filosoffer og Tolerancebefordrere, havde noget af den Slags ophøjede Visdom og ikke straks dømte andre til Fæhoveder, Hyklere eller Skurke!« Men skønt Göthe havde et skarpt Blik for Folks virkelige Værd, blev han netop i disse Aar fra en kritisk Ven til en kritisk Modstander af Kristendommen. Under sit Ophold i Leipzig det foregaaende Aar havde han med fuld Bevidsthed revet sig løs fra Kristendommen og dannet sig en Kristendom til Privatbrug, og ved given Lejlighed begyndte han allerede at gøre Kristendommen latterlig. I »Werthers Leiden« lader han sin Helt, der repræsenterer hans egne Tanker, sige: »Jeg ærer Religionen; jeg føler, at den er en Stav for mangen en udmattet, Vederkvægelse for mangen en forsmægtet. Men kan den, maa den være det for enhver? Naar du ser den store Verden, saá du Tusinder, for hvem den intet var, Tusinder, for hvem den intet bliver — og maa den da være det for mig? Siger ikke selve Guds Søn, at de vil være om ham, hvem Faderen har givet ham? Hvis jeg nu ikke er givet ham? Hvis nu Faderen vil beholde mig for sig, saaledes som mit Hjerte siger mig? Paa det, som enhver véd, saa lidt som jeg, spilder jeg ikke gerne et Ord.«

Saaledes var Göthes Tanker paa den Tid, da Lavater gjorde hans Bekendtskab; de kunde passende betegnes os med Göthes Ord om sig selv noget senere i

et Brev til Lavater: »Jeg er ingen Antikristen, ingen Ukristen, men dog en afgjort Ikkekristen«. Meget træffende sammenligner han sit Forhold til Lavater, som det nu kom til at udvikle sig, med to Skytter, som læne Ryggen imod hinanden og sigte mod helt forskellige Maal. Mere og mere gik Göthes Udvikling i ukristelig Retning. Et behageligt, yndigt, muntert og roligt Liv, et verdsligt Nydelsesliv gik ham snart over alt; mere og mere søgte han at holde sig oppe over alting i en ophøjet Gudero, og enhver dybere Forstaaelse af religiøse Modsætninger, enhver Kamp blev ham imod.

Kun et Par Dage varede Lavaters Samliv med Göthe denne Gang, og de syntes jo meget godt om hinanden. Modsætningen imellem dem var endnu kun skjult til Stede. Naar Göthe engang imellem gik ud over Stregen, bankede Lavater ham blot venlig paa Skulderen og advarede ham med sit trohjertede schweiziske »Bisch guet!« (vær god), saa blev det endnu godt. Den 29. Juni kom de begge sammen til Ems, som Göthe dog strax forlod igen med den tilbagevendende Vogn. Lavater fik under sit Ophold i Ems det sørgelige Budskab, at et sygt Barn hjemme var død, og for at sprede Tankerne derover, gjorde han en Udflugt til det nærliggende Nassau, hvor han besøgte en Baron v. Stein. Dennes religiøse Hustru gav ham adskillige gode Leveraad, hvilke han som sædvanligt opskrev. Hun sagde blandt andet til ham: »Tak Gud for denne Rejse! Paa den ene Side lærer De derved Verden bedre at kende og ser, at De har skrevet meget, som, hvis det hændtes Dem, De ikke var i Stand til at bære, og paa den anden Side — det véd jeg af mange Kendsgerninger — har De vundet og ikke tabt ved alt, hvad De saá. Mit Raad er forresten: Se aldrig efter Belønning her neden, og skriv aldrig imod Deres Fjender!« Lavater skrev selv i disse Dage: »Jeg vaagner med den dybe Længsel

efter det uundværlige, en Længsel, forbunden med den sønderknusende Følelse af at være Ham (Kristus) endnu fjern. O, gid jeg aldrig havde talt om Gud uden Tro, aldrig om Kristus uden Følelse, aldrig om de Mennesker, jeg kalder Venner, uden Kærlighed. Men den uophørlige Snakken om disse Ting gør os til uophørlige Hyklere.« Under sit Ophold i Ems var Lavater flittig som altid. Ikke blot aflagde han mange Besøg og skrev mange Breve; han holdt ogsaa stadig Prædikener for Badegæsterne og skrev paa et større Digt.

En Dag blev Lavater opmærksom paa en Mand, som stiltiende sad og spiste, iført en brun Overfrakke. Da han i nogen Tid havde betragtet ham, udbrød han: Er det ikke Dr. Basedow? Jo det var, og der blev nu en Overraskelsesglæde, i hvilken ogsaa de tilstedeværende deltog, thi Basedow var meget populær. Han var glad ved at træffe sammen med Lavater, thi de havde kun skriftlig kendt hinanden hidtil, og han var fornøjet over dennes glade Sind. Deres Samtale trak ud til Midnat. Basedow kom netop fra et Besøg hos Wieland, der var Lavater meget kær. Forøvrigt viste det sig, at de just ikke paa alle Punkter stemmede overens, særlig ikke paa Bønnens Omraade, men det endte fredeligt med, at Lavater godmodig sagde: »Vi skal nok engang komme til at forstaa, hvorfor Gud har tilgivet min med Barnagtighed blandede barnlige Forvovenhed i Bønnen.«

Den 15. indtraf Göthe igen. Om ham og Lavater galdt, hvad denne sidste skriver: »Jeg er glad, jeg er lykkelig, det føler jeg, og dog er hele Indholdet af min Glæde en brusende Længsel efter noget, jeg ikke har, efter noget, som jeg ikke erkender ved at se det.« Den 18. Juli forlod Lavater, Göthe og Basedow Ems, og længere henne kom de til at fortsætte Rejsen paa Lahnfloden sammen med et meget underholdende Selskab. Göthes geniale Kaadhed, Basedows rolige Vittighed og Lavaters vise Lune

gav Tonen an for alle de andre. Lavater forenede altid Lune med Alvor. Göthe har i sin »Dichtung und Wahrheit« givet en livlig Skildring af det hele, men midt i alt det fængslende fik Lavater Tid til at skrive saaledes hjem: »Jeg skrev eder til, I kære, den sidste gode Dag i Ems. Saadan er det. Ja, en Drøm er det, at jeg var langt borte fra eder, og en salig Drøm bliver vort Gensyn. Ja, i Sandhed, jeg tør tidt af Glæde og Hjemve ikke tænke paa, at jeg endnu saa virkelig og egentlig har en saa kær Hustru og to saa kære Børn og saa mange andre elskende hjemme. — Imidlertid dikterer Göthe mig nu fra sin Seng, og imidlertid gaar det altid lige ind i Verden! Man sover, spiser og drikker og lever godt paa ethvert Guds Sted, følgelig — — nu skriver han videre!«

Altsaa, de sejlede ned ad Lahn, men Lavater sneg sig til at være en Dag over i Neuwied, hvor han saá til Brødremigheden dér og nogle andre Mennesker, som udgjorde et lille kristeligt Samfund. De kom til Köln, hvor Göthe forlod ham, da han vilde besøge sin Ven Jung Stilling, men Lavater var allerede havnet i Koblenz, hvor Basedow, Göthe og Lavater igen kom til at være sammen. Digteren har beskrevet Scenen i Værtshuset »De tre Rigskroner« meget livfuldt. Mellem Lavater og Basedow sad Göthe og talte, medens de alle spiste, og desuden havde hver sit for. Lavater udviklede Hemmelighederne i Joh. Aabenbaring for en Landsbypræst, Basedow gjorde sig Umage for at bevise for en Dansélærer, at Daaben er en forældet, absolut ikke tidssvarende Skik:

Mellem Lavater og Basedow
sad jeg ved Bordet, glad ved Livet.
Hr. Hjælper (Lavater) var ikke doven,
satte sig paa en sort Hest,
tog en Præst bagved sig
og strøg afsted med »Aabenbaringen«,

som Profeten Johannes har vel forseglet
os med Gaader. Han aabner Seglene kort
og godt, som man aabner Theriaksbøsserne,
og aabnede med et helligt Rør
Kubusstaden og Perleporten
for den højst forbavsede Discipel. —
Fader Basedow paa denne Tid
tog en Dansemester til Side
og viste ham, hvad Daaben klarlig
for Kristus og hans Disciple var,
og at det nu ikke passer sig,
at man væder Børnenes Ho'der.
Derover ærgrede den anden sig meget
og sagde, at ethvert Barn vidste,
at det stod anderledes i Bibelen.
Mens jeg imidlertid havde behageligt
fortæret en Hane. —

Efterat Lavater for nogle Dage havde skilt sin Rejse fra Göthes, traf de igen sammen i Elberfeld, denne Gang ogsaa med Jung Stilling og Filosoffen Fr. Jacobi. Ogsaa her øvede Lavaters elskværdige Personlighed stor Tiltrækning paa dem alle, hvilket man ser af Jung Stillings Ord: »Lavaters Johannes Evangelist-Ansigt henrev alle Hjerter med Magt til Ærefrygt og Kærlighed til sig, og hans muntre, selskabelige Vid, parret med et livligt og underholdende Lune, tiltrak alle de tilstedeværende, som ikke mente at forsynde sig ved Vid og Lune.« Göthes Fryd var saa stor, at den ikke tillod ham at sidde ned. »Han dansede om Bordet,« skriver Stilling, »skar Ansigter og viste alle Vegne paa sin Maade, hvor kongeligt denne Menneskekreds fornøjede ham. Folk troede ikke, at Mennesket var rigtigt i Hovedet. Men Stilling og andre, som kendte ham og hans Væsen, var ofte nær ved at briste af Latter, naar én saá paa ham med stive og ligesom medlidende Øjne, og han saa skød dem ned med sit store, klare Blik.« Indtrykket af Göthe har været betagende for alle dem, der

forstod sig paa Aand. Efter et Ophold her paa en halv Times Tid, brød Lavater, hans Ledsagere og Stilling op og vandrede i den klart straalende Aftensol op gennem den paradisiske Dal. Paa denne Vandring talte Lavater og Stilling meget med hinanden og blev derved Venner for Livet.

Ogsaa paa Hjemvejen fra Zürich aflagde Lavater mangfoldige Besøg. Blandt dem et hos den bekendte Statsmand Moser i Darmstadt. I dennes Værelse lagde han særlig Mærke til følgende Ord i Glas og Ramme: »Forlad eder ikke paa Fyrster. De er Mennesker!« Disse Ord var ud af Lavaters Hjerte. Forøvrigt gav et Ord, der blev sagt om ham selv, ogsaa Stof til Eftertanke, det var dette: Lavater er mig for en Filosof for kristelig og for en Kristen for filosofisk. Der var en Sandhed i dette, som slog ham. — Baade i Darmstadt og Karlsruhe maatte Lavater prædike for Hoffet.

Midt i August kom han hjem til Zürich.

Lavaters Tro til Folk var ved denne Rejse voxet. »Hvor jeg ikke søgte det, blandt Mennesker af slet Ry, har jeg fundet Folk, som ikke var langt fra Guds Rige. — Hvo der ikke vil være Menneske, vil heller ikke være Kristen, og hvo der vil være Menneske, hvor nær er han ikke den ophøjede Kristendom! — det har jeg allerede længe troet. Segl paa denne Sandhed lagde Guds Forsyn mig ved denne Rejse for Øjnene, saa at mit Hjerte jublede i store Forhaabninger. Menneskeheden vil svinge sig op, dens Værdighed vil lyse, Gud vil paa ny aabenbare sig i Kød!«

Dette Udbrud kan vække Betænkeligheder. Man maa holde sig Tiden for Øje, hvor det menneskelige, det humane spillede saa stor en Rolle, og tillige ikke glemme, at et kristeligt Samfund, som det i Zürich, var dygtig afsluttet og ensidigt. Udtalelelsen viser nærmest kun, at Lavater følte Trang til at bevæge sig

i større Baner udad i Verden, og det vilde være urigtigt at lægge for meget i den. Men Stemningsmenneske, som han var, kom han let til at tage Munden for fuld. Han maatte lære af Menneskene, ikke mindst af sine Modstandere, og af saadanne, der kritiserede alle hans Veje og Udtalelser, fik han stadig flere til Gavn for sig selv.

9.

Zimmermann, Göthe, Zollikofer og andre Venner.

En Mand, der fra Begyndelsen var Lavaters oprigtige Ven, var Lægen Zimmermann fra Hannover, der dog ikke var en kristelig Mand. Denne Mand skrev engang til ham: »Bare du dog engang kunde lukke din Under-Butik! (hans Tro paa og Talen om Undere). — Fra én Side set synes du mig en yderst genial Mand, men naar jeg saa igen tænker paa dine Pietisterier og Sværmerier, saa slutter jeg deraf, at du kunde have været en Mand af første Rang i Verden, og sikkert havde Gud derfor ikke fordømt dig, men du har tidt og ofte ikke villet være det. Hvilket ogsaa for saa vidt er rigtigt, thi Pokker tage dit Ønske, altid at ville være stor. Kun ønsker jeg, at én anvender de store Talenter, Gud har givet ham, dér, hvor der er Brug for store Talenter, at en Rafael ikke maa male Vogne, en Bernini ikke lave Tobaksdaaser.« Zimmermann mente ham det godt og skrev engang: »Jeg gentager det: Din trofaste Ven forbliver jeg til Døden, men dine Fejl siger jeg dig uden Barmhjertighed, saasnart jeg ser, at de smide dig ned i Skidtet fra en Piedestal (hvor man vilde tilbede dig).« Og en anden Gang: »Jeg skriver til dig saa meget stærkere, fordi jeg tror, at ingen Ven siger dig saadanne Ting i Zürich, og fordi jeg med den inderligste Ærgrelse erfarer, at din Hjertens Ven Pfenninger

(som jeg holdt for en sand Filosof) ogsaa tager Del i dit Mirakelkram.« — En Gang, da Zimmermann havde ærgret sig meget over Lavater, fortalte han ham om, hvorledes han var gaaet hen for et Gibsbillede af Lavater og dér havde sagt: »Lavater! Med dit guddommelige Geni, med dit Englehjerte, er og bliver du dog i Evighed i visse Punkter en Nar, en uforbedrelig Nar! men jeg vil (efter min Vane) først se paa det, som er, altsaa først ære og elske dig for alt, hvad du er, og dertil haabe, at du nok engang vil blive, hvad du ikke nu er.«

Göthe skriver om Zimmermann i »Dichtung und Wahrheit«: »Han var stor og stærkt bygget, af Naturen hidsig og brutal, men havde det Herredømme over sig selv, at han havde sit Ydre og sin Opførsel fuldstændig i sin Magt, saa at han kun i sine Skrifter gav sin ubændige Natur helt Tøjlen. Han følte sin Personlighed og sine Fortjenester meget levende.« Men han var ond ved sine Børn, saaledes ved en Datter paa 16 Aar, som en Tid var i det Götheske Hus. Hun aabnede sit Hjerte for Fru Göthe (ɔ: Göthes Moder) og fortalte med Taarer, at hun var en ren Slave i Hjemmet. Hun havde en Broder, der var gaaet fra Forstanden derved. Fru Göthe tog sig af hende og fik hende anbragt i et Pensionat. Til Undskyldning for Zimmermann var han lidende af en legemlig Skade og førte i Virkeligheden et sørgeligt Liv.

Folks Angreb paa Lavater vare paa dette Tidspunkt meget livlige. Noget kom de af, at han blev saa meget rost, og en Del stammede fra ham selv. Han var for barnlig og kom ved sine Udtalelser let til at rose sig selv, hvor han i Virkeligheden mente Gud dermed. Kritikerne kaldte ham derfor en forfængelig Nar, en Pralhans. I Virkeligheden var han et saare ydmygt Menneske, men man skulde forstaa ham rigtigt. Man sagde ogsaa om ham, at han altid søgte at gøre furore

og blive omtalt. Angrebene galdt mest hans Mening om Tro, Bøn og Aand. Paa hans Mening i disse tre Punkter rettede Modstanderne især deres Skyts, thi her, mente man, kom hans Kætterier særlig frem. Selv svarede han egentlig ikke paa Angrebene, men overlod det til andre at tage ham i Forsvar. Han selv sagde kun: »Mit daglige Liv, saa længe Gud staar ved min Side, skal vise, at jeg er en ærlig Mand, og mine Skrifter og Taler, at jeg ikke er en Nar. Hvis det ikke viser det, saa hjælper alt Forsvar af Venner ikke, men viser det det, saa er alt Forsvar overflødigt. Gerninger er Ord for Publikum.« Især angreb Modstanderne hans Udsagn om Troens og Bønnens vedvarende Kraft, og de holdt ham for en Sværmer.

I Juni 1775 kom Göthe til Zürich, temmelig medtaget af det brudte Forhold til sin Ungdomskærlighed, men Lavaters milde og muntre Personlighed med dens Fred gjorde godt paa Digteren, og denne siger selv derom: »Modtagelsen var glad og hjertelig, og man maa indrømme, tiltalende uden Lige, fortrolig, skaansom, velsignende, opløftende; anderledes kunde man ikke tænke sig hans Nærværelse.« Samme Aar var det, at Göthe kom til Weimar, hans fremtidige Blivested for Livet. Historikeren Niebuhr siger med Rette: »Det Weimarske Hofliv blev en Dalila for ham,« og Göthe selv skrev engang til Lavater: »Jeg drives om i udstrakte Besøg og Adspredelser fra Morgen til Nat.« Endnu i 1779 skrev Göthe i et Brev til Lavater: »Ja, kære Broder, at gense dig har været et af mine stadige Ønsker i disse fire Aar, og det vil nu snart gaa i Opfyldelse. Jeg har meget at sige dig og meget at høre af dig; vi vil gensidig aflægge Regnskab for vor Husholdning, velsigne og styrke hinanden for Fremtiden, igen være ganske nær sammen og glæde os ved, at vi endnu drage Aande i én Luft. — Min Gud, hvem jeg altid har været tro, har rigeligt velsignet mig i det skjulte, thi min Skæbne er

ganske skjult for Folk; de kan intet se eller høre af den. Hvad der af den lader sig aabenbare, glæder jeg mig til at nedlægge i dit Hjerte. Adieu Broder. — Hidtil har vi rejst lykkeligt! Bed ogsaa, at de himmelske Skyer maa forblive os gunstige, og at vi maa gaa forbi alle Farer.« Lavater svarede: »Ved den forfærdelige Tørhed paa levende Mennesker kan du tænke dig, hvor godt det vil gøre mig at varme mig paa dig!«

I Genève havde Göthe laant Lavaters utrykte Bearbejdelse af Johannes' Aabenbaring, af hvilken dog, som han selv skrev, kun Vennens Haandskrift voldte ham Glæde. Göthe fandt aabenbart ikke Behag i Bogen selv. Men Omgangen med den hjertelige og milde Lavater gjorde Göthe godt. Til sin Veninde Fru Stein skrev han: »Dette Menneskes Fortræffelighed kan ingen Mund udsige. Han er den bedste, største, viseste, inderligste af alle dødelige og udødelige Mennesker, som jeg kender.« Og et andet Sted: »Lavater er og bliver et enestaaende Menneske, som man ikke kan erkende i tre Skridts Afstand. Saadan Sandhed, Tro, Kærlighed, Taalmodighed, Styrke, Visdom, Godhed, Driftighed, Helhed, Mangfoldighed, Ro osv. er hverken i Israel eller blandt Hedningerne!« Ja til Fru Stein bruger han det Udtryk om Lavater: »Han er Menneskehedens Blomst, den bedste blandt de bedste.« Som man kan tænke sig, kom der en Reaktion efter disse begejstrede Overdrivelser.

Aaret 1777 kaldte Lavater et Opvækkelsesaar i sin Menighed. Hvad han havde prædiket og skrevet, begyndte nu aabenbart at slaa igennem, især hos de yngre. En Kreds af yngre Theologer sluttede sig om ham; ogsaa ældre, selv længere borte fra, besøgte ham tidt. I det Aar kom Præsten Zollikofer, hvis Bøger paa det gudelige Omraade blev meget læste, til ham paa et længere Besøg. I en af sine Samtaler med ham sagde Lavater: I vanskelige Tilfælde er der kun et eneste

Middel til at hjælpe sig frem, og det er en barnlig troende Bøn. Denne bringer os til at begrænse vore Ønsker paa moralsk psykologisk Maade efter vor Sjæls Natur, og den virker en overvejende Tillid, sikker Anelse og Forventning, og vi blive ved den mere skikkede og beredte til at nyde den Lykke, som vi ønske os. I Lighed med saa mange bibelske Exempler kan vi vente Bønhørelse og en uformodet Styrelse af Omstændighederne. En anden Gang sagde han til Zollikofer: Mennesket behøver en menneskelig Gud. Men den har ingen Gud, som ikke har nogen Giver og Hjælper. Skriften er mindre en abstrakt Lære om Gud end bogstavelig Guds Historie, en Guds, der er rig nok for alle dem, der paakalde ham. Saaledes var Patriarkernes Gud og saaledes Kristi. Gud, der opfylder hele Umaadeligheden, er for stor, for utænkelig for Menneskeaandens Begrænsning. Det vilde være en Daarskab at tilbede Kristus, hvis han kun hersker ved det efterladte Evangelium. Nej, han kan frit virke paa os, ja ligefrem. — Zollikofer: Men tror De, at Apostlene ligefrem har paakaldt Kristus? Har de ikke vendt deres Bøn til Faderen? Lavater: Jo, det har de! Paakaldt Gud i Kristi Navn. Stefanus paakaldte ham i sin Død, ligesom Jesus paakaldte Faderen i sin Død. — Z.: Men dette var maaske kun et Udbrud af Henrykkelse? — L.: Jeg tror det ikke! Hvo der ikke tror paa Kristi virkelige Indflydelse paa Verden og Menneskene, tykkes mig, tror ikke paa Kristus!

Lavaters Samtale, selv den højtideligste, var altid krydret med Anekdoter og meget menneskeligt. Dette yndede han ogsaa hos andre. Zollikofer fortalte om en Dame, der havde en Broder i Amerika og ventede Brev fra ham. Men en Dag, hun var i et glad Selskab, blegnede hun pludselig, fordi hun saa' sin Broder som død. Man beroligede hende forgæves, og efter nogen Tid fik hun Brev om, at Broderen netop i den Stund blev myr-

det. Zollikofer fortalte ogsaa om, hvorledes hans Fader engang var i stor Forlegenhed for Penge, men paa hans indtrængende Bøn kom der uformodet et Tilbud til ham om det indbringende Embede som Hospitalsskriver. Som saadan maatte Faderen tidt gøre Rejser til Hest. Paa sin første Rejse fik han et Tilfælde af Brok og blev meget syg og elendig derved; han stod af Hesten, gik nogle Skridt ind i et Krat ved Vejen, faldt paa Knæ og bad inderligt til Gud om Hjælp. Allerede medens han bad, fornam han Lindring i Smerterne og tillige ny Kraft til at udholde alle Besværligheder, Broktilfældet var atter traadt tilbage i sit Leje, og i hele sit senere Liv, hvor han stadig maatte tilbagelægge lange og voldsomme Ture til Hest, mærkede han aldrig til det. Gud havde hørt hans Bøn. Saadan en Fortælling var meget for Lavater.

Efterat Zollikofer i nogen Tid havde været Lavaters Gæst i Zürich, rejste de to Venner videre sammen og var saaledes komne til Landshut. Den tyske Kejser Josef d. 2den, den bekendte Menneskeven, stod netop i Begreb med at rejse derfra. Lavater vilde gerne se ham og havde i den Hensigt stillet sig bagved en Pille, for rigtig at kunne betragte ham og for Fysiognomikkens Skyld indprænte sig den berømte Monarks Træk. Da viste sig paa engang en Herre, der havde Ordre til at føre Lavater frem for Kejseren. Denne, skriver Lavater, udmærkede sig fremfor alle ved sit Ansigt. Han tiltalede strax Schweizerpræsten smilende og ukunstlet: »Aa, De er en farlig Mand! Jeg véd ikke, om man tør lade sig se af Dem; De kan jo se Folk ind i Hjertet! Man maa være vel forvaret, naar man kommer Dem for nær.« »O, tillad Ds. Maj., ingen ærlig Mand behøver at frygte mig, om jeg ogsaa kunde se saa dybt ind i Hjertet, som man mener om mig, hvori der ogsaa mangler meget. Jeg gør mig det til en Pligt og Glæde at bemærke det gode hos mine Medmennesker fremfor deres

Fejl — og tilsidst er jeg selv et syndigt Menneske, der ikke altid tør lade sig se ind i Hjertet, og hvem det kun daarligt sømmer sig at være for stræng.« Kejseren smilede synlig tilfreds og førte Lavater hen til det aabne Vindue. »Men sig mig, hvor er De kommen paa Tanke om at skrive et saadant Værk?« Lavater forklarede: »Jo, jeg tegnede Portrætter og fik Øje for besynderlige Ligheder mellem de samme Ansigts-Dele og -Træk hos forskellige Venner f. Ex. mellem deres Næser. Dette bragte mig til at efterforske Ligheder i deres Karaktér og Aandsevner.« — Kejseren spurgte om de gamle Forfattere, som havde skrevet om denne Sag. — Lavater svarede hertil, at han havde lært det mindste af dem, og selv Aristoteles havde kun skrevet modsigende Ting derom. Kejseren vilde saa vide, hvori han da skilte sig fra sine Forgængere, og Lavater forklarede, at hans Lære var langt mere bestemt og træffende end deres. Han tog mere Hensyn til det faste, bestemte og bestemmelige end til det bevægelige, øjeblikkelige og tilfældige. De fleste Fysiognomier tale kun om Lidenskaberne eller snarere om Ytringen af disse i Musklerne —, men dette er kun foreløbige Tilstande. Lavater saa' derimod mere paa Anlæget, Grundevnen hos Mennesket og fandt Udtryk for det i enkelte Træk, saasom Panden, Næsen, Hovedskallen, i Knogler m. m. — Kejseren hørte ham med Opmærksomhed og Eftertanke. Han vendte sig engang i Profil mod det aabne Vindue, hvilket Lavater bed Mærke i. Kejseren indrømmede meget, men »Ærligheden,« sagde han, »er vanskelig at kende. Der maa De tage Dem i Agt; thi der er kun altfor megen Forstillelse til.«

»Finder De ikke,« spurgte siden Kejseren, »at det kvindelige Køn er sværere at blive klog paa og mindre har en egen Karaktér end det mandlige?« — Lavater svarede: »I én Henseende Jo, i en anden Nej!« Kejseren smilte da skalkagtig og sagde: »Ja, de gode

Koner har deres Spil med Mændene. Pokker kan blive klog paa dem. De har selv ingen Karaktér og antage alt, hvad de vil. Deres Karaktér er dens, hvem de nu engang vil behage.« Lavater hævdede, at der er faste, uforanderlige Træk af den indvortes Karaktér, der ikke let kan narre en Fysiognom. — Kejseren endte med at udtale, at der engang vilde ske en stor Revolution ved Fysiognomiken, hvortil Lavater leende svarede: »Ja, den kunde volde det, men det sker ikke!« Og hermed afsluttedes denne Samtale.

Endnu paa samme Rejse drog Lavater til Augsburg for at aflægge et Besøg hos den berømte Pastor Gassner. Den katholske Præst Josef Gassner havde faaet et stort Ord paa sig, fordi han helbredte Folk ved Bøn, Haandspaalæggelse og Exorcisme (Uddrivelse af onde Aander). Lavater, som var levende interesseret i dette, kunde umulig undlade en nærmere Undersøgelse af dette, der mindede om de første kristne Tider. Allerede for flere Aar siden havde han hørt om denne Mand, og han var glad ved i ham at finde en meget brav Mand. Paa Lavaters Spørgsmaal erklærede Gassner, at han allerede i en Snes Aar, baade hemmeligt og offentligt, havde helbredet mange Tusinde ved Kraften af Jesu Navn. Lavater havde forespurgt mange prøvede Læger om Sagen, og det samlede Resultat af deres Svar vare: Vore Patienter ere fuldstændig helbredte af Gassner. Endog den bajerske Livlæge v. Wolter beskrev, hvorledes hans egen Datter var bleven helbredet af ham. »Jeg er fuldstændig sikker paa den historiske Sandhed, men endnu noget tvivlsom angaaende Maaden at forklare Sagen paa, og opsætter derfor min Dom. Min Mening overfor alle Indvendinger er enfoldig denne: »Gaa hen og se!« Dette var Livlægens Svar.

For en Sikkerheds Skyld havde Lavater endog

forespurgt den bekendte Rationalist, Professor Semler i Halle, der var en af de skarpeste Modstandere af hele Læren om Dæmoner, om hans Mening. »Dem tiltror jeg Skarpsindighed til at opdage et muligt Bedrag, men ogsaa Redelighed.« Naturligvis fik Lavater intet ud af Forespørgslen. Semler turde ikke forkaste Muligheden af selve Sagen, men henviste til et af to: enten psykologiske Grunde eller Bedrageri.

Nu traf altsaa Lavater Pastor Gassner i hans Hjem i Augsburg. Vel fandt han ikke hos den katholske Præst den høje Grad af Pietet og Kristensind, som han havde ventet; vel vandt Gassner ikke hans Hjerte, men Lavater tvivlede dog ikke om Kendsgerningernes Virkelighed. Dog udtaler Lavater sig med Forsigtighed om sit Resultat: Jeg siger frit, at saa sandsynlig Deres Forklaring forekommer mig (nemlig, at næsten alle bevægelige Onder hidrøre fra Satan), kan jeg dog ikke indtil videre anse det for andet end en Hypothese.« Skønt Sagen var Lavater meget magtpaaliggende, da han paa den Tid udgav en Bog om Djævelens Existens og hans Virkninger og i den aabent udtalte, at Sagen var udenfor al Tvivl, kom der altsaa ikke noget tilfredsstillende ud af den.

I 1778 var Lavater bleven forfremmet til Andenpræst ved St. Peterskirken, hvorved han blev nødt til at flytte over paa den anden Side af Floden. Han blev valgt med 557 mod 314 Stemmer. Den 5 Juli holdt han sin Tiltrædelsesprædiken for en uhyre tæt sammenpakket Mængde i den meget rummelige Kirke. Han prædikede over Ordet: Brødre, beder for os! Da han her havde mange flere Forretninger end hidtil, blev han nødsaget til at holde en Hjælper til at kopiere Breve o. l. Men den første Hjælper, han antog, skød sig en Nat, mens Lavater var borte. Folk havde nok bemærket Knaldet, men gjorde sig ingen videre

Tanke derom, og Fru Lavater rejste om Morgenen ud paa et Besøg i Egnen uden at ane noget. Den 7aars gamle Datter Nette kom siden ind og fandt intet paafaldende i Værelset; det var først ved at ryste paa Skriverens Haand, at hun opdagede hans Død. Lavater tog sig det meget nær, da han fik det at vide, og Fru Lavater faldt i Afmagt.

10.

Lavaters Theologi. Göthe og Hegner.

Lavater havde bestandig været en sjælden nidkær Præst. Alt hvad der hørte ind under hans Gerning, tog han sig af, saaledes ogsaa Konfirmanderne, for hvem han skrev en Katekismus, som dog ikke blev udgivet, fordi han aldrig naaede til dens Afslutning, men ligesom han selv var den altid i Vorden. Grunddraget i den var: Jesus er Hovedsagen. Han kunde udmærket anskueligt og levende foredrage for Børn. Hovedmetoden med Børn, sagde han med Rette, er at nedlade sig til dem og blive deres Tjener.

I det hele indlod han sig i en sjælden Grad med sin Menighed og omgikkes den med stor Frihed. Den muntre og tidt spøgefulde Maade, der havde noget dansk ved sig, tiltalte ogsaa Schweizerne. Det var en stor Fejltagelse, naar Folk undertiden tog ham for en Pietist. Alle lidende tog han sig i højeste Grad af.

Men hans Ry gik vidt om Lande. Ogsaa fornemme Folk rundt omkring fra søgte til ham, ikke mindst skriftligt, og paa den Maade kom han ind i en ganske umaadelig Korrespondance; saaledes laa der engang 500 Breve hos ham, som skulde besvares, og han besvarede altid samvittighedsfuldt Brevene, selv om han aldeles ikke kendte Personerne, ja ikke engang kendte deres virkelige Navne. Naturligvis kostede Korrespondancen

ham mange Penge. I lang Tid maatte han jævnlig korrespondere med en »Julie i Nordtyskland«, som havde Grund til at ønske sig ukendt. Disse Breve gik gennem en Præst Passavant i Frankfurt.

Saaledes blev Lavater en Slags Skriftefader for det halve Europa, ogsaa for adskillige her i Danmark. Der var en utrolig Virksomhedsdrift i Lavater, og han arbejdede med den største Lethed. Ja, han var aldrig ledig; selv under Maaltiderne laa Bøger og Breve rundt om ham opslagne, og paa Spadsereture var han aldrig ledig. Han bar altid et Futteral med løse Kort i Lommen, paa hvilke han skrev mange Svar, mest i Hexametre. Derved opstod hans Tankebibliothek, som tilsidst var i 60 Kvartbind.

Dog var Lavater med alt det i Grunden ikke lærd, heller ikke som mange i Datiden et spekulativt Hoved, men skarpsindig maa han nærmest kaldes. Hans Grundsætning var den: »Ingen Viden har Værd, naar den ikke er frugtbringende for Livet.« Mennesket, Livet og Virkeligheden havde han altid for Øje. Hans Fejl som Skribent er en for stor Ordfyld, om hvilken hans Ven Fr. Jacobi engang meget træffende skrev til ham: »Den Agitation, i hvilken du tidt kommer, hindrer meget Virkningen af dine Skrifter. Mig er det derved, som saa' jeg et Søm drives mod en Sten i Væggen og ikke ophøre dermed, før det falder stumpt og krumbøjet ned med en Del af Murkalken. Hvor der er Fuger, behøves ikke saa mange Slag og heller ikke, hvor Sømmet er smedet saaledes, at det gaar gennem Sten, og man saa dertil ogsaa har en rigtig Hammer. — Jeg véd, kære, at du ikke tager mig denne broderlige Erindring ilde op.« Jacobi bemærkede ogsaa, at ligesom han selv som Forfatter led af Obstruktion, saaledes led Lavater af stadig Diarrhoe. Dette kan ikke nægtes, men hvor sandt det end er, gør man Ret i at notere sig Göthes Ord: »Ethvert stort Geni har sin

egen Gang, sit eget Udtryk, sit eget System, ja endog sit eget Kostyme. Hvis dette ikke var sandt, saa maatte vi holde vor Lavater for det allersælsomste Fænomen af Verden. Vi maatte tro at se den forunderligste Blanding af Styrke og Svaghed i Aanden, af Tankernes Sving og Dybde, af ren Filosofi og formørket Sværmeri, af det ædle og det latterlige. Men er ethvert stort Geni tillige en Original, saa maa Tilskueren betragte hans Væsen med Ærbødighed uden at ville nægte sig at bedømme ethvert af hans Skridt efter den almindelige Maalestok.« (Man mærker her, hvorledes Göthe var fuldt ladet med Indvendinger).

Inden vi videre fortsætte Betragtningen af Lavaters Forfattervirksomhed, maa vi begrænse os overfor hans uhyre Produktivitet. Meget af den behøver nu ikke mere at omtales, thi det var kun Øjeblikkets Behov, der gav Foranledning til den. Original i Ordets dybeste Betydning var kun den mindste Del af den. Lavater var fra Begyndelsen af mest paavirket af Klopstock, men havde tidlig megen Kritik oppe overfor denne Datidens Storprofet. Han skriver saaledes i et Brev: »At Klopstocks »Messias« (som Tiden knælede for) ikke er den profetiske, og ikke den evangeliske, er saa paafaldende som muligt. Han er saa moderne, saa universel — ret saa theologisk, at han bliver utaalelig for en Bibelkender og Lyssøger. Men Fejlen over alle Fejl er, at den gode Mand ikke engang rigtig viser sin skolerigtige Messias helt. Han lader ham lide mer end handle. Man ser alt omkring ham, men ikke ham selv. Hans Messias er, som en anden har sagt, som en Pille, der er 80 Fod høj og én bred.« — Større Indflydelse har i Grunden Herder haft paa Lavater; baade dennes »Udsigter ind i Evigheden« og Fysiognomik har faaet betydelige Stød af Herder. Denne Digter, der var næsten ganske samtidig med Lavater og tillige i samme Stilling som han, nemlig Præst, siden Superintendent i

Weimar, var et højst begavet Geni, der virkede meget ind paa Samtiden. Der sprudede Ildgnister fra ham, som tændte an i mange af Tidens Aander, og Lavater var meget let antændelig. Dennes Fysiognomik aabnes med et Sted af Herder. Lavater var ikke en blot Efterligner af Herder, men aandsbeslægtet med ham, dog som den mindre med den større, hvorimod Lavater som Kristen ragede højt op over ham.

Herder var en af Vækkerne i den Tidsalder, som kendetegnes ved Benævnelsen »Sturm und Drang«; Rousseau og den dybsindige Hamann var det ogsaa. Men Lavater maa ikke glemmes; han hører med til Vækkerne. Ligesom Herder besad han en mærkelig naturlig Tiltrækningskraft, et eget Trylleri alene ved sin Person. En religiøs Udtalelse af Lavater i denne Retning er følgende: »Alt i Naturen og i Kristi Rige er Ebbe og Flod, Aktion og Reaktion, Tagen og Given, Berøren og Blivenberørt. Jo mere én kan tage og give, berøre og berøres, desto fuldkomnere og kristeligere er han.«

Tiden trængte til et nyt Livsprincip, og Lavaters Hovedfortjeneste bestaar i Grunden i, at han førte den kristelige Religion ud af Kirke- og Theologistuen frem til det virkelige Livs klare Dag. Til denne hans reale Virksomhedsdrift kan man henføre følgende Udtalelse af Lavater til Jung Stilling: »Min Idé bliver: Nydelse er det sidste Maal for al glad Selvfølelse, thi den aandeligste, uegennyttigste, Guds Ære mest søgende Drift ved enhver Nydelse og Fornøjelse er tilsidst dog kun egen Nydelse. — Selvnydelse, Tilværelsesnydelse er det sidste Maal for alle Nydelser og Savn. Vi skal tro paa Jesus, ikke for Jesu Skyld, men for at vi maa have Livet, den saligste Tilværelsesfølelse, Livsnydelse uden Maal. Kære, betænk dette!«

Et karakteristisk Træk for dem, der ret var komne

under Paavirkning af Datidens »Sturm und Drang,« var det, at da kunde man flyve i Armene paa en aldrig set under Udbrudet: »Er det dig, Broder?« Og saaledes troede man, at man kunde indgaa i en personlig Forbindelse med Herren, saa at man kunde være ligesaa sikker paa ham, som paa sin egen Tilværelse, komme i et ganske fortroligt Forhold til ham og forlange Ting af ham, som man ellers ikke vovede at fortælle noget Menneske. Det er muligt, at Roden til denne Forestilling kan søges hos Hernhuterne, der jo dengang havde meget at betyde, men den passede fortrinligt ind i hin Tids »Sturm und Drang«, og hos Lavater kan det godt spores. Lavater taler om »den reelle Konnexion med Herren«, der fremstaar ved den positive Bønhørelse. Og dette støtter han paa Forjættelser af Jesus.

Imidlertid var nu Lavater i sit virksomme Liv endelig kommet til det Punkt, at han var selvstændig Præst ved St. Peter, og vi undres ikke over, at et velhavende Medlem af Menigheden gjorde, hvad der nærmest hører vore Dage til, byggede et Hus for sin Præst, for at han dér kunde have et Hvilested midt under sin travle Virksomhed. Det laa en Fjerdingvej fra hans Hus i Zürich, saa dér kunde han nemt smutte ud hver Morgen Kl. 6 og være i Fred dér til Kl. 11. Saa kom den travle Arbejdstid med alle Forretningerne, men som oftest kunde Lavater om Aftenen endnu tilbringe et Par Timer derude. Dette Hvilehus blev ham til stor Opmuntring.

I det Aar prædikede den nidkære Præst regelmæssigt en Aften om Ugen over Johannes Aabenbaring. Han forklarede, at der var tre Opfattelser af denne det nye Testamentes sidste Bog. Først den, at den hentydede til Jerusalems Ødelæggelse og Jødefolkets Skæbne; dernæst den, at det fra 4de Kapitel er en uafbrudt Kirkehistorie, og endelig, at Opfyldel-

sen af disse Spaadomme betegner den sidste Katastrofe og den endelige Udvikling i den kristne Kirke, og denne sidste Forklaring fandt Lavater var den bedste; dog saa' han, at de alle meget vel kan forenes. Og paa samme Tid han holdt disse Prædikener over Aabenbaringen, bearbejdede han den i 24 Sange, som han udgav 1780 under Titelen: Jesus Messias eller Herrens Hjemkomst og siden fortsatte med Evangelier og Apostelhistorie, lignende bearbejdede. Hertil kom Pontius Pilatus eller Bibelen i det smaa og Mennesket i det store eller et universalt Ecce homo eller Alt i Et, der udkom 1782—1785. Hamann havde givet den ydre Foranledning hertil ved sine Ord 1777: »For mig uvidende Menneske er (tillige med Prædikeren i den gamle Pagt) den viseste Skribent og dunkleste Profet Exekutoren af det nye Testament, Pontius Pilatus. For ham var *vox populi vox dei* uden at bryde sig om sin Gemalindes Drømme. Hans *qvod scripsi scripsi* (hvad jeg skrev, det skrev jeg) er mysterium magnum i mit epigrammatiske Autorskab.« I disse Hamanns Ord er Grundtanken i Lavaters Bog givet. I særlig Forstand er den et Aftryk af Lavaters Aand, hvorfor han med Rette siger om sin Bog: »Den er som jeg. Det er et Værk, som det maa skrives for at skaffe sig mange Ærkefjender og faa Ærkevenner.« Og senere: »Hvo der hader denne Bog, maa ogsaa hade mig. Hvo der elsker den, maa ogsaa elske mig. Hvo, den absolut behager, han maa være en Hjertensven af mig.« Denne hans Dom om Bogen deltes af alle hans Venner og Fjender. I den er det allerinderste af hans kristelige Grundsætninger, Meninger og Følelser indlagt. Da han af de fleste blev kaldt en Sværmer, saa kan man ikke undre sig over, at af alle hans Værker dette blev mest udskreget.

Göthe var imidlertid skredet videre frem paa sin

Bane, paa hvilken han stedse mere fjernede sig fra Kristendommen. 1784 skrev han til Fru Jacobi: »Om Deres Drenge tro paa Kristus eller Götz eller Hamlet, det er ét, kun lad dem tro paa noget. Den, der tror paa intet, fortvivler om sig selv.« Men mod »Pontius Pilatus« traadte Göthes Vrede frem. Privat skrev han: »I mine Øjne knytter sig hos Lavater den højeste Menneskeforstand og den krasseste Overtro sammen ved de fineste og uopløseligste Baand. Tilgiv mine Invektiver! (Smædeord). Saa ofte han fornyer sine Udfald mod vort Rige, saa ofte maa vi forsvare os i det mindste *protestando* (ved at protestere).« Protesten var endnu dog forholdsvis godartet.

Som alt omtalt havde Lavater mange Modstandere, og adskillige kunde godt kaldes hans Fjender. Aarsagen var i Grunden simpelthen den, at han var en sand, levende Kristen, der ikke stak sin Tro under Stol, men bekendte den frejdig. At han havde sine Svagheder, har vi ikke søgt at skjule, men disse blev i høj Grad overdrevne. Der kunde være noget fremstikkende ved ham, ogsaa noget forfængeligt, men vilde man kalde ham et forfængeligt Menneske, er allerede det Uret. Den, der blev den haardeste Kritiker overfor ham, var en Mand, som hed Ulrich Hegner og var en Snes Aar yngre end han. Efterat have kendt Lavater omtrent fra 1785 og fra Begyndelsen af været i høj Grad indtaget i ham og nydt meget godt af ham, slog han af en eller anden Grund saaledes om, at han, der kendte hele hans Liv og Færd, blev hans hvasseste Kritiker. I længere Tid var han i Huset hos ham, og da han tidlig begyndte at notere alt, hvad der kunde have Interesse, er vi i det heldige Tilfælde at kunne lære Lavater grundigt at kende, set fra to modsatte Sider, først den mest nærgaaende Kritiks Side i Hegners Optegnelser, dernæst set fra Kærlighedens Side

i Gessners' Levnedsbeskrivelse, men Gessner var Lavaters Svigersøn og trofaste Medarbejder. Dog blev det sidste og endelige Resultat af Hegners Kritik det, at han maatte indrømme, at Lavater kunde kaldes den »evige Yngling,« samt at han var »fyldt med Kærlighed for alt, hvad elsker.«

11.

Lavater i sin Præstegerning.

Lavater havde den Anskuelse: Hvad der skal gøres, fordi Sandhed og Redelighed byder det, og jeg ikke véd, at nogen anden gør det, det skal simpelt hen gøres af mig; det koste, hvad det vil. Et Tilfælde i den Retning hændte i Zürich. Der udkom en Bog af Konsistorialraad Steinbart: System af Kristendommens rene Filosofi og Lyksalighedslære, en Bog, der blev rost af de fleste og kun misbilliget af enkelte. Lavater holdt den for en fornuftig Bog, der med Lys og en vis Kraft kæmpede mod, hvad Forfatteren ansaa for Fordomme, et velkomment Skrift for alle dem, der vilde bortskære alt anstødeligt fra Kristendommen. Lavater fandt imidlertid, at Skriftet manglede meget af det ejendommelige og karakteristiske ved Kristendommen, at det nærmest var en fin Deisme med kristelig Farve, og at den egentlig kapitulerede med Sandheden. Nu vidste han meget vel, hvad han kunde vente sig, hvis han stred imod denne Bog — men han maatte bekende sin Overbevisning. Da der skulde afholdes en Synode, besluttede Lavater at tale frisk fra Leveren til den da tilstedeværende samlede Zürichske By- og Landgejstlighed. Det var Skik, at der hver Gang ved Synoden blev forespurgt, om noget Medlem havde noget at forebringe, som var Synodens Raadslagning værdt, enten

for Vildfarelsers eller Lærens Skyld, det angaa Nytte eller Skade. Ved dette Spørgsmaal, der ikke var kommet frem i halve eller hele Aarhundreder, vilde Lavater træde frem. Den daværende Formand for Gejstligheden i Zürich, Ulrich, som paa den Tid var Stadens Antistes, var en meget forsigtig Mand, der paa enhver Maade søgte at holde Lavater tilbage, og lod ham forstaa, at det vistnok mest var af Forfængelighed, han vilde træde frem. Lavater holdt imidlertid paa sin Taleret, og saaledes kom han da til at tale over sit Thema, som var: Om de raa og de fine Fjender og Bekæmpere af Jesu Kristi Religion og hans himmelske og evige Kongeværdighed.

Han begyndte med at omtale Lessings opsigtsvækkende Bog om »Jesu og hans Disciples Øjemed,« en Bog som blev slugt som varmt Brød af Datidens unge Mænd, og som de bar allevegne med i deres Lomme, »og vel os, om der ikke gaar et Lys op for vore lærde Damer om den latterlige Tro, at Nazaræeren Jesus var en Søn af den allerhøjeste Gud.« I denne Stilling, hvori vi befinde os, bør vi betænke hans Ord: Uden mig kan I intet gøre! Deismen udbreder sig, det er den smigrende Slange, næret i vor Barm. Gør de ikke Kristus kun til en Datidens Vismand, hvis hele Fortjeneste er at ophæve Forskellen mellem Jødedom og Hedenskab og indføre en naturlig Religion? Man sammenligne deres og Apostlenes Kristendom, den deistiske og den apostoliske. At Kristus er Kristendommens Ophavsmand, det er ikke nogle Trospunkter, men slet og ret Kendsgerninger. Hvem tør nægte, at Kristus er den guddommelige Menneskesøn, levendes og Dødes Dommer, og at i hans Navn skal hver, som tror, faa Syndernes Forladelse?

»Hvo der ikke gør disse Grundlærdomme til Fundament for sin Lære, om han end taler nok saa meget godt og stort om Kristus, han er en Forfalsker og Fordrejer af Kristendommen!«

»Jeg giver Afkald,« fortsatte Lavater, »paa sund Menneskeforstand, hvis den Paullinske Kristendom og den Steinbartske, Tellerske og Semlerske er et og det samme, og om disse sidste ikke staa den Lessingske Antikristendom nærmere end den gammel-apostolske. Døm, om Semlers Ligegyldighed for Opstandelsen er utidig eller Sværmeri og Intolerance. Jeg kan ikke taale, at man søger at styrte Kristus fra Tronen, saa vist jeg ogsaa véd, at det bliver forgæves Møje. Jeg skammer mig ikke ved Kristi Evangelium!«

Derpaa vendte Lavater sig med særlig Varme mod den yngre Gejstlighed og lagde deres hellige Pligt paa Hjerte, at blive tro mod den ægte, evangeliske Sandhed. Jesus Kristus har ikke blot lagt en Grund; han er selv Grunden. »Viger ikke fra den!« Han talte dernæst med megen Beskedenhed og Værdighed til Theologerne og Skriftudlæggerne ved Gymnasiet: »Eders Hjerter maa blive fulde af Kristus, eders Læber komme frem med Ord fulde af Kraft til at vidne om Kristus og plante ham, ham, ham ind i eders Lærlinges Hjerter med al hans Visdom, Kraft og Kærlighed.« Han sluttede med en Tiltale til Antistes Ulrich.

Svaret paa alt dette blev kun: Sagen hører ikke til her! Men der var dog ikke faa, der bagefter takkede Lavater hjerteligt. Og det var vel Tak værd, at der var en troende og modig Mand, som paa en Tid, da Rationalismen drog paa sit Sejerstog gennem den protestantiske Kristenhed, havde Kærlighed nok til Kristus og Uforfærdethed til at vove en Dyst for hans Rige.

Paa en helt anden Maade viste Lavaters Kraft sig kort efter i Sagen mod Pastor Waser. Denne havde forbrydersk fremdraget Sager, som ikke maatte meddeles andre, af Zürichs Statsarkiv, og derved paadraget sig Dødsstraf. Nogle Aar i Forvejen havde han tabt en Proces og derved mistet sin Præstestilling. Fra den Tid glødede han af Hævntanker. Da han var Diploma-

tiker, havde han vidst under Skin af et særligt Lysthaveri at faa vigtige Skrifter af Arkivet udleverede, af hvilke han gjorde en saadan Brug, at Staten taxerede den som landsforræadersk. Lavater troede ogsaa om ham, at han var Skyld i en Begivenhed, hvorved Nadveren blev forgiftet; dog dette blev ikke bevist, og det var ogsaa overflødigt, da det andet efter hin Tids strænge Ret var nok til at fælde ham.

Paa sin Henrettelsesdag, da Hovedet skulde hugges af ham, forlangte Waser, at Præsterne Hess, Schinz, Pfenninger og Lavater skulde komme til ham og berede ham til Døden. Manden var uhyggelig at berede, thi han vilde ikke paa nogen Maade erkende sin Brøde, fandt Uret hos alle andre og ingensomhelst hos sig selv. Lavater havde en timelang forgæves Samtale med ham. Han gik ganske rolig og koldblodig i Døden, men Lavater udtalte som sin Mening om denne Mand, at han var aandelig apoplektisk i Hjertet; den ene Side forekom ham temmelig sund, men den anden var aldeles følesløs.

Lavater var i en sjælden Grad godgørende overfor sin Næste, og da hans Forbindelser var saa mange, var der ogsaa mangfoldige, som søgte Pengehjælp hos ham. Thi Folk kendte godt hans kristelige Livsprincipper og forstod at benytte sig af dem. Postdage var ofte for ham rene Skrækkensdage, naar han blev overvældet af Anmodninger fra nær og fjern, og Lavater var aldrig nogen velhavende Mand. Han maatte ofte gaa i Kaution, saaledes en Gang for den betydelige Sum af 100 Louisd'orer, og den Gang varede det temmelig længe, inden han fik Pengene igen. Han var dristig i sin barnlige Tro til Gud, men det kunde ikke undgaas, at han ofte blev skuffet af Folk. Dette gjorde ham dog aldeles ikke mistænksom.

I September 1782 kom Storfyrst Poul af Rusland med Gemalinde til Zürich og lod strax Lavater

hente til sig. En Dame skrev til Storfyrstinden, om denne ikke ved Lavater vilde hjælpe en ædel, men fattig Familie, der var i øjeblikkelig Nød, med en Sum. Lavater kendte ikke noget til det, men Storfyrstinden sagde til ham: Personen vil nok melde sig hos Dem. Finder De den agtværdig, saa skriv til mig, og jeg vil da sende noget. Nogle Dage efter kom vedkommende Dame, og paa Lavaters Forespørgsel om den trængende Familie, svarede hun, at det var Pfenninger, hun bad for. Lavater vidste ikke noget om, at han var i Forlegenhed, men Damen vidste, at han var gaaet i Kaution for en Ven for nogle hundrede Gylden, og at han om faa Dage skulde betale disse Penge, som han slet ikke havde. Lavater skrev strax til Storfyrstinden, som derefter tilstillede ham en Rulle Guldmønt. Pfenninger var netop i Lavaters Værelse, da Lavater traadte ind i det. Han havde megen Møje med at gøre ham det begribeligt, at han havde Penge til ham, men Sagen var rigtig nok. Den ædle Pfenninger vilde dog ikke tage mod Pengene, førend Lavater havde taget en Del af dem fra til en fattig Borger. De to Præstevenner var lige ædle og velgørende.

Midt i al sin travle Virksomhed udad til, maa man ikke tro, at Lavater glemte sine nærmeste. Hans Familieliv var overmaade hyggeligt. Han indførte en dengang usædvanlig Skik i sit Hjem, nemlig at holde Juletræ til Glæde for Kone og Børn. Man havde nok noget i Schweiz i den Retning under Navnet der Klausbaum, men han gjorde det først rigtig kristeligt, idet han udpyntede en Gran med Voxlys og hængte det fuldt af Gaver. Det er et kønt Træk, at Lavaters Navn saaledes ogsaa er knyttet til Juletræet.

Da Lavaters eneste Søn ikke vilde være Præst, tog Faderen ham med sig paa en Rejse for at prøve, hvad han kunde egne sig til. Paa denne kom de til Strasburg, hvor han saá den i sin Tid meget omtalte Sici-

lianer Cagliostro, der, grundet paa »hemmelige Videnskaber,« foretog forskellige Helbredelser af syge. Lavater havde lovet at spørge ham angaaende flere Sygdomme, og han fik det Indtryk, at Cagliostro var en stor Mand, »som Naturen i et Aarhundrede kun frembringer en enkelt af,« men hans Personlighed tiltalte ham ellers ikke.

En anden bekendt Mand, som interesserede Lavater i høj Grad, traf han senere paa en Rejse, han foretog sammen med Greven af Reuss og dennes Gemalinde. Det var i Genève, Messmer helbredte ved Magnetisme, og dette, at Folk bragtes i en magnetisk Søvn, under hvilken de ofte fortalte Ting, som ellers var dem selv ubekendte, vakte stor Opsigt. Ogsaa Fru Lavater blev bragt i magnetisk Søvn, og der taltes meget om forskellige Sygehelbredelser. Men ved alle saadanne Henvendelser blev Lavater af sine Fjender end mere udskreget som en Nar og Charlatan, uagtet han kun indlod sig med slige Folk efter nøje Undersøgelse og efter at have raadspurgt forstandige Mænd.

1784 blev Lavater valgt til Bisidder af Ægteskabsretten, en Ære, som han vistnok helst havde betakket sig for, thi han ansaa' sin Gerning som Mægler mellem Ægtefolk for en af de sureste, som en Præst har. Engang havde Lavater i én Uge 5 saadanne uheldige Ægtepar for sig og mæglede saa godt han kunde imellem dem, men uden Held. Blandt dem var en Mand, som tidlig om Morgenen var løbet hen til Lavater for at klage over sin Kone. Lavater indsaa', at ved al saadan Tvedragt var der næsten altid Fejl paa begge Sider; i dette Tilfælde beroligede han Manden og gav ham Frokost, til Konen skrev han et venligt Brev, og dem begge gjorde han opmærksom paa deres Uret. Frugten heraf var den, at de begge bleve opbragte paa ham og satte ondt for ham hos hans gamle Kollegaer. Hans

Erfaringer fra Mæglingssager var i det hele alt andet end glædelige.

En anden mindre behagelig Omstændighed var, at man fra 1783 begyndte at paadutte Lavater, at han var hemmelig Katholik. Han selv erfarede det først ved, at han i et Brev fra Wien blev spurgt om det. Siden fik han tidt Breve, hvori man forsøgte at gøre ham til Katholik, og trods alle hans kraftige Benægtelser og tidt drøje Afvisninger, vedblev dette lige til hans Død. Man vidste, at han troede paa Undere, og at han holdt af Billeder paa sin Væg, og det var Kilden til den Sladder. Men sandt var det, at han ofte havde hævdet som sin Overbevisning, at man i alle Kirkeafdelinger kunde være en from, kristelig Mand, en Mening, der ikke deltes af synderlig mange paa den Tid. Ved Fromhed forstod Lavater den enfoldige Gudsfølelse eller hvad man i Sturm- und Drangtiden kaldte »den barnlige Gysen dybt i Brystet.«

Dette Udtryk viser i særlig Grad hen til Lavater. Thi naar det galdt nogen, galdt det fremfor alle ham, at han altid var som et Barn, et Barn med nogle Fejl, men et elskværdigt og godsindet Underbarn. »En vis barnagtig Aand,« har han selv engang sagt, »synes at være uadskillelig fra min Natur.« Og i Virkeligheden behandlede hans bedste Venner ham som et saadant, og netop saa viste han sig mest betagende. Men paa den anden Side gav hans Barnlighed ogsaa Anledning til, at han saa let blev misforstaaet, og saaledes ogsaa til, at han hos nogle kom til at gaa for skjult Katholik.

Tidt var han syg, thi hans Bryst var svagt. Især Aaret 1784 var slemt for ham. Da maatte han ligge meget til Sengs, men rastløs, som han var, blev det tidt svært for hans Omgivelser at holde ham i Sengen. Inden man vidste af det, stod han paa Prædikestolen eller viede Folk for Alteret. Men altid havde han midt i Sygdommen travlt med at forfatte. Hans Seng vrim-

lede stedse af Optegnelser, og han læste meget i Sengen. Om Sommeren brugte han altid den gode Aarstid til at rekreere sig og var da ofte, naar han kunde det, ude hos sin gode Ven Præsten Hotze i Richtersweil.

Svimmelhed havde han lidt af i flere Aar, og derfor holdt han, naar han ikke ligefrem maatte ligge i Sengen, nøjagtig over at spadsere sin Tur hver Dag. Paa den Tid holdt han det ogsaa for raadeligst for sig at anlægge en Kalot eller Baret, med hvilken han ses paa de fleste Portrætter.

12.

Venner og Fjender. Tilknytning til Danmark.

I Aaret 1786 fulgte Lavater sin eneste Søn til Göttingen, hvor det nu var bestemt, at han skulde studere Lægevidenskab. Lavater var nu en saa bekendt, ja berømt Mand, at Rejsen dannede sig som en hel Triumfrejse for ham. Han var ogsaa indbudt til med det samme at komme til Bremen. Kritikeren Merck har skrevet om en tidligere Rejse, som Lavater havde gjort. »Han er draget om i Ørkenen som en Metodistpræst, begloet og forfulgt af Mængden. Han havde i Forvejen belavet sig paa at udstaa meget fra den Side, men hans Ydmyghed havde ikke tilladt ham at beregne den store og virkelig udbredte Indflydelse, som hans Opbyggelsesskrifter havde paa mange Mennesker. Men han lod sig korse af store og smaa og frembød sin Nakke for Forfølgeren, enten det nu var Religionssnak af en Prinsesses, en Medsøsters Mund, en gammel Hofrøken, en fejret Superintendent eller en vittig ung, behændig Landsbypræst.«

I en anden Tonart lyder Jung Stillings Beretning om Lavater paa Rejse: »Uforglemmelig er mig blandt andet den Dag, da jeg i sin Tid gensaà ham i Wilhelmsbad ved Hanau. En utrolig Masse Mennesker fra hele Omegnen var, mest for hans Skyld, ilet dertil og trængte

sig om hvert af hans Skridt. Mange af dem stod op paa Bænke, Stole, Borde for bedre at se ham. Alle viste ham langt mere end en flygtig, kold Nysgerrighed, thi deres Øje kom ham overalt glad i Møde, og det fulgte ham med Tillid, Ærbødighed og hengiven Rørelse. Men han gik med det umiskjendelige Præg af from, glad, menneskekærlig og almen velvillende Fordringsløshed hen blandt den om ham sværmende Mængde og viste sig hverken stolt eller trykket.«

I Bremen blev han i høj Grad udmærket. Folk strømmede i tætte Skarer sammen om ham, lidende lod ham kalde til sig, og naar han, som flere Gange skete, prædikede, maatte der banes Vej for ham til Kirken. En Mængde Mennesker maatte blive udenfor. Men han nægtede overalt at tage imod Gaver.

Mange Fjender saá heri et Vidnesbyrd om hans Forfængelighed, og Bladsmørerne faldt over ham. Derfor passede Lavaters Ord kun altfor godt: »O Tyskland! til hvilken Dybde er du sunken! Du har ubetalelige Mænd, ingen Nation kan opvise bedre og større. Men hvilke Skræmsler af fade, tomme, lidenskabelige, raa, æreløse Skribenter hæve ikke et frækt Skrig i de sidste ti Aar!« De kaldte ham en Sektstifter.

Endnu paa Rejsen havde han Tid til at skrive til sin Søn i Göttingen: »Min Rejse igaar til Bremen var lærerig for mig og enestaaende i sin Art. Men hvad der er enestaaende i sin Art, maa benyttes paa den bedst mulige Maade. Jo mere enestaaende, desto helligere. Jeg vil for dig, min Søn, uddrage nogle Lærdomme af Dagen igaar, som maaske engang kan blive dig nyttige.«

»Underkast dig uden Grimasse, med munter Mine og glad Ydmyghed ogsaa den Skæbne at staa paa et Theater for et utalligt, meget blandet Parterre; vær ikke forfængelig, ikke forknyt — giv dig rolig hen, hvor

du er bestemt til at hengive dig! Lad hverken Stolthed eller Utaalmodighed anfægte dig! Ær alt, hvad der er — og maa være. Forglem dig selv saa lidet og saa meget som muligt! Tænk saa lidt som muligt paa dit beundrede eller begloede Væsen og saa meget som muligt paa Menneskehedens Værdighed og paa dit Kald, den dig af Himlen betroede Rolle, at fuldbyrde den paa den ydmygste, uegennyttigste og mest velvillende Maade. Opvæk dig daglig til mere at være end at synes. Stræb efter at have noget i dig, som ingen anden kan kende, ingen beglo, beundre, ane og hvis Tilværelse dog maa ytre sig i stille, evige Virkninger. Giv ingen for meget, ingen for lidt, det er: øv dig at dømme efter Menneskenes Fornødenheder, Dueligheder og Kræfter, som vil noget af dig eller mener at ville. — Slut dig ikke for meget til noget. Virk altid paa det bedste, sundeste Parti i Mængden, som omgiver dig! Behandl alle, som ikke har givet afgørende Bevis paa Uredelighed, som redelige; hundrede halv redelige gør denne ædle Behandlingsmaade ganske redelig. Saml dig daglig Forraad af Exempler, Lærdomme, Fortællinger, Fabler, Lignelser, hvorved du kan være alle Klasser af Mennesker nyttig. Tillav enhver hans Spise efter hans Smag og lad Lægemidlet være saa lidt bittert som muligt. Hvad der ikke kan elske dig, maa helst agte dig o. s. v.«

Der er kun den Underlighed ved dette Lavaters Brev, at det synes mere at være skrevet til ham selv end til Sønnen.

Der var et Embede som Præst ved Ansgarskirken i Bremen ledigt; men da Lavater var i Bremen, havde han allerede afslaaet det efter nogen Vaklen, thi Menigheden havde valgt ham med 165 Stemmer mod 91, og et Brev fra 72 Medlemmer havde underrettet ham derom. Han havde forelagt Kaldelsen for sin Menighed i Zürich og i dens Paahør bedet:

Nicht was einst mich wird gereun,
Nein, was ewig mich wird freun,
Vater, lass durch mich geschehn,
Vater Kristi, hör mein Flehn!

Der kom strax Adresser for at beholde Lavater i Zürich, og Konsistorium tilskrev ham en varm Opfordring til at blive. Den 26. Maj bestemte han sig til det, og først derefter rejste han til Bremen. Paa Rejsen traf han mange Bekendte, deriblandt Jerusalem, Semler, Zimmermann, Herder og Göthe.

Lavaters Forhold til denne sidste var bleven mere og mere vanskeligt. Der var et aabent Saar, men endnu Aaret før vilde Göthe helst have dette lægt, skønt deres Anskuelser skilles mere og mere. Göthe havde skrevet til ham: »Mit Plaster slaar ikke an hos dig, dit ikke hos mig, i vor Faders Apothek er mange Recepter. Saaledes har jeg paa dit Brev intet at svare, intet at gendrive, men jeg har meget at stille dér imod.« Vistnok virkede nu de mange Angreb paa Lavaters Person fra forskellige Sider meget afsvalende paa Digteren, og han saá mere ukærligt paa ham og hele hans Færd. Et Sted siger Göthe om ham: »Lavater havde en utrolig Taalmodighed, Standhaftighed og Udholdenhed; han var sikker i sin Lære, og med det afgjorte Forsæt at udbrede sin Overbevisning i Verden lod han det behage sig at gennemføre alt, hvad der ikke kunde ske ved Kraft, ved Afventning og Mildhed. Overhovedet hørte han til de faa lykkelige Mennesker, hvis ydre Kald fuldkommen stemmer overens med det indre, og hvis tidligste Dannelse, stedse sammenhængende med den senere, udvikler deres Dygtighed overensstemmende med Naturen.«

Paa Hjemrejsen fra Bremen tilskrev Lavater Göthe, at han vilde gæste ham i Weimar. Samtidig ser man, at Göthe udtalte sig meget uvilligt om ham til Fru v. Stein. Den 18. Juli kom Lavater til Weimar, hvor

Göthe gav en Aftensoupé for ham, til hvilken ogsaa Hertugen, Herder og Wieland m. fl. var indbudne. Lavater var den samme som altid, men han fandt, at Göthe var bleven ældre, køligere, fastere og mere tilsluttet. Göthe skrev om ham til sin Veninde: »Guderne vide bedre, hvad der er godt for os, end vi vide det; derfor har de tvunget mig til at se ham. Derom skal du ikke høre meget. Han har boet hos mig. Intet hjerteligt, fortroligt Ord er bleven vexlet imellem os, og jeg er for evigt løs fra Had og Kærlighed. Han har i de faa Timer vist sig saaledes for mig med sine Fuldkommenheder og Egenskaber, og min Sjæl var som et Glas rent Vand. Jeg har ogsaa sat en stor Streg over hans Existens og véd nu, hvad der *per saldo* bliver mig tilovers af ham.« Og i et andet samtidigt Brev skriver Göthe om Lavater: »Han har ogsaa spioneret i Weimar; vort afgjorte Hedenskab ligesom den almindelig Mistro (til ham) har dog snart skræmmet ham bort.«

Samme Aar drog Göthe ud paa sin italienske Rejse (1786—88), der fjernede ham endnu mere fra Kristendommen og endelig og afgjort fra Lavater.

I December døde Sognepræsten ved St. Peter, og Lavater blev nu valgt enstemmigt til at være hans Efterfølger, hvorimod Pfenninger rykkede op til at være Andenpræst.

Endnu i 1786 skrev Lavater: Nathanael eller »den ligesaa sikre som upaaviselige Guddommelighed af Skriften. For Nathanaeller, det er for Mennesker med et lige, roligt Sandhedssind uden Svig,« hvilket han tilegnede Göthe, som en i Grunden sandhedssøgende Sjæl, som han troede vilde engang finde Sandheden.

1787 blev i mange Henseender et Prøvelsens Aar for Lavater, som baade selv ofte var syg i det Aar og denne Gang mod Sædvane ogsaa hans Hustru. I »To Folkelærere« sammenstillede han Kristi og Basedows Lære, især dennes Paastand, at hele Kristi Lære er

sammenfattet i Troen paa Faderen, en Paastand, som ogsaa har sine Fortalere i vore Dage.

Lavaters Vane at bære et Futteral med sig i Lommen for paa løse Kort at nedskrive de Tanker, der faldt ham ind, udviklede han saaledes, at han daglig skrev 50 saadanne Kort. Dette blev til hans Haandbibliothek for Venner, der fra 1790 af blev udgivet i Duodezbind og tillige indeholdt andre Ting af ham, saasom Breve og Dagbogsoptegnelser.

1791 rejste Lavater for første Gang til Mömpelgard eller Montbeliard, hvor en Gren af Huset Würtemberg dengang holdt et lille Hof. Prinsessen dér havde mistet sin reformerte Hof-Præst; hun var en opvakt kristen Kvinde, der gerne tillod Lavater at tage sin ældste Datter Nette med, og her holdt han en Kommunion samt prædikede for den derværende Menighed. Her havde ogsaa Lavater en karakteristisk Samtale med en gammel Officér, der var et ægte troende Menneske. Denne naive Krigsmand udbrød bl. a.: »Pokker tage den Oplysning, som vil noget andet end Kristus og hans Apostle. Jesus Kristus er General en Chèf! Skulde en Officér skamme sig ved sin General, der ikke skammer sig ved nogen Soldat? Vi bære Kristi Uniform og sige underhaanden: Hvem véd, om han er vor General! Fy!« — »Det gik mig til Hjerte, da den ærlige Mand opmuntrede mig til at blive tro mod Evangeliet,« udbrød Lavater.

Pfenninger havde i mange Aar været Lavaters Ven. »I 30 Aars nøje Bekendtskab,« skriver han, »har jeg ikke blot ikke iagttaget Spor af Uredelighed eller Ondsindethed eller Haardhed hos ham, men ingen Mulighed om sligt kunnet tænke mig. Hans hele Natur var Redelighed. Sagde Lavater noget med for stærkt et Udtryk, saa formildede Pfenninger det gerne, thi de var meget forskellige, Lavater brusende og let bevægelig, Vennen sindig og vel overvejet. Pfenninger kom dog engang til

at sige Lavater et skarpt Ord i fleres Nærværelse, og denne blev ubehageligt berørt derved. Han gik op og ned i Sideværelset. Endelig traadte Pfenninger ind til ham, greb hans Haand og spurgte bekymret: O, kan du tilgive mig det? Lavater kunde strax med et glad Ansigt berolige ham. — En Veninde havde engang foræret Lavater et Sanduhr, som han var glad ved. »Jeg gad,« sagde han en Dag, »have det største Sanduhr, som er til i Verden, for at jeg lettere kunde give ethvert faldende Sandskorn noget med paa Vejen.« 14 Dage efter stod det største Sanduhr, som han nogensinde havde set, i hans Værelse, uden at han vidste fra hvem. Men snart faldt det ham ind: Det er fra Pfenninger, og det var det. Pfenninger havde skrevet til flere Præster om et saadant, og endelig var det lykkedes ham. — Næsten hver Dag gik Lavater, efter fuldbragt Dagværk, et Kvarters Tid hen for at tale med Pfenninger, og Lavater udtalte, at han var vis paa, at Pfenninger gav ham mest. Altid var det Kristi Rige, der laa denne paa Hjerte. Pfenninger var ham begge Brødrene Hess i én Person. Og dog skulde han ogsaa komme til at staa ved denne dyrebare Vens Dødsleje. I August 1792 fik Pfenninger en ondartet Galdefeber, men altid havde den raske og virksomme Mand fjernet Dødstanken fra sig; ogsaa Lavater kunde aldrig tænke sig, at Pfenninger skulde dø først. Da kom der en Dag Bud til Lavater paa hans Landsted, at Pfenninger var døende, og Lavater maatte haste, hvis han endnu vilde se ham levende. Da han kom til ham, fik han kun hans sidste Aandedrag at se. «Aldrig«, skriver Gessner, »saá man ham saa betaget; han udstødte høje Skrig og vred sine Hænder.« Men snart blev han Herre over sin Smerte. Pfenninger havde aldrig talt til Lavater om sin økonomiske Stilling, men han vidste kun, at den ikke var god og Familien stor. Nu overtog Lavater ganske ubetinget Omsorgen for den, og han blev Enkens Forsørger. Ogsaa udgav

Lavater et Mindeskrift om sin ædle Ven. Der hvilede Velsignelse over alt, hvad han gjorde for hans Enke og Børn.

Paa den Tid var Jens Baggesen bleven optaget i Lavaters Vennekreds. Han var ikke den første Dansker, som kom med i den, men dog en af de første. Det var i August 1789, at Baggesen var kommet til Zürich, og Lavater havde tilladt ham at aflægge den ønskede Visit en Dag Kl. 11. I Selskab med Russeren Karamsin traadte han ind til ham og blev hjertelig modtaget. Lavater sagde strax, at han kunde se paa Baggesens Ansigt og især paa hans Mund, at han var en Dansker. »Alt, hvad der omgav ham,« skriver Baggesen, »vidnede om Andagt, Orden og uophørlig Beskæftigelse; uafladelig kom der Besøg til ham, uophørlig modtog han Breve. Vi begyndte en Samtale, der efterhaanden blev mere og mere begejstret, om Stolbergerne, om deres Svigerinde Louise, om Klopstock, mellem hvem og Bonnet han anstillede en Sammenligning. Klopstock, fortalte han, havde gjort sig megen Umage, eller rettere sagt, plaget sig med at faa ham til at løbe paa Skøjter, men dertil var han af Naturen altfor frygtsom, lagde han selv til. Han gav mig sin Stambog og bad mig skrive i den; han læste, hvad jeg havde skrevet og trykkede mig bestandig i Haanden, medens han læste det. Vi gik derpaa op i hans Stue, tilbords. Han fremsagde en inderlig rørende Bordbøn, og snart kom vi i en levende Samtale om Pædagogik og om Campe. Vi var alle muntre, og idet han drak min Skaal, gjorde han mig den Kompliment, at vi alle kunde være glade, fordi vi passede til hverandre. Vi stemmede virkelig ogsaa forunderlig overens i mange af vore Meninger, og blandt andet ogsaa deri, at vi begge fandt onde Mennesker bedre end de ustadige, og at vi kunde agte en ond Mand, som altid var ond.«

»Jeg sagde ham Farvel til Kl. 5, da han bad mig komme igen.«

»Hos Lavater fornyedes igen den levende, interessante Samtale, vi om Formiddagen havde begyndt, og den elskværdige Pfenninger deltog deri. Lavaters Tolerance er ubeskrivelig stor og ædel . . . Alt mere og mere nærmede Lavater sig i Fortrolighed til mig — »vi maa ses igen,« var hans sidste Ord, da jeg inderlig bevæget tog Afsked med ham.«

Knap et Aar efter, i Slutningen af Juni, besøgte Baggesen for anden Gang Lavater, denne Gang med sin unge Brud fra Bern, Sofie v. Haller. Hvor kærlig hans Modtagelse var, behøver ikke her at beskrives. Baggesen og Lavater havde nogen Lighed med hinanden, begge var barnlige og begge var Stemningsmennesker, Baggesen kunde ogsaa som Lavater i Øjeblikket være særdeles indtagende. Men hos denne sidste var der en dybere Grund.

Næste Aar havde Lavater Besøg af Fr. Stolberg med Hustru, og i det hele var der fra nu af en ret livlig Forbindelse med den Zürichske Præst og Dansk-Tyskere, ikke at tale om Brevvexlingen, der paa denne Tid begyndte at blive meget levende.

Vi maa her igen kaste et Blik paa Lavaters Kritiker Ulrich Hegner. Han havde givet ham, da det unge Menneske vilde studere, en Anbefaling med til Strasburg. 1785 giftede Hegner sig og bosatte sig i sin Fødeby, Winterthur i Schweiz, og fik dér, blandt andet med Bistand af Lavater, indrettet en Kunsthandel og havde i det hele adskillig Forbindelse med denne, der fandt Hegner »jævn og dyb« med et tørt Ligesind. Lavater kunde nok være ham til Hjælp i hans Kunsthandel, da han havde temmelig meget Kendskab til sligt. Hver Maaned modtog Hegner de bekendte fyldte Æsker fra ham.

Imidlertid var Lavater kommet i en Forbindelse

med A. P. Bernstorff i Danmark. Der var paa den Tid adskillige mer eller mindre hemmelige religiøse Foreninger, hver med sin Farve og Formaal, saasom Rosenkreuzerne, der især havde meget at sige i Preussen hos Kong Frederik Wilhelm der 2den, og Illuminaterne i Sverig. I Danmark var der Christian den 7des Svoger, Prins Karl af Hessen, en meget bekendt Mand i alle slige mystisk-religiøse Kredse og Medlem af alle saadanne Foreninger. Rosenkreuzerne havde særlig Ideen om Evangelisten Johannes, at han ikke var død, men stadig levede. Denne Forestilling delte Lavater ogsaa lige til sin Død, og det var denne, der gjorde, at han gerne traadte i Forbindelse med Bernstorff. Allerede som Barn havde Lavater med en vis Glæde tænkt sig som Medlem eller endog Hoved for saadanne hemmelige Foreninger, og en Higen efter det havde aldrig forladt ham. A. P. Bernstorff var en meget kristelig Mand, snarest i rationalistisk Retning, men hans Hustru Augusta, Søster til Stolbergerne, var aldeles vundet for de mystiske Bevægelser i Datiden, og hun paavirkede sin Mand, saaledes at han ogsaa blev en afgjort Tilhænger, der med Varme og Overbevisning sluttede sig til »Seerne« i Danmark, hvis Overhoved Prins Karl af Hessen gik for at være. Siden 1787 ansaa Prinsen sig for seende og troende, og særligt saá han »Herrens Tegn« som et fosforagtigt lysende Skær, som svævede over den benaadedes Hoved. Efterhaanden indviedes flere i Kredsen, blandt hvilke Hr. og Fru Bernstorff maatte anses for at være nogle af de ypperste.

Der vexledes Breve derom, og Lavater fik ogsaa nogle, særlig først fra Fru Bernstorff, siden ogsaa fra denne selv. Hegner, som siden havde Lavaters efterladte Papirer i sit Værge, skriver mange Aar efter: »Ogsaa endnu, efter mer end 20 Aar, er den værdige Tone i disse Breve mig respektabel og ledende til indre Fred.

Det er ikke muligt at tvivle om den ligefremme Redelighed og Statsminister, Grev Bernstorffs rene Gemyt og Overbevisning, naar man læser disse hans Breve.« Derimod kan intet indvendes, men nok imod Prinsen af Hessen, som de dog alle betegne som deres Fører og Lærer. Kun F. Stolberg og Julie Reventlow (paa Emkendorf) advarede Lavater for ham.

Med hele sin Sjæls Hede kastede Lavater sig over denne Sag, men han fremsatte som altid ugenert sine Betænkeligheder og Indvendinger imod den. Prins Karl var i Bevægelse for at sikre sig en saa betydelig Mand til Medarbejder; dog skrev han til Fru Bernstorff: »Kaldet er Lavater ganske vist, ogsaa udkaaret, men forordnet nærer jeg kun Haab om.« Bernstorff selv tog Prins Karl i Forsvar overfor Tvivlene om hans Redelighed. I Slutningen af Marts 1792 traadte Prins Karl i direkte Forbindelse med Lavater.

I Begyndelsen af 1793 kom der en formelig Indbydelse fra Bernstorff til at besøge ham og bo hos ham paa Rejsen; og han tilbød at betale denne. Efter mange Betænkeligheder indvilligede Lavater saa i det hele. Hans unge Kollega Salomon Hess paatog sig hans Arbejde ved Peterskirken for nogle Maaneder. Lavater skriver selv: »Hvis jeg nogensinde i mit Liv har foretaget en Rejse med nøje og samvittighedsfuldt Overlæg og af rene Hensigter, saa er det denne af mig med mangehaande Frygt og Opofrelser foretagne Rejse.» Han vilde gerne haft sin Søn med, men han kunde ikke, og i Stedet for ham blev det hans ældste Datter Annette eller Nette, der fulgte Faderen. Den 20. Maj rejste de. En Ven skrev til ham, at han havde sørget for, at der uafbrudt under hele Rejsen vilde blive bedet for ham af kristelige Venner, lige fra Morgen tidlig til Aften silde.

Følgende Regler for sin Færd paa Rejsen havde Lavater nedskrevet: 1. Overalt at benytte det ejen-

dommelige af hver Egn og hver Person. 2. Paa alle Steder og ved alle Besøg at sige noget nyttigt og efterlade noget nyttigt. 3. At opofre alt for Hovedformaalet af min Rejse. 4. Saa sjældent som muligt og næsten ikke tale om Fysiognomik og om Frankrig. 5. Om intet Menneske, som jeg ikke kender absolut, sige noget ondt og derimod om enhver saa meget godt som muligt. 6. Benytte alle Lejligheder til at vedligeholde og udbrede den sande Taalsomheds Aand. 7. Søge de bedste og redeligste vise og Kristne for at styrkes ved deres Belæring. 8. Veje alle mine Ord paa det nøjeste for ikke at give Anledning til Misforstaaelse. 9. Benytte alle Øjeblikke og især sigte paa ikke at forlade noget Opholdssted uden at have lært noget nyttigt.

Af disse Punkter ser man, hvilket skarpt Øje Lavater holdt med sig selv og de Fristelser, han lettest kunde falde for, samt hvor meget det altid laa ham paa Hjerte at gøre noget »nyttigt«, hvilket er Tidens Betegnelse for det gode. Mest følte han sig fristet eller hæmmet ved en vis Klasse fromme, men indskrænkede Mennesker, som enten tog Anstød af ethvert friere Ord, (der let kunde falde Lavater af Munden) eller som strax oversatte ethvert bedre Udtryk i dunkle Begreber. Han syntes særlig ikke om Folk, der brugte Talemaader som Naade, Fyldestgørelse, Forsoningsblod o. s. v., da de hos mange var blevne til Floskler.

Rejsen gik nu saaledes, at de over Lindau og Augsburg besøgte Sailer i Donauwerth og i Köstritz den fromme Grev Heinrich af Reuss med Gemalinde, med hvem de 1785 havde sluttet Venskab i Zürich. I Jena besøgte de Reinholdts og Schillers; om den første skrev Lavater, at han forekom ham støbt i ét Stykke. I Weimar var Göthe ikke hjemme, og denne udtrykte sig bagefter ringeagtende om Lavater, derimod besøgte de Her-

der og Wieland, med hvilken sidste de havde det godt, hvorimod Herder bagefter kritiserede ham ukærligt. I Hannover besøgtes Lægen Zimmermann, som nu var bleven en kølig Ven imod fordum.

Snart kørte de over den gamle Grænse og ind i Kongeriget Danmark, der var det egentlige Maal for Lavaters Rejse.

13.

Rejse over Holsten og Fyn til Bernstorff.

Efterat være kommet ind over Holstens Grænse, hvor Lavater blev modtaget af Grev Cajus Reventlow, som ogsaa var optaget i det religiøse Forbund og skulde følge ham i Danmark, gik Rejsen først til Amtmand Christian Stolbergs i Tremsbüttel, hvis Hustru skrev om Lavaters Besøg: »Han har behaget os uendeligt; han har Liv for ti, han er saa blid, saa ildfuld, saa kærlig og saa taalsom. Jeg kan kun elske og beundre ham. Hans Datter er meget styg, men har et roligt, forstandigt Temperament, der gør et behageligt Indtryk.« Videre gik Rejsen til Emkendorf op imod Kiel, og her traf Lavater de første indviede, men de advarede nærmest Lavater for Prins Karl, og han var derfor meget spændt paa, hvad han vilde synes om ham.

Herefter følge vi foreløbig Lavaters Rejsedagbog i Danmark med enkelte Udeladelser[1]). Naturligvis maatte han først aflægge et Besøg hos Prins Karl af Hessen, der med sin Gemalinde Prinsesse Louise, Christian den 7des Søster, boede paa Louisenlund, der laa indenfor Slesvigs Grænse.

---

[1]) J. C. Lavaters Rejse til Danmark i Sommeren 1793 ved L. Bobé. 1898.

Haderslev 16. Juni.

Medens der skiftes Heste en Linie! Igaar, Lørdag Kl. 5, forlod jeg Louisenlund; og den gode, paa en særegen Maade fromme Prins Karl af Hessen fo'r med 6 for alene til Löjtmark, et Gods, der tilhører Fru v. Dewitz ved Kappel nær Slien. Denne 75aarige, elskværdige, fromme, kloge Matrone kom os i Møde med Fru Stolberg og Nette (der altsaa i Forvejen var taget derhen). Hun vilde behage jer alle, især Mama. Jeg spiste i temmelig stort Selskab, dog mest af Børn, til Middag. — En Del ledsagede os kærligt i Skibet til hinsides Slien, og Fru Stolberg endnu 2 Mil til. Vi traf paa Vejen nogle Personer, der vare kørte forud for at se os, og vi kom om Aftenen endnu før Kl. 10 til den livlige, meget lange By Flensburg, hvor vi i det venlige Posthus nød nogen Kalvesteg og derpaa sov godt. Kl. 5 sad vi igen i Vognen, Kl. halv 10 kom vi til Aabenraa, en nydelig lille By, hvor vi strax gik i Kirke og hørte en vel tænksom og opbyggelig, men til rolig Nedskriven for langsomt talende Præst, Provst Brakum. — Derpaa gik det til Haderslev, hvor vi kom Kl. 2 og længtes efter en god Suppe. Uagtet vi nu saa tydeligt som muligt ikke vilde have Ølsuppe, ak! saa kom der alligevel en, hvoraf den første Skefuld forbød at forsøge den anden — altsaa dette tilligemed en Æggekage og noget Malaga, som Prinsen havde givet os med. Kl. et Kvartér til 4 kørte vi herfra og er nu halv 6 Søndag Aften d. 16. Juni i Aarøsund, lige ved det saa længe frygtede og i Sandhed ofte farlige Bælt. Vinden synes ikke ilde, men det regner og er koldt. Saasnart vi nu har kvæget os ved en Skaal Kaffe, der er absolut fortræffelig, sætte vi os i Guds Navn paa Skibet.

Aften Kl. 7 16. Juni.

I Vognen paa Skibet paa det lille Bælt, der dog viser sig stort og er indhyllet i Taage. Skibet gaar saa

roligt, at jeg uden al Møje kan skrive paa det. O, gid I nu kunde se os! Hvorledes vi saa harmløst sidde hos hinanden og nu efter vor Ordning skride frem til Joh. 6 (den daglige Læsning af det ny Testament).

Assens Kl. 7 Aften.

Ankomne over Lille Bælt. Rigtignok blev vi noget afbrudte i Læsningen nogle Gange ved mægtige Bølger og ved Synet af Skibets Skævhed (Hældning).

Paa mindre end 1$^1/_2$ Time var vi i Land.

Medens vi i det behagelige, rene Kammer om Aftenen Kl. 10 vente paa vor Suppe, tager jeg endnu et lille Blad. — Jeg gik efter min Sædvane endnu efter Kl. 8 hen til Præsten, Prof. Stenwinkel, der lige vilde holde Aftensmaaltid. Det er Lavater! sagde hans Kone, saasnart hun saá mig. De vilde strax give mig Mad, men da jeg allerede havde bestilt, tog jeg kun mod et Spidsglas Rhinskvin med Sukker. De havde allerede i Forvejen talt om mig, om de vel vilde faa mig at se paa min Gennemrejse. De indbød mig til sig paa Tilbagerejsen Bladet (Tidenden) havde forraadt mig.

Hvad der her gør mig saa godt, er den yderste Lighed med Barth i Svensk-Pommern, hvor jeg for 30 Aar siden tilbragte 9 lykkelige Maaneder hos Spalding. Ogsaa træffe vi her saa mange stærke og skønne Mænd og Kvinder, fulde af uskyldig Ynde og Livlighed. Her bliver allerede talt Dansk; dog taler enhver, som paa nogen Maade kan, ogsaa Tysk.

Nyborg 17. Juni.

Endelig ved Store Bælt, efterat vi idag passerede Odense, hvor vi spiste til Middag; jeg maatte afslaa en strax modtagen Indbydelse til v. Buchwald, Øens Guvernør. Jeg gik kun derhen paa et kort Besøg og lærte dér en meget aandfuld Dame at kende, hvis Bedstefader Rømeling i to Aar var i Algier og dér blev

en halv Slave. Hans Portræt, da han i Algier gik i Lænker, var mig helligere end Fyrst Kaunitz', der hang ved Siden af. En god Del af Rejsen hertil fra Odense blev der sovet, en Del læst, en Del tænkt over det sig nærmende Maal for Rejsen. Sildig imorgen Aften er vi i København, om Gud vil; vi har, siger man, god Vind. Nu i Guds Navn! Safranposen (et Præservativ mod Søsyge) er hængt paa. Det suser i Posthuset — dér ude vel endnu mere!

Endnu et Par Strøbemærkninger, rigtignok ubetydelige. Alt arbejder i Mark og paa Vej. Man træffer ikke en Pige eller en Bondekone, som ikke strikker — selv om hun bærer noget paa Hovedet; de arbejde gaaende. Alt er her skrækkelig dyrt; et Maaltid af to Haner, en Krebsesuppe og en Smule Dessert med Rhinskvin uden det mindste mere koster 5 Rdlr. Kirkerne i Danmark har sjældent Taarne; mest staa Klokkerne ved Siden i en Træ-Klokkestol. Præsterne synes at være venlige, fredelige og gæstfri.

Mandag Aften Kl. 6¼.

Altsaa nu virkelig paa Store Bælt, to Sejl er nu oppe. Vinden suser og bruser; vi sidder i den afhjulede Vogn. Johannes staar til højre ved Vognvinduet; man hejser det tredje Sejl. Endnu se vi Land til begge Sider, en lille Kirke til højre, Skov til venstre (imens vi indaande Safranlugten med hvert Aandedrag). Skoven til venstre gaar nu bort, noget mørkeblaat er Havet; de hvide Bølger meget beskedne. Skibet gaar meget roligt, saa at jeg uden Hindring kan skrive...

Korsør, Mandag Aften.

Gud ske Lov! Ved Land hinsides det store Bælt! Nogle meget gyselige Momenter var der, især da Skibet vendte, vel i en Time, især dog i en halv Time vare Bølgerne meget store, og Skibet sejlede saa skævt, at

det var godt, vi sad i Vognen for mindre at se paa det skæve...

Korsør, Tirsdag før Kl. 4.

Vi vilde halv 4 (om Morgenen) sidde i Vognen, men ikke et Menneske rører sig endnu. Jeg iler hid og did, op og ned i Posthuset, kalder til højre og venstre, men ikke et Øre hører mig. For nu at lukke Døren i for Næsen af al Utaalmodighed, sætter jeg mig hen for endnu at skrive en Linie til mit Richtersweiler Folk og Kompagni paa den sidste Dag af vor Pilgrimsfærd til København, efter at jeg har taget frem 18 Rdlr. i 18 danske Bankosedler, af hvilke der i Aften ikke vil være en Skilling tilovers.

Lydeligt bruser Havet til venstre for os, og kølig gennemtrænger Vinden vort Værelse for neden. Vi er fuldstændig rejsefærdige, og endnu rører ikke et Ben sig. Vi skal dog tilbagelægge 15 Mil, som vel er kortere end de tyske, men dog kræve 18 Timer i Vognen. Derfor, øv dig, kristelige Taalmodighed hos Hans Kaspar, og raab først, naar denne Side er skreven færdig: Kaffe! Heste! Og forestil dig, at endnu kan intet Øre høre dig, og ingen Stemme vil svare dig, og sig saa til dig selv, at enten vil det være bestemt, at I ikke komme før Kl. 10 i Aften til København, eller I naa ikke idag til det meget ønskede Sted.

Gangen op og ned i Huset er igen absolveret, og intet Øre hører, ingen Stemme svarer, og vi maa igen frisk trække vor Taalmodighed op og lukke Døren i for Utaalmodighedens Næse og sige: »Det skal altsaa være saa!« — Nu endelig et Fodtrin — saa Kaffen! —

Nu vil jeg ret samle mine Tanker om København og bede Gud: Giv mig Visdom til at se og Visdom til at prøve, hvad jeg skal prøve! Lad min Rejse ikke være omsonst og mit Ophold dér ikke være forgæves! Saa meget der alle Steder tales godt om Kronprinsen — alle

Billeder, jeg ser af ham, ere dog saaledes, at jeg maa sætte Fingeren for Munden. Tænk dog, han har foruden Taflet ikke mere Indtægter til alle sine Privatudgifter end 13000 Rdlr., nemlig 1000 om Maaneden og Nytaarsdag 2000. Hans Svigerfader forsikrede, at han, Kronprinsen (i Grunden Konge i Danmark, thi han regerer fuldkommen som Konge, thi Kongen er kun et Nul foran et Tal) ved hans, Prinsens, Afrejse, ikke havde haft mere end 1 Rdlr. 4 β i Kassen Aftenen før den Dag, da Maanedsbeløbet blev givet ham. Han vil det saa. Det kostede ham engang Besvær at købe en smuk Hest til 250 Rdlr. Af disse 1000 Rdlr. bestrider han maanedlig Klædedragt til det lavere Tjenerskab, Parykker, Barberer, sine egne Livheste, og hvad han daglig behøver for sin Person, ogsaa Almisser og Gaver. Lad os tilstaa, at dette er uden Exempel. Han lever meget maadeholdent og uddanner sig saa meget som muligt. Han er det jævneste og mest behjertede Menneske, personlig rolig, saa at man selv maa begynde og fortsætte Samtalen med ham, og i Pligtsager saa behjertet som muligt.

Nu skulde der dog vel, da Kl. er over 5, spændes for, men endnu høres intet Posthorn, endnu er ingen Værtinde vaagnet. For en The og en kold Steg, hvormed vi tænke at komme igennem idag, maa vi vel betale 4 Rdlr.

Bernstorff 19. Juni, Onsdag
Kl. 6 Morgen.

Efter Kl. 5 rejste vi fra Korsør paa den sirligste Vej (vi maa bestandig tage 4 Heste) til Slagelse, en smuk By, hvor de fleste Huse kun har én Etage. Fra Slagelse kom vi til Ringsted, hvor der var Tummel og Marked. Udenfor Staden foregik hele Handelen fra utallige smaa Vogne, paa hvilke Sælgeren sad midt imellem sine Varer. Elendigheden mødte os i alle Skikkelser . . . Derpaa i Regnvejr igen i Vognen til Ros-

kilde . . . Her besaas Kongerne af Danmarks og de kgl. Prinsligheders Grave; de regerende forhenv. Majestæters højsalige Lig var under Alabast-Gravmæler. Kongernes Billeder laa, hugne i Alabast, over Gravene eller store Beholdere over deres Lig, thi ovenover de liggende Lig var endnu et Gulv, paa hvilket de knælende bad foran et Alter eller Krucifix af Alabast. Under Jorden ligge i Tinkister, beklædte med forgyldt Fløjel, de umiddelbare Blodsslægtninge.

Endelig om Aftenen Kl. 4 var den sidste Station før Bernstorff, Grevens Gods, der ligger en Mil fra København, betraadt. Det regnede, vi læste endnu Joh. Evang. til Ende og dernæst over Halvdelen af de Breve, som vi siden Novbr. 1791 havde modtaget fra København. Jeg var enten rolig eller træt, dog opløftede jeg mit Hjerte saa godt som muligt. Vi lod København ligge i Taage og Regn og naaede endelig imellem uendelige Kornmarker og meget faa landsbyagtige eller herskabelige Huse om Aftenen Kl. 10 i den stærkeste Regn foran Slottet i Bernstorff, hvor vi endnu ikke ventedes, men blev modtagne meget kærligt.

Det ministerielle ved Greven, der om Natten Kl. 10 alene med sine endnu var med Stjerne og Baand i rød Klædning og blaa Atlaskes Vest, maatte være os paafaldende. Det er en smuk Mand, hos hvem man, som Bombelles bemærker, mere kan se den store Fødsel end hos Prins Karl. Hans Frue er mindst et Hoved mindre, behageligere, yndigere end hendes Søster Katharina, som I kende. Hun er midt imellem Fritz og Katharina. To efter deres Alder meget store Døtre og en overmaade stor Søn paa 12 Aar sad ved Bordet. Vi spiste endnu noget Suppe og søde Roer og læste kun Brevet fra Mama af 29. Maj og det med megen Undskyldning, thi Høflighed forbyder at læse ankomne Breve for højere.

Man talte om Klopstock og hans Gallomani, og at man ikke turde sige ham Sandhed og ikke i mindste

Maade modsige ham, om Stolbergerne, om Folkemængden, om Zürich, om Rejsen, om Kronprinsen, af hvis Fromhed, Retskaffenhed og Bonsens (Dømmekraft) man kunde vente alt. Derpaa om Konseilet, der bestaar af 5 Chefer for Departementer, der gøre alt af og slutte alle Kollegiers Afgørelser. Jeg blev endnu en Timestid alene hos Greven og Grevinden; vi talte meget om Prins Karl og om hans umaadelige, om end ikke logisk nok ordnede Kundskaber, om hans overstrømmende gode Hjerte, hans Ydmyghed og Stolthed, om Bønnen o. s. v. Efter 11 gik jeg i Seng. Jeg har et eget højt Kammer med et Kabinet, en Kommode med Skrivetøj og en smuk Udsigt til det rigtignok fjerne, taarnrige København.

19de Juni, Morgen Kl. 8.

Jeg stod op Kl. 6, begyndte at pakke ud og at rangere mig, spiste Frokost alene med den allerede fuldkommen prægtigt, dog værdigt, paaklædte Minister og Grevinden. Vi talte om Rousseau, Göthe, Herder, Zollikofer, Spalding, Bonnet og om Pligten til i vore Dage at bekende sin Tro, sin Kristendom — og videre om Pligt og Nydelse. Dernæst om Danskernes godhjertede og lydige Karaktér, derpaa om Schweiz, om Jerusalems efterladte Skrifter, i hvilke ikke Johannes og Paulus synes at aande. Saaledes blev vi en Timestid fornøjet med hinanden.

Derpaa gik vi ind i et andet Værelse, og Greven begyndte strax i Grevindens Nærværelse at tale om den Sag, hvorfor jeg blev indbudt hertil, og om hvilken jeg i dette for forskellige Venner paa én Gang bestemte Brev vel ikke tør sige noget specielt Ord. Kun saa meget blev mig klart og kan fortælles, at ham ligger Sagen meget paa Hjerte, og at han ikke lod det mangle paa at lægge Beskaffenheden af den frem i muligste Orden og Klarhed, klarere og ordentligere end Prins Karl havde foredraget mig den. Jeg sagde næsten

ikke et Ord, lyttede og vinkede, hvor jeg ganske forstod alt. Jeg lovede at eftertænke alt saa meget som muligt. Han skulde til Staden, til Statsraadet, hvor han maatte blive til sent om Aftenen. Til den første frie Time er den anden Konference ansat, hvor jeg vel ogsaa kun bliver en blot Hører, for at jeg saa i den tredje kan begynde at aabne mine Tanker efter at have gjort en kort Promemoria.

Da han var borte, gik jeg en halv Time op paa mit Værelse for at give Legemet, hvad Legemets er. Grevinden lod mig derpaa bede til hendes Familie, en Datter, en Søns Kone, som er Enke, til Nette og en Søn samt smaa Børnebørn, hvor vi snakkede en halv Time, og jeg skrev Deviser. Derefter blev jeg c. $1^1/_2$ Time alene hos Grevinden, og dér blev ikke talt om andet end det Anliggende, hvorfor jeg var kommet her. Hun talte saa forstandigt, saa roligt, saa billigt, saa beskedent, saa kristeligt som muligt, saa at jeg allerede forud kunde sige hende noget, som jeg vilde sige hendes Herre, hvorved jeg tillige kunde mærke, hvad der vilde kunne siges. Det var en skøn, vigtig Time. At Sagen selv er blot religiøs og ren religiøs, det kan I med Tillid sige enhver, der spørger eder.

Bagefter besaá vi nogle Familieportræter. Jeg skænkede hende paa Forlangende Daasen med mit Portræt, som en Veninde havde foræret mig for at skænke det til en paa min Rejse. Derpaa spadserede jeg, sandelig under alvorsfulde Tanker over Genstanden for min Herværen, der er mig som en Drøm, med Bernstorffs Datter og Nette i Haven og ilede nu et Par Momenter hid for at fortsætte mit Brev til eder . . .

Kl. 6 Aften.

Lige nu komme vi, nemlig Augusta Stolberg og Grev Reventlow, en fortræffelig, yderst forstandig Mand, fra en lille Køretur Ministeren i Møde. Vi spiste først

Kl. 3 til Middag, sad ikke længe, mikroskopiserede en Smule; derpaa talte vi om Klopstock og Uanvendeligheden af de franske Grundsætninger, om at tale og at tie, om let Misforstaaelse, naar man ikke ganske determinerer sig og forklarer sig kort om visse Sager. Dernæst om Kongens Imbecilitet, Hukommelse, Menneskekundskab samt en vis uudslettelig Gave til spottende at efterabe alle Mennesker.

14.

Ophold ved København.

Lavaters Optegnelser i Dagbog og Breve har nu sat os ind i Stillingen. Vi se, at Bernstorff og hans Hustru Augusta Stolberg var de egentlige Hovedmænd, der havde kaldet Lavater til Danmark, men at den uklare Prins Karl i Grunden var en underordnet. Bernstorff havde sin velbegrundede Mening, som han gik efter. Han har udtalt følgende: »Menneskene er nu meget forskellige fra, hvad de var paa Kristi Tid. Den aandelige Udvikling har aabnet en vid Mark af nye Idéer og Forhold. Den enfoldige Kristendom, som passer for alle Mennesker, kan ikke uden videre anvendes paa dem, der helt skal hæve sig over Materien. Ligesom Ondskaben i Verden tiltager, skal ogsaa de gode samle sig for at modstaa dem, og de skal faa højere indre Kræfter. Herren skal nærme sig til dem og gøre dem skikkede til at løse Opgaven ved Kærlighed, der samler sig til Samfund med ham, som er Kærlighedens Kilde.« — »Bernstorff erkendte altsaa,« siger L. Koch, »at den bibelske Kristendom ikke slog til over for det 18de Aarhundredes Mennesker. Hvis man da ikke tror paa Aandens Virksomhed gennem Tiderne, der har sat Kirken i Stand til at anvende det evige og uforanderlige, der er den betroet, paa de i høj Grad omskiftede Forhold, saa er det intet Under, at man føler Trang til

en ny Aabenbaring.« Og det var netop det, der foranledigede Bevægelsen med Seerne i Danmark, og det, der stadig ulmede i en saa kristelig Mand som Lavater, hvis Haab særlig knyttede sig til den Apostel Johannes, som ikke dør, men lever ned igennem Tiderne, og paa den Maade er en fortsat levende Guds Røst.

Den 21. Juni skriver Lavater, at han drøftede »Sagen« med Bernstorff og Grev Cajus Reventlov og bemærker om Ministeren: »Han blev i den Dragt, i hvilken han besøgte Statsraadet og spiste hos Kongen, indtil Kl. 1 om Natten, omendskønt der ikke var et fremmed Menneske. Han er for en Mand paa 58 endnu meget livlig, næsten rask i sine Domme, skønt han er fuld af rolig Fornuft. Han er hjemme i Bibelen. Han kan ikke lide, at nogen træder ham for nær. Han er fast i Troen paa det gamle Evangelium og har dog mangen ganske egen Mening, som jeg aldrig har hørt af nogen anden. Han kan ofte forelægge meget embarassante (som satte i Forlegenhed) Spørgsmaal, men Gud ske Lov, jeg kunde endnu komme igennem overalt! — Kronprinsen er, som jeg hører og kunde formode, hans intimeste Ven, Kronprinsessen hans Kones — og dog, o Verden i Bundethed! besøge de begge aldrig Bernstorffs paa deres Gods, og ukaldt, uspurgt tør ingen Bernstorffer besøge de ydmygste af alle kgl. Højheder!«

Den næste Dag kom der flere fremmede, og Lavater gjorde en Køretur til Schimmelmanns paa Sølyst. Den følgende Dag var han paa Frederiksdal og Sofienholm, men Fru Brun var i Schweiz, kun Præsten Münter og Komponisten Schulz saa' Lavater dér; om Eftermiddagen var der ny Session om »Sagen.« Den 22. Juni tog Lavater ind til København i daarligt Vejr og kørte ind i Bernstorffs Palæ i Bredgade. Herinde var saagodtsom alle, de gjorde Visit hos, Tyskere; de naaede at aflægge et Besøg paa det kgl. Bibliothek og et hos Bernstorff selv oppe paa Kristiansborg Slot, der

brændte 8 Maaneder efter. Efterat have spist hos den neapolitanske Gesandt Burke kom de hjem til Bernstorff Kl. 8. Grevinden havde imidlertid opgivet nogle Texter, som Lavater skulde tale over den følgende Dag, som var Søndag, ved Husandagten, nemlig: Jeg og mit Hus vil tjene Herren — Bjergene skal vige, men ikke min Godhed — Lader os elske ham, thi han har elsket os først.

Søndag d. 23. Juni gik paa følgende Maade. Efter en tidlig Frokost var der Husandagt i Spisesalen med det talrige Tjenerskab og øvrige Husfæller, ialt 30. Lavater sad ligeoverfor dem ved et lille Bord, holdt først en Bøn, talte dernæst omtrent 20 Minutter over hver af de opgivne Texter og afsluttede det hele med en Bøn og Salmesang.

Kl. 10 kørte Lavater ind til København til Petri Kirke, hvor der skulde være Barnedaab. Det var lutter fine Folk, som var med til denne. Den egentlige Gudstjeneste, ved hvilken kun faa Mennesker var til Stede, var da forbi. Barnedaaben foregik da i en næsten tom Kirke, men et helt Tog til denne udgik fra den østerrigske Generalkonsuls Hus, Ammen med Barnet i Spidsen; en Prins af Würtemberg og den bekendte Kammerherre Suhm var ogsaa med. Lavater lagde nøje Mærke til, hvorledes det hele gik for sig. Pastor Münter forrettede Daaben, Fadderne svarede et højt Ja paa Tilspørgslerne, og Degnen, som stod ved Siden af Præsten, sagde hver Gang et højt Amen. Men Faderen var ikke til Stede, hvilket man, mærkeligt nok, ikke brugte i Danmark. Saa kørte Følget hjem, hvor det trakteredes med Kaffe, The og Chokolade og endelig koldt Bord. Men Følget maatte derefter give en rundelig Doucør til Ammen, Lavater saaledes en dansk Dukat. Halv 3 var den egentlige Middag, og Kl. 4 kørte Lavater til Frederiksberg Slot, hvor han først hilste paa Kronprinsessen og hendes Barn.

Derefter førtes Lavater ind i Kronprinsens tarvelige Forværelse, hvor 6—8 fattigt udseende Personer rundt ved Væggene ventede paa Audiens, og en Kavalér underholdt Lavater et Par Øjeblikke. Snart blev denne kaldt ind. Lavater udbryder i sit Brev: »Skrækkeligt Syn af denne Prinses Ydre! Lille, hvide Øjenbryn, Kakerlakøjne, en hæslig, skæv Mund, ubehagelig Ansigtsform, hvortil endnu kom et Udslet ved Næsen. Man havde forberedt mig meget paa Synet af hans Ydre, men ikke nok. — Dog, hvor tabte alt dette sig ikke lidt efter ved Samtale. Jeg blev i det mindste 5 Kvartér alene hos ham, og ét eller to Ark var ikke nok til at omhandle, hvad vi talte om. Intet skævt, ikke træffende, Ord af hans skæve Mund! En Aabenhjertethed, Djærvhed, Naivetet, Bravhed, som man knap kan tænke sig! Naar undtages, at jeg ikke kom til at sidde (der var ingen Stole i Fyrstens Værelse), saa' man intet Spor af Kronprinselighed. Vel en Time talte vi kun om Hovedgenstanden for min Rejse hertil, den øvrige Tid om forskellige Personer, mest fra København. Jeg fandt i ham en af de stærkeste Menneskekendere, en religiøs Mand, en alvorlig Ven af den evangeliske Sandhed og en hjertelig Tilbeder af Kristus. Han kan næppe forstaa, at der er Mennesker, som kun anse Kristus for en vís eller Profet. »Enten helt forkastet eller antaget, som han er givet.« Hans Beskedenhed og Frygtløshed er let kendelig. Han er ingen god Taler, skønt han undertiden udtrykker sig meget godt, naivt og heldigt. Han spurgte lidet, men jeg maatte tale meget og fortsætte Samtalen. Han er et afskyeligt og — herligt Menneske!« — Da Lavater gik, var der endnu 8 Personer i Forgemakket, som han vilde give Audiens. Paa Hjemvejen til Bernstorff mødte de mange Vogne, som havde kørt indbudne hertil, thi for Lavaters Skyld var der indbudt et stort Aftenselskab, og først Kl. 11 kunde han komme til Ro.

Den næste Dag, som var St. Hansdag, blev der først holdt et Møde om »Hovedmaalet«, derefter overværede Lavater Pastor Massmanns og hans forlovedes Vielse af Pastor Münter, der først holdt en Tale til dem, som Lavater fandt »tør«. Siden kørte man en Tur ind i Dyrehaven, hvor der var en Mængde Mennesker, trods det ugunstige Vejr, en Masse Telte og et Par Hundrede Vogne og Chæser, fornemme og simple mellem hinanden.

Den følgende Dag spadserede Lavater først med Hr. og Fru Bernstorff igennem Krattet og besaa' den veldyrkede Have med dens Drivhuse. Kl. 12 blev Lavater hentet ned til Sølyst, hvor Schimmelmanns konverserede den schweiziske Gæst om mange Ting, saasom om Kants Filosofi, om Grundsætninger for Lovgivning, om Kronprinsen og Prins Karl, om Bülow, som hidtil havde været en saa betroet Mand, men nu var faldet i Unaade, om Oplysning og om Nødvendigheden af Autoritet og Tro. Schimmelmanns blev ham meget kære. Ved Hjemkomsten til Bernstorff var der bedt et stort Selskab for Lavaters Skyld, en Diner paa 20 Personer, hvor to Gesandter, flere Ministre og Professorer var til Stede. Det hele var i stor Tone, og dog var der godt Humør. Efter Kaffen blev der spændt for, og en Ekvipage kørte nogle af dem, hvor iblandt Lavater, ind paa Fælleden, hvor mindst 10,000 Mand manøvrerede. Gæsterne blev ført lige tæt til det kgl. Telt — Damerne fik Lov til at gaa ind og stille sig bag Kongen og Kronprinsen. Lavater skriver: »Prægtig Mandsskønhed stod omkring Teltet, og vi kunde se Manøvrerne ligesaavel som Kongen — ak, den saa kongeligt dér siddende Imbecil, der endnu bar sig saa godt ad som muligt, smukt friseret, Haaret opbundet og stikkende to Haandsbred frem under Baandet, i rød Uniform med et bredt blaavatret Baand over Brystet — ak, skuende uden at se, hørende uden at høre, spørgende uden at forlange et Svar, ofte talende

med sig selv, ofte smilende, ofte henvendende sig til den elskværdige Kronprinsesse, ofte holdt fast af Kedsommelighed. Han har et meget langagtigt Ansigt, blaa Øjne, er vel skabt, og — at sige det en passant — vistnok Fader til Kronprinsen, der ligner ham som en Karrikatur et Ideal. At han var Konge, ser man endnu ganske paa ham, han har noget kongeligt i Dannelse, Færd og Opførsel. — Efterat de mangfoldige Manøvrer havde varet en god Stund, kom Kronprinsen paa en Skimmel prægtigt sprængende hid med sin Suite mod det kgl. Telt, og hilsende med sin Sabel spurgte han: Befaler Deres Majestæt, at man ender? Kongen rejste sig op med stor Anstand og nikkede et Ja, Kronprinsen sprængte derpaa tilbage, og nu stillede alt sig til Parade for Kongen. Denne gik nogle Skridt fremad, medens man aabnede Portièren og stod saa nogle Øjeblikke aandsfraværende, som om han vilde sige: Jeg véd ikke rigtig, hvor jeg hører til. To Kammerherrer løftede derpaa ham, to andre lignende Kronprinsessen ind i Vognen. Saa fulgte Hofdamernes Vogne, og vi fulgte efter i vor Vogn henad Soldaternes Linje. Tænk jer, paa en uendelig Flade 10,000 Mand i den skønneste Orden og endelig vel en 25—30,000 Tilskuere. Især var de foran Linjerne staaende Officerer udmærket smukke og stod som Statuer, dog gratiøse.

Da de derefter var komne hjem til Bernstorff, talte baade Hr. og Fru Bernstorff meget ugenert om Kongen, og de fandt, at det var en Lykke for Landet, at han nu kun er en fjollet Nar, fordi han fra først af havde et ærkeondt Hjerte. Mod Struensee nærede Kongen intet Had, men derimod til den usigelig uskyldigere Brandt, og for hans Skyld underskrev han Struensees Dom.

Onsdag d. 26. Juni gik med en Udflugt til Søllerød, hvor ogsaa Suhm besøgtes i Øverød, men da Bernstorff havde faaet Kolik, maatte han tage hjem. Flere andre Landsteder i Egnen besøgtes, og Lavater udbryder:

Det er forbavsende, hvor dannede de ædlere af Nationen er! Men de var næsten alle tyskfødte, og Suhm var en sjælden Undtagelse fra denne Regel. Grev Cajus Reventlow, der fulgte Lavater næsten hver Dag, ja endog om Natten ind i hans Soveværelse, indtog ham mere og mere.

Den næste Dag gik til et Besøg i København. Paa Vejen ind talte man om, at Kongen endnu havde lyse Øjeblikke, som viste Finhed og Vid. Lavater fandt, at København var meget regelmæssigt bygget og stod i saa Henseende kun tilbage for Berlin, Erlangen og Mannheim. Nyboder og Tøjhuset var ham især iøjnefaldende; af Pladse var Kongens Nytorv og Amalienborg med sin ubeskrivelige Enhed og Harmoni ham paafaldende. Blandt Visitterne denne Gang var især den hos Tyge Rothe, der meget ønskede at se Lavater, vigtig. Rothe omfavnede ham og aflaasede Døren. »Lad os tale om det vigtigste, Kristne maa tale om, Trosbekendelsen. Her er min Trosbekendelse —, vil De ogsaa sige mig Deres, og tillader De, at jeg spørger Dem om nogle Hovedpunkter.« Dette gjorde han saa. Lavater svarede ganske frit, og skønt de var uenige i forskellige Punkter og ikke havde ens Haab, gav han dog broderlig Haanden til Lavater. Han kunde ikke begribe, at et tænkende Menneske er Ikke-Kristen. Rothe ventede alle Tings Genoprettelse af Kristus, han troede paa et Tusindaarsrige, i hvilket alle ægte Filosoffer, ogsaa Jøder og Tyrker, som er blevne overbeviste ad den rene Fornufts Vej, ville indkomme. (Heri tænkte jeg noget anderledes, bemærker Lavater). — Siden besaá Lavater flere Samlinger, saasom Kunstkammeret med Absalons Pandeskal, Sværd og Bispestav, Slottet, hvor han med Bevægelse saa' Karoline Mathildes Værelse og Riddersalen, Højesteret og dernæst Dokken. Efter Middag hos Schimmelmann besaas Rosenborg, mange af disse Steder ledsagedes han af Herrer og Damer. Endelig præsenteredes

de to Skolelæreruddannere Riber og Clausen for ham. Tilsidst kørte Lavater med Schimmelmanns i en Chæse til Sølyst og endte tilsidst Kl. 9 hos Bernstorff, der nu var bleven saa rask, at han med den utrættelige Lavater ved et »Smørrebrød« igen kunde drøfte »Hovedsagen« samt Begrebet »Guds Søn.«

Næste Dag var Lavater først paa Hummeltofte og sejlede bagefter lidt paa Furesøen. Kl. 3 var der Diner paa Bernstorff for 25, ved hvilken dog ikke Greven selv var til Stede, da han var for optaget af Forretninger. Om Aftenen, efter at Gæsterne var tagne bort, spadserede Familien til en Bernstorffsk Landsby, hvorefter Hovedpersonerne talte fortroligt sammen om Hovedmaalet til efter Kl. 12.

Næste Dag var Lavater efter Kl. 5 i aaben Chæse en Tur til Frederiksberg Slot, hvor han først talte alene i 3 Kvartér med Kronprinsessen om Hovedpunktet, og hun lejlighedsvis fortalte ham, at hun ofte maatte køre en Tur alene med Kongen, der havde Respekt for hende. Derefter var Lavater et Kvarterstid hos Kronprinsen, efterat han først havde ventet 5 Kvartér i Forgemakket, hvilket faldt noget ubelejligt, da han havde lovet at prædike næste Dag, som var Søndag, i Reformert Kirke og endnu ikke havde skrevet Prædiken. Kronprinsen var i godt Humør, lo højt og omfavnede Lavater til Slutning.

Næste Dag, Søndag altsaa, var Lavater vaagen Kl. halv 4 og stod op halv 5 for at tænke paa Prædiken. Han besluttede sig til at holde sig til et ganske almindeligt Thema. Kapelmester Schulz mødte meget tidlig, saa at de efter Frokost allerede Kl. 6 kørte ind til København. Paa Vejen derind bemærkede Lavater, der lagde Mærke til alt, en Mængde Vogne, fulde af Folk, der skulde i Dyrehaven, og saa mange, der Søndag Morgen arbejdede ved Vejen. Da Prædiken skulde være i Reformert Kirke, steg han af hos den reformerte Præst

v. Gehren, hvor han kom til at opholde sig i et nydeligt Lysthus; her skrev han efter Sædvane Deviser og renskrev Planen til sin Prædiken. Derefter traadte han over i Kirken for at bese den, prøvede Prædikestolen og satte sig saa ene hen i Kirken for i Ro at løfte sit Hjerte op mod Himlen. Lidt over Kl. 9 gik Lavater saa for Alvor til Kirke, da Gudstjenesten skulde begynde. Han var iført en lang, tilknappet Præstekjole af Silke, der naaede til Fødderne, hvad han hjemme ikke var vant til, med en lille, glat Krave, og fulgtes af begge de reformerte Præster v. Gehren og Maurenbrecher. Kirken, som ikke er overdreven stor, var fyldt af Folk, næsten til Trængsel. Efterat 6 Strofer af Gellerts Sang: Dein Heil, o Krist, nicht zu verscherzen osv. var afsungen, betraadte Lavater Prædikestolen og begyndte med en Bøn, hvorpaa han, siddende paa Prædikestolen, først anviste en Salme, og efter denne læste Texten op, der handlede om Bønnen efter Jakob 5, 16. Derefter prædikede han »temmelig heldigt, i det mindste uden Anstød,« som han selv beskedent siger. Opmærksomheden var meget stor, og man har Vidnesbyrd om, at han trods sin Schweizerdialekt, som han altid bevarede, gjorde stærkt Indtryk, saaledes af Henrik Steffens i hans »Was ich erlebte.« Efter Prædiken forrettede Lavater en Bøn, derefter de befalede Forbønner, og efter at have anvist den Salme, der skulde synges, steg han ned. Bagefter var der Altergang, som forrettedes af en af Kirkens Præster, men i hvilken Lavater ogsaa var medvirkende. Efter denne holdt han endnu en kort Slutningstale og lyste Velsignelse.

En Ven af Lavater skrev følgende om hans Ophold i København: »Han medbringer Religionen overalt; han er altid begejstret. Han uddeler Taler, Kartoner, Smaaæsker, ikke større end en Tobakæske med spansk Tobak, som indeholder 6 smaa Bind religiøse Sentenser efter hans Manér, smaa kulørte Billeder af den hell.

Skrift, graverede eller tegnede, og alt dette i samme Øjeblik, da han ser Dem for første Gang. Han trækker Dem til Side og beder Dem at skrive i hans Album; derpaa dømmer han om Deres Karaktér af Deres Haandskrift. — Han har prædiket i Reformert Kirke. Tilløbet var saa stort, at man var nærved at kvæles, og at nogle hundrede Personer forblev paa Kirkegaarden for at nære sig aandeligt ved de undslupne Lyde, som de kunde opfatte i det fjerne.«

Om Eftermiddagen sejlede Lavater med en Grev Konrad Reventlow ud til Holmen for at se alle Danskes Stolthed, Flaaden, noget ubekendt for Schweizere. Paa Holmen saa' de mange Ting, der hører til Marinen, og i en Baad, roet af 6 Matroser, sejlede de derefter forbi alle Orlogsskibene, hvilket Lavater har noteret som et prægtigt Syn. Efter at være kommet i Land igen, besaa' han Malerisamlingen i Moltkes Palæ. Siden kørte Bernstorffs Gæster i to aabne Chæser, 3 og 3 i hver, saa rask som muligt i en forfærdelig Støv forbi vel over hundrede Vogne, fulde af Folk, der vilde til Dyrehaven. »Dér skulde I have set det!« udbryder Lavater begejstret, »omtrent 800 Vogne var der, mest lange, aabne, med 10—12 Personer paa hver, en Vrimmel paa 8—12000 Mennesker med Telte, Borde, Marionetter, Linedansere, Damer, Herrer, Haandværkere og Grupper uden Tal. Vi var i et halvt Kvartér stegne af, men saa kom Hoffet, og vi vilde undgaa dem. Kun Nette blev tilbage for at se de kongelige og Trængselen.«

Efterat man var kommen tilbage til Bernstorff, endte Dagen med en Husandagt, hvor Lavater talte over Herrens Saligprisninger. Den overværedes af 40 Personer, som alle stod i Bernstorffs Tjeneste.

Den næste Dag, Mandag, gik for største Delen med Forberedelser til Bortrejsen. Lavater havde endnu en fortrolig Samtale med Schimmelmann, ligesom ogsaa med Ægteparret Bernstorff, og han fik her at vide, at

Ministeren aarlig skriver et Par Tusinde offentlige Breve, foruden at han fører en vidtløftig privat Korrespondance. Tilsidst læste de en Stund sammen i Ny Testamente og Salmebogen. Næste Dag pakkede Lavater ind, forærede Kobberstik, skrev Afskedsvers; endnu idag var der Gæster til Middag, og der spadseredes i Skoven. Kl. 10 gik de til Ro, hvorefter Lavater, der ikke gik i Seng, da de i denne Nat vilde afrejse, viklede sit Haar op, tog Nathue og Overfrakke paa og skrev endnu en Afskedslinje til Grevinden. Derefter kom Nette op, og da Kl. var 11, forlod de Værelset. Hele Tjenerskabet stod opstillet forneden. Lavater gav dem alle Haand og omfavnede de fornemste. Derefter steg Lavater op i Cajus Reventlows vide og rummelige, men svært bepakkede Vogn, fulgt af Reventlow og Nette. Kl. 11 1/4 kørte de endelig i den kølige, men lyse Nat fra Bernstorff med 4 for, var Kl. 3 1/4 i Roskilde og om Eftermiddagen Kl. 2 i Korsør, hvor Grevinde Schimmelmann og en Konstantin Bernstorff stødte til dem for med dem at rejse over til Fyn. Da der paa Grund af Modvind blev et Ophold i Korsør, fik Lavater Tid til at gøre en Visit hos Baggesens Moder, der imidlertid ikke forstod Tysk, og en fin do. hos Grevinde Frijs, der med et Følge af 16 Mennesker og 8 Hunde var kommet hertil og ventede paa godt Vejr for at komme over til Fyn. Denne Visit var for Lavater, midt i al sin Korthed, meget kedelig og intetsigende. Men med Fru Schimmelmann og Cajus Reventlow blev Opholdet dog livligt, da de drøftede videnskabelige og religiøse Spørgsmaal. Næste Dag efter Kl. 10 kunde Afrejsen fra Korsør foregaa, saaledes at de 3 Vogne anbragtes paa to Smakker, idet Bernstorffs og Schimmelmanns Ekvipager stod Side om Side, og de rejsende, der sad i dem, kunde tale med hverandre. Kl. 5 var de i Nyborg, hvor Grevinde Frijs meget gratiøst gav dem

en Afskedshilsen fra sin med 8 Heste forspændte Vogn. Rejsen gik videre til Trolleborg, hvor Grev Ludvig Reventlows Hustru Sibylle var, Søster til Fru Schimmelmann. Besøget var dog kun kortvarigt, da der her ventede dem en Jæger med Indbydelse fra Prinsen om at komme til Augustenborg, hvilket ikke turde nægtes.

15.

Rejse til Hjemmet.

Altsaa kørte vore rejsende om Lørdagen, ledsagede af Grev Ludvig Reventlow, til Faaborg, efterat have besøgt en af hans Skoler, og Kl. 5 kunde de allerede færge over til Augustenborg, hvor en Kavallér bød dem Velkommen fra Prinsen og Hertuginde Louise Augusta. De tog først ind i Gæstgivergaarden, men Prinsen mødte dér snart i egen Person, »en lille, fin, bleg, velskabt, uprinselig Prins med tæt, bart Haar;« han fordybede sig strax i en videnskabelig Samtale med Lavater. Han indbød dem — det var næste Morgen — til Frokost i et Havehus og rakte selv Armen til Nette. Efter at være ankomne dér, hvor adskillige Kavallerer var til Stede, lød det strax efter: »Hendes kgl. Højhed kommer.« Prinsen, hans Søster og alle tilstedeværende rejste sig strax op og gik Prinsessen i Møde, der var hvidklædt og havde et Æresfølge af 6 Hofdamer. Det var netop idag Louise Augustas Fødselsdag, og det var egentlig hende, der her var Førstemand, da hun var kongelig dansk Prinsesse, medens hendes Mand jo kun var en augustenborgsk Prins. Dagen blev vistnok alt andet end oplivende for Lavater, da den gik meget ceremonielt; der spadseredes, man gik i Kirke, hvor Lavater havde ondt ved at værge sig mod Søvnen, derefter blev der holdt en lille Altergang og en stor Kur,

saa Taffel paa 30 til Bords, endelig en ærbødig Visit hos Prinsens podagrasyge Fader. Til Slutning tilbragte Lavater en Timestid hos Prinsessen, hvor hun sad alene i en kongelig Divan, medens de andre kun sad paa Taburetter. Intet af Vigtighed blev dog talt, men Lavater gjorde efter Anmodning et Forsøg paa at mægle mellem forskellige Personer. Om Aftenen var der brillant Soupé ved 60 Voxlys, medens mange Tilskuere overværede den uden for Vinduerne. Kl. halv 12 var det hele forbi.

Tidlig næste Morgen kørte vore rejsende igennem den »behagelige« Stad Sønderborg, var siden inde hos den dygtige Møllebygger Lorens Klausen paa Dybbølbjerg og kom Kl. 1 til Flensborg. Kl. 7 om Aftenen naaede de til Slesvig og Kl. 10 til Louisenlund, hvor Prins Karl strax ved Loddet afgjorde, at Lavater og Cajus skulde blive i 3 Dage.

De blev altsaa paa Louisenlund og i Slesvig disse Dage til den 11 Juli, og Opholdet var alt andet end morsomt. Tiden gik med at tale om »Hovedsagen«, og da Prinsen ogsaa var gift med en kongelig Højhed, Prinsesse Louise, Søster til Christian d. 7, der oven i Købet ogsaa holdt Fødselsdag, var der ogsaa her rigeligt med Ceremonier, som daarligt passede sig for Lavater. Prinsessen holdt paa sin Fødselsdag d. 10. Juli et Gala-Indtog i Slesvig i en sexspændt, guldkvastet Karet, ledsaget af sin Mand, sin Søn og 36 Kavallerer, medens Borgerskabet stod i Gevær i alle mulige Uniformer og gjorde et ret ynkeligt Indtryk. Først Kl. 11 var der Taffel ude paa Louisenlund, og blandt de 30 Gæster, som her var til Bords, saas ogsaa Lavater, konverserende Prins Karl, skønt han næppe var egentlig Gæst. En stor Del af den næste Dag maatte han tilbringe i Samtale med Prinsen, og glad var han upaatvivlelig, da de 3 Dage var udløbne, og han kunde slippe bort.

Rejsen gik nu til Grev Baudissin paa Knoop ved Kiel. Lavater fik her om Natten en Billet fra Fru Fa-

bricius, en ham ubekendt Dame i Kiel, om han ikke vilde se til en syg hos hende, hvortil han maatte svare, at nu var det ham en Umulighed. Imidlertid vaagnede han tidligt, stod op Kl. 4, efterlod en Billet om, at han gik til Kiel, hvorhen han satte sine Medrejsende Stævne, og gik saa selv alene til det nærliggende Kiel, hvor han dog i Begyndelsen forfejlede Vejen, men kom paa ret Køl igen og naaede snart ind i Byen, hvor han fandt Professor Fabricius' Hus. Alle Døre stod her aabne, og han kom uforvarende til Professorens Seng; denne stod strax op og fortalte, at det var hans 16-aarige Datter, der efter et Fald i Paris havde faaet en uhelbredelig Knæskade. Snart kom ogsaa Fruen, en meget rejsende, aandfuld, men skødesløs Dame ind, der med en Strøm af Ord fortalte om sin syge Datter. Det holdt haardt for Lavater at komme ind til denne, men glædelig overrasket blev han ved i hende at træffe en stille, taalmodig, tavs Pige, der dannede en stor Kontrast til sine Forældre. Til hende talte Lavater trøstende Ord, der faldt i god Jord. Derefter begav han sig igen ud af Byen, men han maatte gaa henved en Mil, før han øjnede Vognen eller rettere de to Vogne, thi Fru Baudissin med sine Børn var i det dejlige Sommervejr tagne med, og disse kørte nu videre med paa Vej.

Over Preetz og Pløn, i hvis Nærhed Cajus Rewentlows Gods laa, kom de til Eutin Kl. 10 om Aftenen, hvor Fr. Stolberg boede, og hvor hans glade Børn modtog dem med Blomsterkranse. Dagen derefter, en Søndag, holdt Lavater først en lille Gudstjeneste med Tale og Salme, derefter spadserede de i den fyrstelige Have og aflagde et Besøg hos Fyrstbiskoppen, der modtog dem meget huldt. Det var en galant og konversabel Mand, der gav et Taffel for dem.

Derfra gik Rejsen den næste Dag i trykkende Hede til Broderen, Christian Stolberg paa Tremsbüttel, hvorfra de den følgende Dag kørte til det prægtige

Schimmelmannske Hus i Wandsbeck. Her var Grevinde Julie Reventlow fra Emkendorf, der var svagelig og strax af Sindsbevægelse fik sin sædvanlige Blodspytning. Ogsaa Mathias Claudius med hans beskedne, trohjertede Rebekka kom. Om Eftermiddagen aflagde Lavater og Nette Besøg hos Claudius, hvor de traf flere mærkelige Mennesker; hans talrige Børneflok omringede dem alle. Siden gik de op i den Schimmelmannske Have, hvor de drak The, Seltersvand og nød andre Forfriskninger. Lavater kørte noget om med Fru Julie, hvis Rullestol blev trukket af en Hest.

Næste Dag samledes først vore Venner hos den syge Grevinde, der ikke havde lukket et Øje hele Natten, hvorimod Lavater her som hele Vejen nød en udmærket Søvn. Saasnart Claudius var kommet, gik Turen til det nærliggende Hamburg. Ved Tilbagekomsten herfra besøgte de atter Claudius, og flere Damer, deriblandt Frk. Reimarus og Frk. Rudolfi fra Hamburg, gik med ind i den Schimmelmannske Have, og disse satte sig nu sammen med Lavater og de andre i et Lysthus, hvor det gik livligt med Samtale, men Lavater var uimodsigelig Hovedpersonen, om hvem alt drejede sig. De »kvæstionerede, lyttede, undersøgte, bekigede, skelede til mig og visiterede mig fra alle Sider og syntes hverken at finde mig saa uhyre sværmerisk eller saa skærende og egensindig, som man tusende Gange havde foremalet mig for dem. Nogle af dem vare blevne beskrevne mig som afgjorte Antikristinder. Uden at nævne Navnene Kristus eller Evangelium talte jeg om Ting, som hentydede til dem, i et almindeligt, filosofisk Sprog om Tænkefrihed og den Taalsomhed, som man ogsaa er Deister eller Sværmere skyldig, om Sjældenheden og den sande Metode af rolig, upartisk Undersøgelse o. s. v. Enden paa det hele var en forenet Beden af alle Schimmelmanns Venner, en Omringen og Bønfalden om dog at blive endnu noget længere i Wandsbeck. Jeg lovede

intet.« Men da han kørte om i Skoven med den gamle Fru Schimmelmann og den svage Grevinde Julie, lod han sig dog overtale til at lægge endnu en Dag til. Den følgende Dag spadserede Lavater en Tur i Skoven med Cajus Reventlow, som her overrakte ham Bernstorffs Gratiale til Rejsen; Lavater gav ham en Mindegave, bad om hans Dusbroderskab, og de skiltes saaledes paa den smukkeste Maade. Ved den sidste Middag var Claudius og en Broder af ham med. Afskeden med den syge Grevinde var meget gribende. Udenfor Claudius' Husdør stod alle Børnene og fremrakte deres Vrimmel af Hænder, og Claudius selv trykkede ham endnu til Slutning en Sølvmedaille med et Kristusbillede i Haanden.

I Hamborg var Fru Klopstock en af de første, Lavater saa'. Hun havde et Spørgsmaal at gøre ham. »Vilde De have noget imod at komme hen til Klopstock?« — Lav.: »Nej, hvis det kan fornøje ham!« — Hun: »Vilde De saa ikke fornærme ham?« — Lav.: »Hvorledes, fornærme?« — Hun: »Hvis han bliver vred, vil De saa ikke blive det?« — Lav.: »Jeg visselig ikke. Jeg indestaar for det.« — Hun: »Han er meget heftig.« — Lav.: »Jeg skal nok være meget blid.« — Hun: »Aa, saa kom!« — Hun var meget glad, saa meget mere som hun følte Klopstocks Uret imod Lavater og havde maattet høre meget derfor.

Altsaa kørte Lavater strax hen til Klopstock med Fruen og Nette. Fruen gik ind og underrettede sin Mand om, at Lavater var der. Saa kom Klopstock frem »uendelig ældet, næppe til at kende igen; han stod ganske stiv med et Udtryk, som vilde han spørge: »Nu, hvordan vil vi modtage hinanden?« Lavater begyndte: »Tillader De, at jeg omfavner Dem?« De traadte sammen ind i Kammeret, som var lille, mørkt og trist. »Giv hinanden Haanden!« sagde hans Frue. »Vi har allerede omfavnet hinanden,« sagde Klopstock.

»Skal vi nu tale om det forefaldne?« Lavater: »Som De vil! Jeg har intet at tabe derved. Har jeg fejlet, vil jeg uden Betænkning bede om Forladelse. Tal De, om hvad og hvorledes De vil!« — Klopstock: »Nej, De maa først høre. Vi vil kun berøre to Punkter: Om Frankrig og Om Fanatisme.« — Lavater: »Som De vil. Jeg skal være ganske rolig.« — Klopstock: »Hvem giver Dem Ret til at belære mig, der ikke har belært nogen, heller ikke Dem, uden Foranledning, om hvad jeg skal tænke om Frankrig, og om hvad jeg skal gøre med den Borgerret, jeg har faaet? (Den lovgivende Forsamling i Frankrig havde tilkendt Klopstock Hædersbetegnelsen: Fransk Borger). — Klopstock forklarede nu, at ligesom han afskyede det nuværende Frankrig (der i dette Aar levede i Rædselsperioden), saaledes ærede han det forrige, det konstituerende; det var af dette, han havde faaet Borgerretten, og dette regnede han sig til Ære; med dette er han Borger, til dette kunde han ikke sende Hæderstitelen tilbage. — Lavater var tilfreds med denne Erklæring og sagde: »Havde jeg tænkt paa det, vilde jeg have skrevet anderledes!« Og hermed var der Forsoning paa det Punkt.

Saa kom det andet Punkt: Fanatisme. Klopstock begyndte: »En af Deres største og fortroligste Tilbedere har bevidnet mig, at De holdt alt for guddommeligt inspireret, hvad De hurtigt og uden al Eftertanke nedskrev, og hvori De intet forandrede. Jeg tør nok nævne ham — Baggesen!« Lavater lo: »Er det muligt, at et fornuftigt Menneske saaledes kan misforstaa det simpleste Ord af Verden! Det og ikke mere kan jeg meget godt have sagt. De mest ustuderede Steder i mine Skrifter, som jeg i største Travlhed har nedskrevet, er undertiden de heldigste, de mest inspirerede, ved hvilke jeg intet vidste at ændre, og de møjsommeligst udarbejdede staa tidt langt tilbage for

dem! Fordring paa egentlig Inspiration kom mig aldrig i Tanke. Men hundrede Gange har jeg om Dem og Deres Messiade sagt: Her var *Deus propitior*, dette er som inspireret!« — Klopstock lo og var vred i samme Øjeblik. »Jens Baggesen er en Nar, at han elendig kan misforstaa en saa klar Tale, som ethvert Barn kan forstaa. Det har mine Venner sagt om mig og Messiaden, uden at Meningen var egentlig profetisk Beaandelse — det er ynkeligt!« — Lavater: »Og andet har jeg ikke sagt. Man tillader sig alt imod mig.« — Mødet endte imidlertid venskabeligt. Klopstock ønskede at hilse paa Nette, forsikrede derpaa Lavater om sin Agtelse, de omfavnede hinanden til særlig Glæde for hans Kone, og saaledes skiltes Lavater fra den gamle, vanskelige Digter, der maatte behandles som et forkælet Barn.

Paa sin videre Rejse sydpaa gjorde Lavater et Ophold i Bremen, og i Marburg glædede han sig ved at besøge Jung Stilling i hans huslige Kreds; med ham stod han fra den Tid i Korrespondance. Snart kom Lavater hjem, og det varede ikke længe, inden der udkom en »Rejse til København i Sommeren 1793, 1ste Hefte,« men der kom aldrig mere. Derimod gav Bogen Anledning til en Satire af Friherre v. Knigge: »Rejsen til Fritzlar.«

Digterinden Frederikke Brun, der ved Venskabsbaand stod Lavater nær, skrev advarende til ham: »Tag dig nu ogsaa i Agt og vær ikke altfor barnlig aaben; ros dem, der komme dit Hjerte nær, dog ikke altfor hjerteligt; de véd jo i Forvejen, at du elsker dem, og ere lykkelige i den stille Bevidsthed. Vær nu en Smule dueagtig politisk, og tag min datterlige Advarsel venligt op.« Hun kendte nok Lavaters barnlige Aabenhjertighed, at den kunde volde ham selv Fortræd, thi der var mange, som saa' skævt til ham.

16.

Præst i Hjemmet.

Lavater havde paa Rejsen oplevet meget, og han var i det hele gladere ved den, end han havde tænkt sig forinden. Thi i Forvejen havde han voldet Kredsen i København nogen Ærgrelse ved sine Betænkeligheder og Tvivl, der dog mest svandt ved hans Nærværelse. Men Prinsen af Hessen var stadig for ham en Kilde til Tvivl. Dennes religiøse Lære, der til dels var grundet paa Sjælevandring, fandt Lavater fra Begyndelsen af »skruet og usmagelig for mit bibelske Barnesind.« Da Prinsen havde indviet ham ved Haandspaalæggelse og paastod, at han saá Herrens Tegn, en lysende Sky, komme ned over dem begge, var Lavater ærlig nok til at sige, at han »saá intet, anede intet og følte intet.« I sit Afskedsbrev til Prinsen tilstod Lavater endnu, at han var »meget langt fjernet fra Troen paa denne Herrens Aabenbaring.« Dog synes hans Tro at være tiltaget paa Rejsen. Hvad der mest bevægede ham, var, at Vennerne i København lovede ham, at Johannes Evangelist ved deres virksomme Hjælp vilde træde i Forbindelse med ham. Apostlen, der stadig efter deres Tro levede her paa Jorden, skulde have lovet Prinsen at besøge Lavater i Zürich, og med dette Punkt maatte hele Sagen staa eller falde for ham. Baade Bernstorff og hans Frue, Cajus Rewentlow og alle de indviede

troede paa Johannes' fortsatte Liv og Virksomhed her paa Jorden, medens andre først i saa Henseende forholdt sig vaklende, men snart afgjort vendte sig derfra. Lavater kunde ikke slippe dette Haab om Johannes som et fortsat altid levende Vidne her paa Jorden. Endnu i et af sine sidste Breve af 29. Juli 1800 taler han om, at Johannes godt kunde besøge ham, uden at nogen fik det at vide. »Det vækker ikke den ringeste Opsigt, hvis en fremmed, med en i al Fald foreviselig Anbefalingsskrivelse til mig kom og besøgte mig og blev et Par Dage hos mig. Jeg kunde give ham et Kammer, saa at intet Menneske, selv under Maaltidet, fik ham at se. Jeg skulde lyde ham blindt i alt, naar han blot vilde give mig Bevis for, at det er ham. Mine overordentlige Legems- og Sjælelidelser behøve en overordentlig Styrkelse.«

Her er det jo let at se, at Lavaters Tro var kommet paa Afveje, og at han faldt ind under Begrebet at begære Tegn. Vistnok har der altid været en Disposition hos ham dertil, og lettroende var han af Naturen, men nægtes kan det ikke, at Omstændighederne forunderligt begunstigede det. Bernstorff, som var en nøgtern Statsmand, faldt ind under samme Begreb.

Det kan dog ikke nægtes, at Vorherre tydelig havde advaret Lavater imod dette, navnlig ved Bondedrengen Herman fra Wädensweil. Det var i 1794 og det følgende Aar, at Tildragelsen med ham gik for sig. Han havde i exstatisk Søvn Aabenbarelser og meddelte Lavater Ting, f. Ex. fra Rejsen til København, som han maatte tro at være ubekendte for alle; men det viste sig imidlertid tilsidst, at han var en slet og ret Bedrager, der benyttede sig af Lavaters Lettroenhed. Dog var Lavater forsigtig overfor ham, og for bedre at iagttage ham tog han ham i sit Hus. Fyren havde efterhaanden luret Lavater mange Ting af, saaledes ogsaa hans Tro om Johannes, og bildte nu Lavater ind, at han fik

Aabenbarelser og Meddelelser af Johannes. Ved disse var Lavater en Tidlang meget spændt, og det gik saa vidt, at denne engang troede, at en besynderligt talende Mand, der kaldte sig Profet, men tillige kaldte sig Konge af Frankrig, var Johannes. Denne Gang viste det sig, at det var en sindssvag, der var brudt ud af Pforzheim Galehus. Drengen Herman gik tilsidst saa vidt, at han, der ikke kunde skrive ordentligt, fik Drenge fra Gaden til at skrive Sedler i Johannes' Navn, og saaledes blev Bedrageriet opdaget. »Lavater,« skriver Hegner om ham, »maa have været et let flydende Stemningsmenneske, men om ond Vilje er der slet ikke Tale.« Naar en Kendsgerning overraskede ham, selv om den var nok saa ubehagelig, saaledes som disse to med den gale og den bedrageriske Dreng, vidste han med forbavsende Hurtighed at finde sig til Rette i Omstændighederne.

I 1794 viste Lavaters Helbred sig at være temmelig rystet. Han besøgte den Sommer sin ældre Datter i Basel, men trods Varmen var han altfor stærkt paaklædt og bar foruden Overkjole altid mange Bøger i sine Lommer. Svimmelheden, der længe havde plaget ham, tiltog i den Grad, at han efter sin Hjemkomst flere Gange sank afmægtig om. Dog vedblev han at være lige virksom og arbejdede stadig med en ubegribelig Lethed. Men i saadanne Sygdomsanfald saa' han Vink om en nær forestaaende Død. Til Gessner sagde han flere Gange: »Jeg lever ikke længe, kære! Naar blot Gud vil give mig Naade til at benytte min øvrige Tid godt.« Stadig opskrev han Tanker, Raad, Følelser, Belæringer, som han bestemte til Venner.

I Begyndelsen af 1795 døde Antistes Ulrich, og Jakob Hess blev til Lavaters store Glæde hans Efterfølger; det glædede ham mere, end om han selv havde faaet denne gejstlige Formandsplads. Thi Lavater var ganske fri for Misundelse. Gessner fik nu Hess' Plads

og blev Hjælper ved Fraumünsterkirken. Gessner var Enkemand; nu blev han gift med Nette, og Lavater viede dem. Han sagde ved denne Lejlighed i sin Tale: »Kære Børn! Tør jeg tro, hvad jeg ser for mine Øjne? Er det virkelig sandt, at du, min fortroligste Ven, den eneste, der erstattede mig Pfenninger, der syntes mig uerstattelig, at du, Georg Gessner, som jeg allerede længe har elsket for vor Herre Jesu Kristi Skyld, vil være min Datters Mand? Er det sandt, at jeg i denne Stund skal lægge din trofaste Haand i min kære Datters? Er det en Drøm eller er det virkelig sandt, at jeg nu skal vie dig, min kære Nette, du fortrolige Fælle ved mine Glæder og Lidelser, til Gessner, og at jeg virkelig med faderligt Hjerte kan ønske eder begge alt godt, som nogensinde er forekommet mig ønskværdigt.«

I 1795 holdt Fichte sine bekendte Forelæsninger over Grundrids til Videnskabslæren i Lavaters Hus, og disse blev overværede af adskillige bekendte Folk fra flere Lande, deriblandt Mm. de Staël, om hvem det fortælles, at hun paa en Vandring med Lavater og en tysk Dame udbrød med en enthusiastisk Overraskelse: »Hvor dog vor kære Lavater ligner Fenelon; det er hans Træk, hans Mine, hans Fysiognomi, men Fenelon en Smule schweizisk!«

Blandt andre Skrifter udgav Lavater i disse Aar et Søndagsblad. I dette er det, at han har udtalt sig paa denne Maade om Kristendommen: »Naar nogen vilde spørge mig: Hvad er Religion? saa vilde jeg svare: Religion er Glæde, Glæde ved Gud og alt, hvad Guds er. Glæde skal du dig, o Menneske, det er din hele Pligt. Det er en, Gud véd hvorfra, ulykkelig opkommen Tanke: at være sørgmodig, altid at sukke og bæve og have et forsagt og bedrøvet Hjerte, det er Religion, er det i det mindste langt mere end at være glad og ved godt Mod. Evangelium, det er det Navn, som den evige Visdom giver Religionen, Evangelium,

det er Glædesbudskab, Glædeskilde, Frelsesanstalt! Hvo kan høre dette Navn, hvo kan tænke over denne guddommelige Benævnelse uden at glæde sig over dig, du min Guds Religion, der stammer fra Himlen! Religionen eller Evangelium eller, hvad der er det samme, Guds Aabenbaring i Kristo Jesu, den stiler alene paa Beroligelse, Munterhed, Glæde, kort Menneskets Lyksalighed. Hvad der befales os, bliver derfor budt, fordi vor Náturs Ophavsmand véd, at det gør os Glæde, naar vi gør det, som han byder os at gøre; og hvad der forbydes os, bliver af den Grund forbudt os, fordi vor Naturs Ophavsmand véd, at det volder os mere Smerte end Glæde, mere Kummer og Angst end Ro og Tilfredshed.«

Om sin Tro skriver Lavater 1794: »Jeg forsikrer Dem altsaa, min ubekendte, broderlige Ven, ved alt, hvad helligt er, at jeg lige til den nærværende Time endnu lever i den Overbevisning, at Bibelen indeholder en sand Historie af Guds positive Aabenbaringer, jeg siger ikke gerne: overnaturlige, fordi hos Gud er intet overnaturligt, og fordi alt, hvad Gud, paa hvad Maade det end sker, virker ved og i Mennesket, bliver virket efter Menneskets Natur. — Jeg tror især paa den højeste Guddommelighed af Nazaræeren Jesu Person og Lære, holder den for det højeste Ideal af Menneskehed og den af Menneskene tænkte Guddommelighed.«

1796 udgav Lavater »Afslutning med mine Venner.« »Venner!« skriver han foran i dette Skrift, »jeg tænker ikke, at jeg kommer til at blive længe her paa denne Skueplads, hvor kun Skygger og Drømme synes at skulle møde hinanden. Mine legemlige Svagheder minde mig i det mindste tydeligt nok om min jordiske Hyttes Skrøbelighed og snarlige Nedbrydelse. — Jeg kalder dette Værk en Afslutning, fordi jeg anser det for det sidste Værk, som jeg skriver for mine Venner.«

Skriftet indeholder det meddelelige af en Dagbog fra nogle Maaneder i det samme Aar:

»Kristus eller Fortvivlelse! Det Ord vælder ud af min Sjæl oftere end noget andet. Det er mig uundværligt til alt. Hans Tilværelse, hans Lidelse, Død og Liv, hans Tilknytning til Menneskeslægten, uden hvilken han intet vilde være for os, og ved hvilken han er eller kan blive alt for os, opløser mig alle Gaader og fuldkommer mig midt i alle mine Skrøbeligheder. Jeg kan ved Troen i hvilketsomhelst Tilfælde sige til ham: dette vil han opløse, bringe paa det rene, gøre det godt.«

»Hvert Hjerte er en Verden. Hvad der er uden for os, det er altsammen ogsaa i os. Læs i Bibelen, og du vil næppe finde en god eller slet Karaktér, af hvilken du ikke har noget i dig selv. Hvede og Ukrudt er i dig som i Verden, indtil den store Adskillelse gennem Død og Dom foregaar. Plej, pas Hveden, at Ukrudtet kan kvæles ved dens Væxt.«

»Kun væk med alle høje Tanker! Kun tilfreds med en Gnist, som man kan tænde ved! Hvor tænder en lille Gnist dog en stor Skov! Jeg er forlængst afdød fra alle Virkninger i det store og vide! Jeg fatter mig stedse mere kun sammen om mine Venner, om det nærmeste Individ. Saa kan man virke dybere og videre, end man tænker sig. Hvo der samler sin Kraft sammen til det nærmeste, han vil aldrig have Trang til at virke i det almindelige.«

»En mig yderst uheldig Person kom for at bede om en Almisse. Ogsaa for min godhjertede Datter var hun paafaldende og næppe til at udholde at se og høre paa. Var ikke Tanken om det Inkognito, hvori Guds Børn tidt vandre om her paa Jorden, nylig bleven mig klar og havde mødt mig advarende, saa havde jeg nær ladet den stakkels Sjæl gaa utrøstet fra mig. »Hun er i Guds Billede,« sagde jeg til min Datter, »hvor

uigenkendelig hun end er bleven; giv hende noget.« Ikke Kærlighed gav det lidet, som blev givet, skønt der rørte sig nogen Medlidenhed og Vemod, men en hemmelig Frygt for at forgribe mig paa en Guds Skabning og forsynde mig mod et Menneske, for hvem Kristus er død.«

»I ingen Ting i Verden har jeg fundet mig selv saa modsigende, saa inkonsekvent, som i Troens Sag. Intet er mig derfor forstaaeligere, end at Tro og Vantro kan gaa i ét. Ofte er jeg mere vantro end de mest vantro, selv dér, hvor jeg efter de for mig liggende Trosgrunde burde være lutter Tro. Og ofte kan noget, der forekommer andre et intet, gøre mig til den mest troende. Dette intet er mig da alt, thi det kommer netop i det rette Øjeblik, og det fylder et ellers ufyldeligt Hul. Det henfører sig umiddelbart til den mest individuelle, øjeblikkelige Trang, som man ikke turde betro noget Menneske. Det er et Svar paa et lønligt, næppe udtalt Spørgsmaal, som man er vis paa, at kun den alvidende Gud har hørt.« —

Skønt Lavater altid, naar han offentlig eller i private Kredse talte om Nadveren, gik ud fra den reformerte Tanke: Brødet og Vinen er Mindetegn om Kristi korsfæstede Legeme og hans udgydte Blod, saa plejede han dog ikke at sige: det betyder, heller ikke: det er skjult, heller ikke: det forvandler sig til, men slet og ret: det er. Thi, forklarede han, ligesom et Vexelbrev paa 1000 Gylden med al Rigtighed kan kaldes en Kapital paa 1000 Gylden, skønt det kun er et Stykke Papir. saaledes giver Herren Brødet og Vinen fuldkomment Værdien af hans eget Kød og Blod.

17.

Lavater under Revolutionen.

Da Revolutionen udbrød, gik det Lavater som saa mange andre. Den fyldte ham med det gladeste Haab om, at Begyndelsen til en ny og bedre Tid nu blev indledet, hvor gammel Uret og Vold efterhaanden vilde forsvinde; og de Udskejelser af Folket i Frankrig, der i og for sig var beklagelige nok, tog han længe som uundgaaelig Fødselsveer for en ny Tid. Længere end de fleste andre i Zürich, saaledes ogsaa meget længere end Pfenninger, knyttede han et stort Haab til Revolutionen. Men siden forandredes hans Betragtning. D. 28 Oktbr. 1792 talte han over Ordet af Salomon: Et Ord, talet i rette Tid, er som Guldæbler i Sølvskaaler. Deri siger han: O Frankrig, Frankrig! Forjag kun alle dine Præster! Ødelæg og sælg kun dine Templer! Forvandl kun dine kristelige Festdage til Skuespil og dine hellige Altere til Friheds-Altere. Raadslaa, om man endnu skal taale Ordet Forsyn eller prædike Epikuræernes Religion: lad os æde og drikke, thi imorgen dø vi, paa dine andre Prædikestole. Og lad os da se, hvad der endelig vil blive af dig! Lad os aabne Øjnene, mens vi endnu kan aabne dem! Irreligion, som avler Gru, være os en Gru! Religion, som avler Retfærdighed og Orden, Dyd og Ædelsind, være os hellig!« Lavater har næppe i hele sit Liv holdt nogen Prædiken,

som gjorde stærkere Indtryk end denne. Alle forbavsedes over hans Dristighed. En Nat blev der malet to Galger uden paa hans Hus som til Advarsel.

Lavater sagde: Hvad der gør Partiet saa ulige, er, at de gode kun er halvgode og følgelig vaklende; de er inkonsekvente; de slette er derimod helt slette. Men den, der er helt, hvad han er, bærer tilsidst Sejren hjem. — Der er et sandt Raseri efter at fortrænge det enhovedede Despoti ved et hundredhovedet. Despotisme er ligesaa uadskillelig fra den naturlige Menneskenatur som Egenkærlighed. — Ustraffethed af det højst strafbare er blandt al Despotisme den utaaleligste.

Paa den Tid var de emigreredes Behandling meget haard, og Lavater blev meget angrebet for, hvad han skrev imod den. Hans varme Hjerte gav sig paa denne Tid mange Udslag. Han rettede en Skrivelse til de daværende Talere i Nationalforsamlingen og bad med Alvor og Eftertryk, at man vilde forbarme sig over de emigreredes Elendighed og lade Menneskelighed og Ret raade overfor dem. Skønt han intet udrettede med sine Skrivelser, saa gjorde Tanken om, at han ikke havde tiet, ham godt. Drabet paa Kongen og Dronningen gik Lavater meget nær til Hjerte, og ved slige Lejligheder kom han altid med uforfærdede Udtalelser. Hans egen Regering blev endog bange for, at det skulde blive betragtet som en Krænkelse af Neutraliteten og anbefalede ham Moderation.

Schweizerfolket var i det hele taget stemt for Revolutionen, og fra 1794 af blev det desuden oversvømmet af franske revolutionære Agenter. Lavater troede, at Folket kunde tales til Fornuft og gjorde alt muligt derfor. I det hele taget mødte man ham med Agtelse, men ofte lo de bagefter ad ham. Et overordentligt Raad samlede sig fra alle Edskantoner i Aarau, og dettes ypperste Leder var den dygtige Borgmester Wyss. Men i Stäfa blev der Uroligheder. I denne Flække

ved Zürichersøen indgav de Fordring om Handelsfrihed og lige Rettigheder for Land- som for Byfolket. Disse Uroligheder førte til, at Stäfa maatte besættes af Tropper. Lavaters Opgave blev her at berolige og retlede. Han indsaá, at der var Mangler, som skulde ophæves, og han raadede Øvrigheden til Mildhed. Han gjorde, hvad han kunde, for at det ikke skulde komme til Blodsudgydelse, og det lykkedes til Dels. Men Frankrig fik stedse mere Indflydelse, og Waadt var det første Kanton, som helt gav sig hen til det. Zürich blev nødt til at frigive Fangerne fra Stäfa og endog at proklamere Frihed og Lighed for Stad og Land. Allerede 1797 var en Del af en fransk Hær rykket ind i Waadt. Nu forelagde Frankrig Schweiz Aaret efter at gøre det til én Stat under et Direktorium paa 5 Medlemmer med et Senat i Aarau. 5 Marts 1798 drog en fransk Hær under General Schauenburg som Sejrherre ind i Bern. Den 1. Maj stod der en større Kamp ved Zürichsøens Bredder, og Enden paa det hele blev, at »den ene og udelelige helvetiske Republik« maatte slutte Forbund med Frankrig. Dette Land udskrev nu Kontributioner over det hele, ved hvilke Bern blev plyndret for 60 Millioner Frcs., Zürich, der havde været mere føjeligt, slap med 3 Millioner Livres. Lavater satte en Subskription i Værk for at lette Byrden for de fratraadte Regeringsmedlemmer, der alene skulde skaffe Pengene til Veje, og derved kom der meget ind. Efter den 19. August blev der sluttet et Forbund mellem Frankrig og Helvetien.

Det nu indrettede Direktorium fik Navnet: Fuldbyrdelsens. Hvorledes dets Færd var, skønner man af, at et af dets første Skridt var at proklamere Rovet af Ejendom ved Stemmeflerhed som Ret; Tiende og Grundrente blev ophævet mod en ubetydelig Godtgørelse. Arkidiakon Müssli i Bern havde klart paavist Uretfærdigheden deraf, Lavater stemmede i med ham. Han skrev: »Borgere! Lovgivere! Vil I Frihed, saa vær retfærdige,

og vil I Ro for Fædrelandet, saa driv intet Magtspil med Ejendom! Uretfærdighed er den frygteligste Kontrarevolution imod den almindeligt antagne Frihed og Lighed. I har ingen at frygte, naar I er retfærdige, men er I uretfærdige, saa vent det værste!«

I sine Prædikener var Lavater i Sandhed uforfærdet. Han skrev »En fri Schweizers Ord til den store Nation.« Dette Skrift adresserede han til Reubel, Medlem af den franske Regering og den væsenligste Ophavsmand til hele Jammeren. I dette skriver han: »10,000 af eders troeste Fædrelandssønner maa sige og sige det virkelig for vore Ører: Man bærer sig infamt ad mod Schweiz! — Infamt? hvilket Ord i et sædeligt Menneskes Mund! — Ordet er ikke saa slemt som den Handlemaade, som derved bliver betegnet! Infami er det mildeste Ord, jeg kan finde. Eller hvorledes vilde I kalde det, Franskmænd, hvis vi var de mægtigere og vilde behandle jer, de svagere, saaledes.«

»O Frankrig! Store Nation! Folk uden Lige! Du føler, at vi stakkels Schweizere var ikke dér, hvor vi er, havde mit Fædreland haft Mod til at iføre sig Sandhedens fulde, runde Sprog tidligere og tale det for hele Europas Øren. — Hvad gjorde denne store Nation, eller hvad gjorde dens ikke store Agenter? De fordrede Antagelsen af deres Konstitution — i Røversproget: Antagelse eller Krig! Stiltiende for Fredens Skyld antog vi den. — Faa Dage efter, uden at forelæse det fri erklærede, souveræne Folk en Linje, underskød man en anden Mening, hvad man i ethvert særligt Tilfælde vilde have fundet absolut afskyeligt. Ogsaa til at maatte lade os dette behage, havde vi Friheden. Lovet blev det os, at ingen Tropper maatte drage ind i vort Kanton, ikke en Sous skulde forlanges af os. — Det modsatte af begge Dele skete. Man havde den Skamløshed at affordre os 3 Millioner Livres. — 3 Millioner Livres? Hvorfor? At fordre en Daler vilde være en Uretfær-

dighed, at fordre en Million Rdlr. er en milliondobbelt Uretfærdighed. Det er ikke en Fordring af en sædelig Nation, men af en allerede organiseret, ved Krigslykke overmodig Røverbande, der tror sig berettiget til alt! — Ak, hvor bløder Hjertet ikke, fordi vi ikke hjalp de ædle (som satte sig imod jer), men oven i Købet laante disse Barbarer Kanoner og Ammunition imod vore Brødre!«

Lavater tiltaler uforfærdet Franskmændene i følgende Ord: »Franske Nation! Kald dig ikke mere den store Nation! Kolossal Storhed er ikke den sande Storhed, og 3 Millioner Kinesere vilde synes eder latterlige, hvis de lige overfor jer kaldte sig den store Nation. Kald dig den mindste af alle Nationer, ellers maa du finde dig i, at alle store og smaa kalder dig det, naar du ikke udtømmer alle dine uudtømmelige Opfindelseskilder for at erstatte alt, hvad der endnu kan gøres i Gods.«

»Franske Nation! Frihed til at true og trykke, til at fordre, at tordne, at røve, at bedrage, at fange, at myrde, det er — Satans Frihed! Forbandet den, der udbasuner denne Frihed!«

»Store Nation, som ikke har din Lige, gør dig ikke foragtelig for alle Aarhundreder! Lad de skrigende Uretfærdigheder forstumme ved ædle Gerninger! Vær ingen Svøbe for Nationerne, ingen Tyran for Menneskeheden! Vær ingen Undertvinger af de frie, ingen Nedtramper af Helvetien, ingen Blodsuger af Zürich! Vær, hvad du vil synes, Befrier, Velgører, Ven, og da vore Hjerters Dronning! — Zürich i det 1ste Aar af det schweizerske Slaveri!«

Mærkeligt nok nedlod Regeringen sig til at svare Lavater, rigtignok et Svar, sammenvævet af lutter Sofismer og intetsigende Undskyldninger, som viser den gamle Sandhed, at et Mod, der hensynsløst hævder Retten, indgyder selv Despoter en vis Respekt.

Snart efter blev Lavaters »En fri Schweizers Ord«

uden hans Vidende trykt. Overgeneralen Schauenburg, hvem et Exemplar faldt i Hænde, forlangte rasende stræng Straf for hans Forvovenhed. Direktoriet indledede ogsaa virkelig en Undersøgelse mod Lavater, men ved den daværende Direktor, Legrands Hjælp, en Mand, der havde stor Kærlighed og Agtelse for Lavater, blev det hele uden alle skadelige Følger for ham. Schauenburg, der kommanderede 30,000 Bajonnetter, maatte holde inde med sin Rasen og se paa, at Lavaters »Ord« blev solgt i 100,000 Exemplarer, og at det genlød i enhver ærlig Schweizers Mund, ja genlød i hele Europa og alle Vegne vakte Deltagelse for Schweiz's Sag. Og ikke usandsynligt blev der netop ved hans uforfærdede Ord givet et Bidrag til at lette Schweiz's Skæbne.

Vi aftrykke endelig nogle Ord af Begyndelsen af Skriftet; de ere vel værd at mindes: »Frihed, Lighed, Menneskeret, Menneskelighed er Udhængsskilter paa alle Dekreter og Offentliggørelser af den Nation, der i mer end én Henseende kan tro sig berettiget til at kalde sig den store. Det kan altsaa ingen Forbrydelse være at tale i Frihed et humant Ord med Frihedens og Humanitetens lovpriste Moder:«

»Alle Helvetiens Indbyggere, som ikke er blændede ved Taskenspillerord, hvormed alle skulle blændes, kan kun være af én Mening. — Kan den terroristiske Magt, som under Basunskrald om Frihed lader sin Jernhaand falde paa deres Nakke, bringe dem til at tie? — alle har kun én Mening, og det er denne: Den franske Nation, som i flere Aar fører Krig med de mægtigste Nationer — hvorfor? — jo derfor, at ingen fremmed Magt skal blande sig i deres indre Anliggender, — har hverken paa Grund af sin Overmagt eller for sin Sejrslykkes Skyld den mindste Ret, og den handler selvmodsigende, ja højst uret, ved voldsomt at indblande sig i vore Anliggender. Hundrede Tusende bevæbnede er ikke en Grund for Fornuften, at derved noget uret bliver ret;

Frankrig har ingen anden Ret end den stærkeres Tyranret til at trænge ind i Helvetien for, som det sagde, at styrte Aristokratiet. At Aristokratiet er styrtet, kan være en stor Lykke, kan være Opfyldelsen af mange ædles Ønske, — men naar en Stratenrøver ombringer et Menneske, som trykker os, er Stratenrøveren derfor mindre Stratenrøver?«

»I Franker komme som Røvere og Tyranner ind i Schweiz! I førte Krig mod et Land, som ikke fornærmede jer. Var der — jeg véd det ikke — enkelte, som krænkede jer, saa burde I først bevise det om disse enkelte og derpaa fordre Erstatning. — Som Røvere førte I Skatte, som ikke tilhørte jer, fra de besejrede Stæder, især fra Bern; I bestjal det ganske uskyldige Helvetien, da I gjorde det, det Helvetien, som I har gjort til én udelelig Republik, hvis Skatte I fandt for godt at gøre til en Nationalskat. I tog fra Helvetien en stor Del af dens Kraft, I befriede det fra Midlerne til at holde sig fri.«

»Kan I nægte det? Eders Ord maatte gælde os som Bud. Eders Raad var Despotbefalinger. Saadant blev aldrig budt os, dengang vi efter eders usande Sigende var Slaver. Saaledes maatte vi aldrig blindt adlyde som nu, da vi efter eders Sigende er fri. Hvem har Dristighed til at nægte det?« — —

18.

Lavater i Kamptiden.

Trods de svære Tider og det ofte mislige ved Lavaters hele Stilling finde vi ham dog ved uforandret godt Mod. Det var Sandhed, hvad der stod over Døren til St. Peters Præstegaard, forfattet af Hegner, der forresten nu i April 1798 efter Lavaters Opfordring flyttede ind i den:

Kennst du das Haus, wo Ordnung herrscht und der Anfang der Weisheit?

Und den Herrn des Hauses dem Menschenkenntniss die Fülle ward und der Liebe, die eigne und fremde Sünde vernichtet?

So betrete dies Haus und lern an der reinlichen Tafel, welche Erhabung von Arbeit weiser Leichtsinn gewähre![1])

Hegner var nu Husfælle, og han tilstaar, at han derved har lært meget, først og fremmest Aandsfrihed, thi Lavater var mindst af alt trykkende for nogen. Enhver i hans Hus kunde indrette sig sit Liv efter sine egne Ideer. Hegner var nu modnet, og han voxede aandeligt under disse Omgivelser. Her lærte han mange

---

[1]) Kender du det Hus, hvor Orden hersker og Visdommens Begyndelse? Og hvor Husets Herre fik Fylden af Menneskekundskab og Kærlighed, den der sletter egen og fremmed Synd? Saa betræd dette Hus, og lær ved det renlige Bord, hvilken Vederkvægelse fra Arbejde víst Gladsind skænker!

interessante Mennesker at kende, som besøgte Lavater, og der var baade jævnere Officerer og Generaler iblandt dem. Ved Bordet udfoldede Lavater ret sin store Elskværdighed og vandt alle. Tidt sprudlede et helt «Aandsfyrværkeri« fra ham. I Hegners Dagbog har han under 22. Oktbr. skrevet: »Et vist Menneske (ɔ: Lavater) er snart Ørn, der flyver i Solen, snart Sommerfugl, der bor paa brogede Blomster, snart Geni, der fortryller det usynlige til Synlighed, snart Filister, der holder de trivielleste Paastande at være af Vigtighed«. Af sine rige og mangfoldige Livserfaringer fortalte Lavater mangen en pudsig Historie, især fra sin egen Ungdom, hvor han gjorde sig lystig over sin blødagtige Sentimentalitet, og ellers fortalte han om den lange Række af Mennesker, som han havde haft Lejlighed til at kende. Undertiden kunde han give en hel Scene til bedste, som da han forestillede Hertug Karl af Würtemberg, ved hvilken Lejlighed han flættede en Top ind i sit Haar og snørede det hvide Halsbind saa fast, at hans blege Ansigt blev helt rødt. Han kunde da i sin Oprømthed sige Ting, som man ikke maatte tage altfor nøje. Men Lavater havde i Hegner faaet en altfor kritisk Iagttager, og det var egentlig Synd. Lavater havde noget ved sig, hvorved han kom til at minde om dansk Gemytlighed og dansk Overdrivelse. Det viste sig ogsaa paa den Maade, at han undertiden i sin Godhed i den Grad overvældede Folk med Foræringer, at de tilsidst maatte bede ham om at holde op. Men Lavater havde det ved sig, at han aldrig var lunefuld.

Imidlertid skete der under dette Ophold noget (hvad det var, vides ikke), som forvandlede Hegner fra hans Beundrer til at blive hans bitre Bedømmer. Han kritiserede fra nu af alle hans Skridt, ogsaa dem overfor Franskmændene. Men Lavater syntes aldrig at bemærke det.

Til Bedømmelse af Hegners Karaktér, der var abso-

lut forskellig fra Lavaters, følger her nogle Udsagn af Hegner selv: Jeg er mere Tilskuer end Medspiller i Verden — jeg holder ikke af at handle, men af i Stilhed at se paa Handlingen — jeg ynder ikke en stor Virkekreds, fordi jeg helst vil overse alting tydeligt — den eneste Lyksalighed i mit Liv bestaar i en uvirksom Sorgløshed — længere end én Time holder jeg det ikke ud i noget Selskab — jeg fattes Konversationens Smaamønt. Betegnende for Hegner er ogsaa følgende Ord: Jeg hilser ikke gerne og tager ikke gerne Afsked; heller ikke takker jeg gerne og vil heller ikke gerne, at man takker mig. Ogsaa lader jeg mig ikke gerne lede. Min Svaghed er, at jeg har saa ringe Tillid til Menneskene, at jeg strax anser mig for forglemt. — I alt udgjorde Hegner en Modsætning til Lavater. Hegner var af Ydre uskøn, Lavater det modsatte.

Imidlertid rullede Begivenhedernes Gang videre. Lavater skrev i Marts 1799: »Jeg agter det for enhver redelig Mands Pligt som Mand under alle Storme og Ændringer af de ydre Former at blive sig selv lig, altid at føre ens Tale, kalde Ret for Ret, Uret for Uret, hvad for et Parti der end vinder Overhaand, og hvordan end Dommene falde af dem, som ændre deres Dom over indvortes uforanderlige Ting efter tilfældige Ændringer af ydre Former.«

Lavater var i 1799 meget svag, især af rheumatiske Lidelser. Snart maatte han ligge til Sengs, snart var han oppe, men passede dog for det meste sin Præstegerning. Den egentlige Rædsel begyndte i Zürich d. 2. April med Deportation af 10 af de mest ansete Borgere, som blev grebne i deres Boliger eller i Forretningslokaler eller i Kirken tidlig om Morgenen og som Forbrydere under Bevogtning af Militær slæbt bort. Man angav, at de var Landsforrædere, som stod i Ledtog med Kejseren af Østerrig. Alle Patrioter var ved denne Begivenhed grebne af Harme, og den fyrige Lavaters Blod kom her-

ved fuldstændig i Kog, medens hans Familie, for ikke yderligere at opirre ham, antog en koldsindig Mine. Lavater ytrede engang: »Den uindskrænkede Pressefrihed er en Aabenstillen af Gifthandelen, ikke blot i de mindste Butikker, men hos alle fremmede Kræmmere og Spekulanter. Den fornuftige Indskrænkning af Pressefriheden, alene til Fordel for Sandhed, Religion, Dyd og borgerlig Ro er Tilladelse af Gifthandelen ligesom af Lægemidler, kun paa bekendte Apotheker. Men Indskrænkning af Pressefriheden til Skade for Sandhed, Ret, Dyd og borgerlig Ro, kun alene til Skjul for store Skændselsgerninger og Grueligheder, er sikkert vel den sidste Støtte af den yderste Fordærvelse, er Kronen og tillige Tilstaaelsen af alle Skændselsgerninger og Grueligheder.«

Lavater vilde og kunde ikke tie; han var vis paa, at blot 30 Stemmer af retskafne Folk vilde omstemme Fjenden til mildere Forholdsregler. Beskyldningen mod ham for at jage efter Martyrium afviste han med Uvilje. En Memorial blev i Lavaters Bolig undertegnet af Byens bedste Borgere, og han selv skrev: »Undertegnede vilde anse det for en Skændsel for Zürich og for en Svaghed hos sine kære Medborgere, om man vilde blive ligegyldig ved den pludselige Fjernelse og voldsomme Bortførelse af 10 uforhørte Borgere eller mat synke hen i stumt Taalmod. Højlydt, offentligt, utvetydigt skal enhver helvetisk Borger tale for Opretholdelsen af den engang besvorne Konstitution, men ogsaa højt, offentligt, utvetydigt skal han bevidne sin Afsky for alle despotiske Grundsætninger og Handlemaader o. s. v.« Samtidig skrev Lavater en Skrivelse til flere Medlemmer af Zürichs Regering samt et Trøstebrev til de deporteredes Slægtninge. Dette faldt strax i Direktoriets Hænder.

Der kunde nu med god Grund være Frygt for Lavater. Dog prædikede han næste Søndag d. 7. April for en talrig Menighed over Rom. 13, 1—4 om Pligterne

mod Øvrigheden, og den var et udmærket Vidnesbyrd om Lavaters Sandhed, Retsind og Frimodighed. Han opkaster det Spørgsmasl: »Skulle de Kristne i alle Tilfælde lyde Øvrighedens Magt?« og herpaa svarer han: »Kun da tør, skal og maa Undtagelser gøres, — Fornuft, Samvittighed og Kristendommens Aand byder det — dersom Øvrigheden vilde tiltro os noget uret, pligtstridigt og samvittighedskrænkende. Saa er der heller ikke at tænke paa nogen Lydighed; da siger man beskedent og behjertet; Dømmer selv, om det er ret for Gud at lyde eder mere end Gud. De Kristnes Vaaben er ikke kødelige, men aandelige. Bøn og Visdom, ydmyg Taalmodighed, Mod og Værdighed, kraftfuld Veltalenhed, klare Forestillinger, Bønner, Formaninger, — dette, dette, Kristen! er dine Vaaben, ogsaa da, naar du tror at lide Uret af en Øvrigheds Magt.« Han nævner Apostlen Paulus som et Exempel paa, hvorledes man eventuelt skal bære sig ad. Paulus spørger: Er det tilladt at binde eller mishandle en romersk Borger uden Dom? eller lad os tænke paa Kristi egne Ord: Har jeg talet uret, saa bevis det, men har jeg talet ret, hvi slaar du mig? — Hvorfor skal man lyde Øvrigheden? Øvrigheden er indsat af Gud. At lyde Øvrigheden er at lyde Gud, og at oprøre sig imod Øvrigheden er at oprøre sig imod Gud. O, Kristen, er dette dit Evangelium helligt, saa hold fast ved denne klare, positive og uigenkaldelige apostoliske Lære, som alene, mer end al ydre fysisk og politisk Magt kan skænke, garantere og indestaa dig for Statens Ro og Sikkerhed!«

Prædikenen gjorde et ubeskriveligt Indtryk. Selv Fru Lavater, der havde advaret ham, var saa grebet, at hun med en Slags Heroisme efter Hjemkomsten sagde til ham: »Nu i Guds Navn! Skulde du nu ogsaa for din Prædiken blive deporteret, saa ske Guds Vilje! Det skal ikke volde mig Møje! Du har fyldestgjort din Sam-

vittighed med Værdighed. Jeg kan ikke sige det mindste der imod!«

Prædikenen førte til, at Direktionen strax bestemte, at Lavater skulde deporteres og suspenderes, men det hele blev udsat. Lavater, som ikke vidste noget af det, rejste efter Pinse til Baden (i Schweiz) for at nyde nogen Ro og Stilhed. Allerede den anden Morgen blev der banket paa hans Dør før Kl. 6, og tre Mænd traadte ind med det Udsagn, at de var udsendte af Helvetiens Direktorium og skulde forsegle alle hans Papirer. »Nu i Guds Navn,« sagde Lavater, »tag, hvad De finder og udfør Deres Paalæg.« Hans Kone protesterede og sagde, at hendes Mand var syg og kunde ikke taale en saadan Behandling. Han selv ytrede kun, at de burde betænke, om det var klogt handlet. Mændene kunde ikke tilstæde, at han blev, og Lavater sagde da: Saa ske, hvad Gud vil! Lavater blev saa kørt bort, Dragoner med opplantede Bajonetter gik ved Siden, medens hans Kone vred sine Hænder, udbrydende: Min Mand — og Bajonetter!

Lavater fik Lejlighed til at skrive nogle Ord til sin Menighed, og de lød saaledes: »Jeg beder og formaner alle dem, som jeg elsker og som elske mig, endnu mere indtrængende end nogensinde at holde alle haarde Domme over det, som man har tilladt sig imod mig, hos sig selv, og ikke gøre noget Skridt, der kunde forekomme Regeringen betænkeligt. Bliv, I kære, ligesaa rolige, som jeg er.« Han skrev ogsaa en Protest til Direktorerne. Næste Dag blev han ført til Basel og blev her overgivet til Regeringsstatholder Schmidt, en Mand, som han altid blev taknemlig imod for hans gode Behandling af ham. Lavater trængte paa at blive taget i Forhør, og dette opnaaede han her. Følgen var for det første den, at han maatte rejse til Knonau, hvor han kom til at prædike, da den derværende Præst blev ramt af et Slagtilfælde. Efter en Maaneds Forløb kom Lavater igen til Basel. Egentlig var han d. 10. Juni bleven

fri, men hele Schweiz var paa det Tidspunkt ligefra St. Gothard til Rhin besat af de forenede Østerrigere og Russer under Suwarow, og bagved dem stod igen en fjendlig fransk Hær under Massena. Fra Basel lykkedes det endelig Lavater ved en ædel og indflydelsesrig Kvindes Hjælp sammen med et helt Selskab at komme igennem de franske Forposter, og de naaede endelig tæt hen til Zürich. Her havde man faaet Øje paa Selskabet og deriblandt Lavater. Man strømmede ud af Byen for at hilse den elskede Præst velkommen; der blev en Omfavnelse og Jubel paa Landevejen. Saaledes var han nu efter en lang Adskillelse igen kommet hjem til Hustru og Familie, og hans Bolig blev strax fyldt af Venner.

Dette skete d. 16. August, og allerede den følgende Søndag prædikede han. Her opkastede han det Spørgsmaal: hvad skal vi gøre? og lagde hver enkelt paa Sinde, hvad der maatte være hans nærmeste Pligt. Dernæst fremsatte han det andet Spørgsmaal: hvad skal jeg gøre? og svarede selv herpaa. »Takke, tilbede, fatte Mod, vække ny Tillid i mig, vente gladere mit Kald, se mig om til højre og venstre og spørge, hvad godt er der for mig at gøre?« Men det egentlige Svar fra Vorherre selv skulde ikke længe lade vente paa sig.

19.

Lavater saaret.

Lavater var 1782, medens han endnu kun var Diakon ved St. Peter, en Gang til Stede ved det højtidelige, saa kaldte Karlsmaaltid. Paa Bordet paraderede de fra Tid til anden skænkede Drikkeskaale, der var af Sølv og forgyldte. Lavater tog da en af disse i Haanden og læste de paa den indgravede Navne. En af hans Sidemænd ved Bordet sagde da til ham: »Hr. Hjælper! Paa denne Skaal staar ogsaa Navnet paa en af Deres Forfædre, Hr. Peter Füssli, Præst ved St. Peter, der 1684 blev skudt.« Lavater studsede og tav en rum Tid. Endelig sagde han: »Det er dog besynderligt, at dette Bæger netop blev stillet hen for min Plads, thi ogsaa jeg vil finde min Død for et Skud.« Da han blev nærmere udspurgt herom, svarede han: »Altid naar jeg staar paa min Prædikestol, ser jeg bag i Kirken en Mand, der sigter paa mig med et Gevær, og jeg kan ikke frigøre mig for den Tanke, at jeg engang bliver skudt. Hvis De, mine to Hrr. Bordnaboer, opleve min Død, vil De erfare, at et Skud har været Aarsag til den.« Lignende udtalte Lavater til Gessner og andre af sin Familie.

Jung Stilling beretter om sig selv, at han d. 13. Juli 1799 skrev til Antistes Hess i Zürich, at der paa én-

gang var paakommet ham en bestemt Anelse om, at Lavater vilde dø en blodig Martyrdød.

Den 25. og 26. September 1799 blev der lige udenfor Zürich leveret en heftig Kamp mellem den forenede østerrigsk-russiske Hær paa den ene Side og Franskmændene paa den anden. Franskmændene sejrede. Den 26. September ved Middagstid drog disse ind i Zürich under Massenas Kommando. Züricherne modtog dem med bange Forventning, da de aabenlyst havde vist sig meget vel stemte mod Østerrigerne og Russerne. Da de var bange for Plyndring, havde de for største Delen aflaaset Huse og Boder, da Franskmændene rykkede ind i Staden.

Sejersdrukne bølgede de franske Soldater frem og tilbage gennem Gaderne. Fra et Vindue saá Lavater, at to af disse gik hen imod et Nabohus, som var beboet af et Par aldrende Kvindfolk. Med Utaalmodighed krævede de Vin, og da man ikke aabnede Døren, forsøgte de at sprænge den med deres Geværkolber. Lavater satte sig levende ind i den Angst og Nød, som de to Kvinder var udsatte for, hvis det skulde lykkes de to rasende Soldater at trænge ind i Huset. Derfor tilraabte han Soldaterne: »Vær rolige, mine Venner, jeg skal bringe jer Vin!« Uagtet alle i hans Familie med Bønner søgte at holde ham tilbage, ilede han ud til dem med Vin, klappede Soldaterne venligt og fortroligt paa Skulderen, skænkede for dem, rakte dem Brød og tilbød dem endog Penge, som de dog ikke vilde modtage. I høj Grad tilfreds med Lavaters menneskekærlige Godhed, klappede den ene af Soldaterne, en Grenadér, ham paa Skulderen og forlod ham med de Ord: »Tak, brave, gode Mand! Adieu, kære Broder!«

Men idet Lavater derpaa vilde vende tilbage til sit Hus, kom en lille, mager Soldat til og fortalte ham paa gebrokkent Tysk, at Russerne havde fanget ham, og nu havde han ingen Skjorte. Da Lavater ikke havde nogen hos

sig, men rakte nogle Penge hen imod ham, sagde Soldaten vredt: »Giv stor Daler for Skjorte!« Lavater rakte forgæves nogle Smaapenge hen imod ham, men Manden fordrede en stor Daler. Lavater sagde da: »Det er ingen Manér, gaa nu i Guds Navn jer Vej og lad mig i Fred!« Men Soldaten trak nu sin Sabel og raabte: »Hid med Penge!» Lavater tog nu sin Tilflugt til den Grenadér, som endnu stod kun nogle faa Skridt fra ham og talede med nogle zürichske Borgere. Denne havde jo nylig takket Lavater for hans Godhed imod ham, idet han gav ham Brød og Vin, og derfor mente Lavater, at han trygt kunde bede om hans Beskyttelse. Men pludselig sætter Grenaderen ham Bajonetten for Brystet og raaber endnu vildere end den anden: Hid med Pengene! En Tjener ved Fattigstiftelsen sprang hurtig til, slyngede sine Arme om Lavater og vilde drage ham bort; men i samme Øjeblik affyrede Grenaderen sit Gevær. Kuglen gik igennem Borgerens højre Arm og ind i Lavaters Underliv og Bryst. Afmægtig sank denne om i Borgerens Arme, og han blev derefter først anbragt paa en Bænk, siden ført ind i en Klokkers Hus. Men Grenaderen sigtede igen paa Lavater i det Øjeblik, da man hjalp ham ind igennem Døren, Skudet gik ogsaa af, men ramte ikke, og Grenaderen forsvandt derefter i Mængden. Imidlertid var der strax kommet baade Læger, Saarlæger og Venner, deriblandt en Søn af den franske Oberst, til; de forbandt Lavater, som havde lidt et stort Blodtab og saá næsten døende ud. Ved senere Undersøgelse viste det sig, at Kuglen var gaaet ind paa den ene Side af Underlivet, havde beskrevet en Slags Bue og rimeligvis var gaaet ud paa den anden Side under Mellemgulvet. To Ribben var stærkt angrebne og nogle Hvirvler i Rygraden var drevet helt ud af deres Stilling.

Lavaters Tilstand var, om end farlig, dog ingenlunde haabløs, thi Saaret berørte knap de ædlere Dele. Allerede den følgende Dag var han saa meget bedre, at han

kunde føres til sit Hjem, og den tredje Dag kunde han endog give sine nærmere og fjernere Venner en nøjagtig Beskrivelse af Maaden, hvorpaa han var bleven saaret; han lod en Meddelelse trykke og tilstille sine fjernere boende Venner. Han saá Guds Haand i Tilskikkelsen. Snart var han saa meget bedre, at han kunde skrive i sin Seng, hvilket han i Forvejen var godt vant til, og fortsætte sin Korrespondance. Idet han meddelte sine Venner om Maaden, hvorpaa han var bleven saaret, endte han sin Meddelelse saaledes: »Endnu beder jeg alle, som læse dette, ingensinde at spørge efter Mandens Navn, og dersom I tilfældigt skulde erfare noget om ham, da fortie det som en betroet Hemmelighed. Jeg vilde i mine tidt heftige Smerter lide endnu mere, om der skulde vederfares ham noget ondt. Han vidste i egentlig Forstand ikke, hvad han gjorde.«

Man har opstillet mange Gisninger om Ophavsmanden og Bevæggrundene til den morderiske Gerning, og af disse er vistnok Jung Stillings den sandsynligste. Grenaderen var en Schweizer fra *poys de Vaud*, den franske Del af Kanton Bern, og en Revolutionsmand, hvoraf denne Landsdel talte mange. Da Lavater rakte ham Brød og Vin, kendte han endnu ikke, hvem han var; men lidt efter fik han af de Zürichere, han kom i Samtale med, at vide, at den venlige og gavmilde Mand var Pastor Lavater. Derover blev han rasende, thi han vidste med det samme, hvor meget denne Mand havde talt og skrevet mod Revolutionen. Med denne Overbevisning paastod Jung Stilling, at Lavater var et Sandhedens Blodvidne, og herimod er der intet at indvende. Nogen nærmere Undersøgelse skete der efter Lavaters Ønske aldrig.

Lavater havde det især i November, December og største Delen af Januar ret godt, og det saá ud, som om han skulde komme sig. I den Tid kunde han endog undertiden prædike. Og Sygebesøg aflagde han ret sta-

dig; saaledes beredte han ved Nytaar 1800 en dødsdømt Spion til Døden og ledsagede ham til Henrettelsen.

Men fra Slutningen af Januar blev Lavaters Lidelser igen haardere. Saaret var nemlig ingenlunde lægt, og Kuglen var ikke engang funden. Saaledes laa Lavater paa sit Leje, der i Sandhed kunde kaldes et Smertens. Der var ikke meget at gøre ved Saaret, især da Datiden savnede Midler til at opdage en Kugle, saaledes som Nutiden har dem. Han laa altsaa, overgivet til Guds Barmhjertighed og til hans egne og Menighedens Bønner for ham, men han bar det hele med stor Taalmodighed. Han har selv et Sted udtalt: »Dersom der overalt gives en Gudstjeneste, saa bestaar virkelig den bedste Gudstjeneste i Sjælens Stilhed. Barnlig at bøje sig under Guds vældige Haand er bedre end at gaa til Herrens Bord.« Dog kunde man til de sidste Ord bemærke, at de to Ting ere for forskelligartede til at kunne sammenstilles.

Paa en vis Maade var der kommet bedre Dage for Zürich. Direktoriet var blevet styrtet, og der regeredes nu ved et Udvalg, som fortjente al Agtelse og Tillid. Det var langtfra, at Lavater var standset med sin patriotiske Virksomhed. Der indsamledes baade i Zürich og Bern til betrængte Schweizere, og Lavaters Hus vedblev at være et Asyl for de betrængte. Mange Mennesker, ogsaa Militære, kom stadig og saá til ham, saaledes den berømte General Moreau.

En Tanke, der tidt beskæftigede Lavater, var denne: »Vort jordiske Legeme indeholder efter Evangeliets Lære i sig Spiren til et Organ for vor udødelige Aand i hint Liv, ligesom Sædekornet indeslutter i sig Spiren til den kommende Frugt. Den vise Sædemand behandler nu sin Sæd saaledes, at den kan blive mest svarende til sit Formaal. Men skulde da Gud være mindre vis?« Derfor nærede Lavater den Overbevisning, at det jordiske Legeme blev mere øvet ved at bære de timelige Lidelser,

da nemlig derved skjulte Kræfter blev anspændte og satte i Virksomhed. Da nu, efter hans Forestilling, det finere Legeme, som vi skal modtage efter Døden i det kommende Liv, i sin større eller mindre Fuldkommenhed maa rette sig efter det nærværendes Beskaffenhed, saa troede han at turde haabe, i hint at modtage et mere fuldkomment Legeme eller et mere uddannet Organ for Aanden, og han troede allerede her at have vundet mangen Fuldkommenhed i Aanden og i dens himmelske Organ, som derimod den, der ikke havde Lejlighed til at bære tunge legemlige Lidelser, først maatte erhverve sig hist.

Om end Lavaters Lidelser som oftest var haarde, saa søgte han med sandt Heltemod at anvende hver nok saa lille Mellemtid, der gaves ham imellem de ofte rent overvældende Anfald af Smerte. Vel formaaede han ikke at prædike, men han søgte at vedligeholde en stadig Forbindelse med sin Menighed derved, at han affattede korte enten prosaiske eller poetiske Taler, som hans kære Kollega regelmæssigt oplæste efter Prædikenen. Sin Korrespondance fortsatte han og næsten endnu mere end før, da andre Pligtarbejder ikke vel kunde hindre ham. Hans Breve fra denne Tid give et smukt Vidnesbyrd om hans blide, fattede og barnligt gudhengivne Sjælstilstand.

Noget af det, der satte ham paa den haardeste Prøve, var hans Fysiognomik. Det 4de og sidste Bind var endnu ikke udkommet. 60,000 Frks. havde han sat paa Spil ved Værket, og han følte sig til det sidste overmaade skuffet ved hele Foretagendet. Han plejede at svare Forespørgerne: »Jeg holder ikke af at tale derom.« Og dog var det ingenlunde selve Sagen, han fortrød, men kun sin daarlige Beregning ærgrede han sig over. Nu til Dags er hans store Værk kun en Pryd for Biblioteker; man priser det, men der er kun saare faa Læsere.

Lavater modtog næsten uafladelige Besøg af Venner, ja selv af fremmede, der var komne for at se til ham. Og næsten altid viste hans Aand et saadant Herredømme over hans svage Legeme, at han stadig kunde underholde sig med de besøgende, tidt med livlig Munterhed, ja endog med Veltalenhed. Naar da Smerter i Saaret afbrød al Samtale i nogle Minutter, da kunde han igen tage Traaden op. For mange blev Lavaters Smertens Leje en god Skole, naar de saá hans Taalmodighed.

Tidt vendte han tilbage til sit Udødelighedshaab. »Himlen være takket«, udbrød han engang, »jeg har altid været saa lykkelig at tro paa Sjælens Udødelighed, men ingensinde har min Overbevisning været klarere og inderligere end i min nuværende Tilstand.« Saa ofte han kom til at overveje dette, var det, som fik hans Aand ny Hvile derved, og som om en Straale fra den hinsides Verden lysnede ham i Møde. Da kunde hans blege Ansigt overgydes af en fin Rødme, Øjnene kunde funkle og hele hans Væsen blive begejstret. En Ven skriver derom: »Ja, i Sandhed er hele den moralske Existens, hvori han levede under alle de Lidelser, der uafladelig arbejdede paa at nedbryde og tilintetgøre hans fysiske Kræfter, det mest paafaldende Exempel, jeg nogensinde har set, ikke alene paa Tankekraftens overvejende Magt, men ogsaa paa den trøsterige og vidunderlige Indflydelse, som en uhyklet Fromhed formaar at udøve i Livets smertefuldeste og voldsomste Kriser.«

20.

Lavater døende.

Henimod Midten af December var Lavater saa meget bedre, at han kunde være oven Senge den meste Tid. Da kunde intet længere afholde ham fra at bestige Prædikestolen, og han valgte til sin Text Ps. 71, 7—8: Jeg har været for mange som et Under, men du er min stærke Tillid. Lad min Mund fyldes med din Lov, ja den ganske Dag med din Pris.« I denne Tale siger han: »Jeg er ved intet bleven saa styrket paany i min Tillid til Gud som ved det, der i Løbet af dette Aar, ligefra Begyndelsen og indtil denne Stund, er vederfaret mig, behageligt og ubehageligt. — Jeg kan vel ikke med Paulus sige: Jeg bærer den Herres Jesu Kristi Tegn paa mit Legeme, men jeg kan sige: jeg bærer Mindesmærker om den guddommelige Langmodighed paa mit Bryst, Guds Langmodighed skal ikke for intet paa vidunderlig Maade have frelst mit Liv og ikke forgæves have indtrykket paa mit Bryst et blivende Mærke, hvorved jeg opvækkes til Taknemlighed mod ham. Det Liv, der paany er skænket mig, skal blive anvendt til Forherligelse af ham, der gav mig dette nye Bevis paa sin Naade. Mit Liv som min Mund skal prise ham. Mit Liv skal, som om jeg vendte tilbage fra Graven, atter være helliget min Gud og Frelser, indviet til Dyd og

Pligt, og være beredt til at ofre sig for Fædrelandet, for min Menighed, for alle dem, som jeg staar i et Pligtens Forhold til. Enhver Smerte, som vender tilbage, skal være mig et Minde til Vækkelse, saa jeg med nyt Mod, med fornyet Taalmod og Ydmyghed, med fornyet Troskab og Kærlighed træder i hans Fodspor, om hvis usigelige Kærlighed og ubeskrivelige Smerter daglig mine egne, tusende Gange mildere, Smerter skal minde mig.«

I henved 6 Uger vedblev den bedre Tilstand, hvor Lavater kunde holde Prædikener, gøre Sygebesøg og udføre Embedsforretninger. Ja selv i Vinterkulden, som nu indtraadte, sparede han ikke sig selv; endog da en kejserlig tysk Soldat var bleven dømt til Døden af Franskmændene, og denne udtrykkelig havde bedet Lavater om at følge sig til Retterstedet, turde denne ikke nægte ham denne sidste Tjeneste. Men henimod Midten af Januar var Smerten i Saarene bleven saa voldsom, at han ingen Forretninger mere kunde udføre. Meget bedrøvet var han nu over, at han i Passionstiden intet kunde være for Menigheden uden ved sine Bønner.

For sit Fædreland kunde han imidlertid endnu virke. Sammen med Pastor Müssli i Bern fik han en almindelig Hjælpefond i Gang til Hjælp for saadanne Schweizere, som ved Krigen var blevne forarmede, og særlig fra Udlandet modtog Lavater store Summer hertil. Der kom stadig mange franske Officerer og saá til Lavater, blandt hvilke General Moreau især er bekendt. Han havde af og til smertefri Mellemrum, hvor han ikke blot kunde udtale sig ligesom tidligere, klart og frit, men endog være ret munter, ja endog spøgefuld.

Lægerne mente, at en Badekur kunde være gavnlig for ham, og derfor blev han ved Begyndelsen af Maj ført til (schweizisk) Baden, men hans krampagtige Hoste og hans Svimmelhed med Afmagt vilde ikke bedres. Heller ikke vilde et Ophold i Schinznach forbedre hans

Tilstand. I nogle Uger syntes Badet dér at bekomme ham vel, saa at man nu atter fattede Haab, men det blev til intet. Tilsidst blev et Tilbud af General von Salis modtaget med Tak, idet han stillede sin smukke Villa Erlenbach ved Zürichersøen, kun $1^1/_2$ Mil fra Staden, til hans Raadighed. Her blev alt, hvad trofast Kærlighed og varmt Venskab kunde udtænke, vist imod ham fra d. 16. Juni af, da han kom der. Han følte de Uger, han var i Erlenbach, som nogle af de skønneste i sit Liv, og ytrede her: »Jeg har det bedre end nogen Fyrste,« og skrev: »Altsaa her i det paradisiske Erlenbach er jeg Konge uden Rige, bunden og dog i den størst mulige Frihed, fattig midt i Overflodens Skød, munter i den sværeste Pine, baaret af Langmodighedens Arme, skaanet midt i den skarpe Tugtelse. — Mit Navn være: Herre, forbarm dig over mig!«

Skønt hans Dage i Erlenbach ogsaa blev forskønnede ved Hustruens og Datterens Nærværelse og ved forskellige skriftlige Arbejder, havde han dog mange Lidelser.

I September vendte han tilbage til Zürich, men var ved de vedholdende Lidelser saa afmattet, at han ikke kunde gaa, men maatte bæres, naar han vilde nogen Steder hen. Alligevel var det hans Hensigt at holde den 14de September, som var Bods- og Bededag, sammen med sin kære Menighed, holde Nadvere med den og endelig tale et Afskeds Ord til den.

Kirken var fyldt af en bevæget Menighed, og efter at Gessner havde forrettet Nadveren, talede Lavater for sidste Gang. Vi anføre her noget af Talen:

»Kære, dyrebare, hellige Kristenforsamling, Brødre og Søstre til ham, der, tilbedt af alle Engle, ikke skammer sig ved at kalde os arme, forkastelige Syndere sine Brødre! Hvor kan jeg udtrykke, med hvilken vemodig og glad Bevægelse jeg engang igen ser dig med mine Øjne og atter personlig staar for dig, kære Menighed. Højlovet være Gud, fordi i det mindste dette blev mig for-

undt af Faderen. Kun faa og matte Ord er tilstedte mig at tale paa denne hellige fædrelandske Festdag til eders opmærksomme og taalmodige Andagt.«

»Jeg har hjertelig længtes efter at æde Paaskelammet med eder, førend jeg dør, sagde Jesus Kristus til sine Disciple i denne sidste Nat af hans naaderige Liv. Tør jeg fra det fjerne sige ham disse Ord efter. Mine Svagheder voxe fra Dag til Dag, Døden ligger ligesom allerede paa dette knuste Bryst. Som om jeg for sidste Gang stod her for eder, som fra Gravens Tærskel maa jeg tilraabe eder.«

»Jesus Kristus velsigne paa eder og paa mig denne fælles Nydelse af dette hellige Pant paa hans al Forstand og alle elskendes Kærlighed overgaaende Kærlighed. Den vække i vore Hjerter den inderligste Genkærlighed. Hans utrættelige Langmodighed og Naade vække den ydmygste Taknemlighed, frygtløseste Tillid — hans uforanderlige Troskab og Almagt vække urokkeligt Mod og Tilbedelse! Over ham vil vi altid glæde os med ny Glæde. Der er dog evig intet, som er at ligne med ham, intet paa Jorden og intet i Himlen.« —

»Som vi se paa Herren, saaledes ser han paa os; naar vi behage ham, da er alt paa det rene. Vi behage ham, naar vi træde ind i hans ydmyge, taalmodige, ædle Kærlighedssind, naar det bliver den daglige Hovedsag i vort Liv at blive ham lige. Naar vi se mere end paa alt andet hen paa ham som vor Herre og Mester, vort Forbillede; ham, som engang skal være vor Dommer, og nu er vor Forbarmer!« —

At Fr. Stolberg var gaaet over til Katholicismen, fik Lavater omtrent paa denne Tid at vide, og skrev endnu til ham følgende udmærkede Brev:

»Du vil, kære Frits Stolberg, vist ikke forskrækkes ved at faa et lille Brev fra Lavater — det første efter din, ikke for mig vanskelig forstaaelige saakaldte Tros- og Religionsforandring. Du vil ikke af Protestanten vente

noget Pust af Protestation. Du vil tage det ligesaa broderligt som troværdigt op, naar jeg i fuld Overbevisning siger: Mig vil det glæde, om du ved dette vigtige Skridt har vundet i Ro for din Sjæl, i Lyst og Kraft til et evangelisk kristeligt Liv, i Lethed til at nyde det højeste Gode i Lighed med Kristi Sind eller vil vinde det. Jeg er ikke saa smaatskaaret, at jeg kan foragte eller le ad nogetsomhelst Middel, hvorved et Individ, der er anderledes bygget eller har andre Fornødenheder end jeg, tror at blive bedre, renere, fuldkomnere, gudvelbehageligere. Hver gaa den Vej, som fører ham til Gud og et redeligt Hjerte!

Næste Dag.

Jeg siger endnu mere: Bliv en Ære for den katholske Kirke! Udøv Dyder, som vilde være den ikke katholske umulige! Gør Gerninger, som bevise, at din Forandring havde et stort Maal, og at du ikke forfejlede det. Bliv en hellig som Borromæus. — I har hellige, jeg nægter det ikke, vi har ingen, idetmindste ingen, som I har dem. De hellige, som eders Kirke dannede, de er Modvægten mod de utallige Ceremonislaver, som den frembringer, og, om jeg tør sige det, med Flid synes at underholde. Jeg ærer den katholske Kirke som en gammel, rigelig udsnirklet, majestætisk, gothisk Bygning, der bevarer ældgamle dyrebare Overleveringer. Faldet af denne Bygning vilde være Faldet af al (?) kirkelig Kristendom. Jeg ærer, elsker, beundrer mange enkelte Katholiker, som jeg kender og tør regne blandt mine Venner. Men trods alle Anstrængelser af nogle for at faa mig til at gaa over til den katholske Kirke, var de forgæves og vil altid blive forgæves, fordi jeg for min Person aldeles ikke afhænger af Former, men anser Religion som en Retning af Hjertet til Gud i Kristo og en indre Stræben efter Lighed med ham. Fordi jeg ikke vil være nogen dødeligs Slave, men Tjener af Kri-

stus uden egen Vilje, fordi jeg ingen Dyd, Fuldkommenhed eller Salighed kan tænke mig i den katholske Kirke, som en redelig Kristen ikke uden den kan naa ligesaa let, om ikke lettere.

Jeg respekterer ethvert redeligt tænkende Menneskes Overbevisning som min egen. Menneskets Overbevisning er hans Gud. Hvo der ikke respekterer Overbevisningen, hvad respektabelt vil han da respektere? At Overbevisning og intet andet end Overbevisning ledte dig til det Skridt, som du, visselig ikke uden store Forsagelser, gjorde, derom har jeg tilvisse ikke den ringeste Tvivl. Men jeg — hvor meget end mange af de tænksomste og agtværdigste Katholiker, som jeg inderlig elsker som Venner, monne ønske det af de bedste, kærligste og religiøseste Hensigter — jeg vil aldrig gøre dette Skridt. Jeg bliver aldrig katholsk; det vilde være Ofrelse af al min Tænke- og Samvittighedsfrihed, Fornægtelse af alle Menneskerettigheder. Jeg vil, saa længe jeg vandrer hernede — og min Valfart synes at være Maalet nær — aldrig blive katholsk, det er: intet Menneske og ingen Engel vil nogensinde kunne overtale mig til at ære en Kirke som ufejlbar og kalde den en barmhjertig Moder, der brænder vildfarende oplyste Børn. En intolerant Kirke kan aldrig være mig en efterlignelsesværdig Discipel af ham, der udgød de kærlighedsfuldeste Taarer over de mest ondsindede Forkastere af det bedste. Jeg siger dette, kære, særlig for at forekomme ethvert Forsøg paa Overtalelse, som redeligt overbeviste Proselyter til den katholske Kirke vanskelig kan modstaa. Jeg siger dette, for fremfor alt at advare dig som Ven og Broder (saavidt du kan og bør erkende mig som saadan) for alt, hvad der blot har Skinnet af ukristelig Intolerance. Thi den Tro, at der er en eneste, udelukkende saliggørende, rentud ufejlbar Kirke, og at alle de, som kan komme til Erkendelse af den, men ikke er traadt over til den, gaa evig fortabte, denne for mig

afskyelige, men for dig nu hellige Tro, gør under Skin af frelsesøgende Kærlighed haard, intolerant og ukærlig. At advare dig derfor er Venne- og Kristenpligt.

Hvad jeg sagde dig som Grund til, at jeg aldrig kunde blive katholsk, kan ikke videre berøre dig eller vække Tvivl i dig, thi jeg tænker, du har selv gjort disse Indvendinger, og at de er blevne besvarede dig paa en for dig tilfredsstillende Maade. Mig blev de aldrig det. Heller ikke kan noget være mere himmelvidt fjernet fra min Hensigt, end at lokke dig fra den gode Moder, der optog dig, saaledes som hin Fader sin fortabte Søn, saa glædelig som et tabt og genfundet Barn. Nej, nej! Bliv Katholik! Bliv det af hele dit Hjerte! Vær alle Katholiker og Ikkekatholiker et lysende Forbillede paa efterlignelsesværdig Dyd og kristelig Hellighed. Gid alle Dyder af Gallizin, Droste, Katerkamperne, Sailer og Fenelon maa forenes i dig! Give Gud, at jeg kunde tilegne mig alle disse ædles Dyder! Hvis den eneste mulige Vej dertil var at tage den katholske Trosforms Aag paa sig, saa vilde jeg vel endnu blive katholsk. Men jeg tror, at Aanden aander, hvorhen han vil, og Guds Ord er ikke bundet, og at den barmhjertige Samaritan var nærmere Guds Rige end mangen orthodox Præst af den ærkekatholske jødiske Kirke, hvis Pave Kajafas med de 70 Kardinaler korsfæstede Kristus. Lad os, kære, bevise vor Rettroenhed ved den fuldkomneste Kærlighed. Hvo der gør det gode, han er af Gud, og hvo der bliver i Kærlighed, bliver i Gud og Gud i ham!«

Efter denne Dag voxede Lavaters Lidelser i høj Grad. Smerterne blev heftigere, ja saa glødende, at han, undertiden i flere Minutter, ja i hele Kvarter laa i ét Skrig. Lægerne kunde ikke hjælpe; de saa' Benedder i dette. Den skrækkelige Hoste vedblev; faldt han undertiden i sine lange, lange Nætter i Søvn og sov nogle Timer, saa vækkedes han snart igen af den sønderrivende Hoste. Ogsaa Uringangene led, og ved den megen

Skriven i liggende Stilling var en Hvirvel traadt ud, og herved fik han nye smertefulde Saar paa den. Men endnu havde han dog taalelige Timer og lod sig da løfte hen i en Lænestol, hvor han arbejdede f. Ex. paa Mindelinjer til sine Venner. Disse var som oftest med personlig Betegnelse af dem og ofte meget træffende. Han lod sig daglig forelæse af Ny Testamente og af sine egne Digte.

Undertiden havde han endnu gode Øjeblikke, og smilende kunde han udbryde: »Det gaar nu ret ordentligt. Mine sex Onder tie, saa jeg igen kan tælle dem: Hosten, begge Saarene (af Skuddet), de gennemlagte Saar, Vandsmerten, Svimmelheden.« Han bad tidt for ham, der havde saaret ham, ja skrev et Mindedigt til ham:

Gott vergebe dir so, wie ich dir von Herzen vergebe!
Leide nie was ich um deinet willen gelitten.
Ich umarme dich, Freund, du thatst unwissend mein gutes.
Kommt dies Blättchen zu dir, es sei dir Pfand von dess Herrn Huld,
welche reuende Sünder begnadigt, entsündigt, beseeligt.
Lege Gott mir für dich in die Seele grosse Gebete,
dass kein Zweifel mir bleib: Wir umarmen uns einst vor des Herrn Aug'![1])

Af dette Digt ser man, at Lavaters Aand endnu kunde være ganske klar. Den 15. Novbr. 1800, den Dag da han fyldte 60 Aar, kom endnu adskillige ind til ham, og han talede, om end med Besvær, med dem. Men han fik et Par Gange meget haarde Anfald af Gigt;

---

[1]) Gud tilgive dig saa, som jeg dig af Hjertet tilgiver!
Aldrig du lide, hvad jeg for din Skyld har lidt.
Jeg omfavner dig, Ven, du gjorde, uvidende, mit bedste.
Kommer dette Blad til dig, det være dig Pant paa Herrens Gunst,
som angrende Syndere benaader, opflammer og saliggør.
Gud lægge selv i min Sjæl store Bønner for dig,
saa ingen Tvivl mig bliver: Engang skal for Herrens Øje vi favnes!

den ene Gang var det saa voldsomt, at han med Overkroppen faldt ud af Sengen og vilde være styrtet til Jorden, hvis der ikke havde staaet en Stol, som han faldt haardt paa med Hovedet.

I December var han saa udmattet, at han, bedst som han talede, kunde falde hen i Søvn. Lige op mod Jul var hans Broders Hustru, der længe havde været syg, bleven saa svag, at det var øjensynligt, hun havde ikke langt igen. De boede i en fjern Del af Staden, men det var en troende Kvinde, der omfattede Lavater med stor Kærlighed, og derfor vilde han gøre alt for at se hende endnu en Gang. Da han derfor en Dag følte sig noget bedre, lod han sig tildække med Tæpper, anbringe i en Portechæse og bære til hende. Forgæves søgte Fru Lavater og Broderen at holde ham fra det; med stor Aandskraft stod han uden Hjælp op af Sengen og klædte sig paa med ringe Bistand. Imidlertid anstrængte Turen ham i den Grad, at han ved Ankomsten til Stedet flere Gange faldt i Afmagt. Endelig var han saaledes kommet til sig selv, at han kunde anbringes ved Siden af den døende, og her sagde han nu med svag Stemme: »Her sidde nu vi, begge døende, ved Siden af hinanden, — men Kærligheden dør ikke, og ikke den Tak, som jeg er dig, kære, trofaste Søster skyldig. Gud vil snart lønne dig for al den Kærlighed, som din søsterlige Troskab beviste mig!« Han sank derpaa hen i en mat Slummer og lænede i afmægtig Smertefølelse sit Hoved til Gessner, som var med. Kort efter fo'r han op vaagen: »O, der maa visselig være stor Glæde i Himlen, naar de atter se en saadan Sjæl nærme sig til Kysterne. Ogsaa denne gaar ikke fortabt! Reddet ud af det jordiske Livs Skibbrud, er den snart der. Snart raaber den: Land! Land!« Her overmandede Smerterne i den Grad Lavater, at det var med Nød og næppe, at han afholdt sig fra at skrige højt op; derefter faldt han igen hen i en ny Slummer, hvor-

af han vaagnede op og udbrød tilsidst: »Jesus Kristus, den uudgrundelige Forbarmer, være med dig og din Aand, at han maa frelse den!«

Imod al Forventning kom Lavater godt hjem, og det var ham en velgørende Tanke, at ogsaa denne Kærlighedstanke var lykkedes ham. I den følgende Uge var han jævnlig noget forvirret, men selv da var hans Aands Retning mod det himmelske let kendelig. En Gang hørte Gessner ham i Drømme tale paa Fransk om Jesu Moder Marias yndige Karaktér. Da han Juleaften fornam, at det ringede før Festen, lod han Vinduerne aabne for bedre at høre dem og sagde til sin Hustru og Datter med Vemod: »Véd I, hvad der nu mest piner mig? Det er det, at jeg er saa bunden, at jeg ikke mere ret kan tænke over Naadens største Under, Jesu Menneskevordelse.«

Aarets sidste Aften laa han temmelig rolig, men yderst svag; hans Ord kunde knap høres. Han dikterede endnu nogle Ord, som en af hans Kollegaer skulde forelæse Menigheden. Om Middagen paa Nytaarsdag sad han igen oppe i sin Lænestol og lod sin Datter Luise forelæse sig den Kirkebøn, som hans Ven Hess havde forfattet i Anledning af Aarhundredets Begyndelse. Derpaa ønskede han ogsaa noget forelæst af sine aandelige Sange. »Skal jeg,« spurgte Luise, »læse Sangen om et Menneske, der er stedt i megen Elendighed?« Med et elskeligt Smil svarede Lavater: »Ja, naar du mener, at den passer paa mig. Mener du?« Lige herefter blev han angreben af frygtelige Smerter, og efter dem raabte han: »Saadan gaar det i Guds Navn ikke længe! Ak, ikke sandt, I unde mig det ogsaa, naar jeg nu snart ligger som et roligt Lig! Ikke sandt, I unde mig ogsaa min Udløsning og Fuldendelse?« Og siden: »Om jeg end ikke mere kan velsigne jer enkeltvis, saa tro paa min Velsignelse; den vil visselig hvile over eder alle.

Tror paa min Forbøn! Gud vil visselig velsigne eder alle!«

Om Aftenen, da han efter lang Tid befandt sig bedre, blev der endnu beredt ham en hjertelig Glæde. Fra en Ven i Basel blev der nemlig sendt ham en Lyseskærm med hans Ven Pfenningers Skyggebillede med en Omskrift, der betød: »denne Side Skygge, hin Side Lys!« Denne Gave voldte ham stor Glæde.

Ved Nattens Frembrud blev han bragt i Seng, og mod Sædvane bad han sine nærmeste, at de dog endnu vilde blive en liden Stund hos ham. »Ikke sandt, I blive ogsaa gerne hos mig endnu en Smule? O, jeg takker eder hjerteligt for eders Troskab. Gud være med eder i sunde og i syge Dage.« En Times Tid derefter omfavnede han dem, kyssede dem og bad dem, at ogsaa de nu vilde gaa til Hvile. Selv sov han nu ogsaa ind og havde en ganske ualmindelig rolig Søvn.

Først henad Middag den næste Dag vaagnede han, men hans forandrede og stivnede Blik viste, at Dødskampen var begyndt. Han spurgte først: »Hvad er det idag for en Dag, og hvad er Klokken?« — Han svarer sig selv med at sige: »Bächtelsdag, Kl. halv Tolv!« Saa var han inde i Kampen. Han gispede efter Luft, man maatte aabne Vinduet lige overfor ham. Han havde nu Trang til at hoste, men der var ingen Magt dertil. En Stund lænede han sig til sin Hustrus Bryst og sagde hastig: »Gud velsigne dig!« men formaaede saa ikke mere. Nu vilde han op i sin Stol, og med megen Møje lykkedes det. Her slumrede han et Øjeblik ind, men vaagnede derefter til større Ængstelse og Afmagt. Luise stod ved hans Side, og mod hende udrakte han flere Gange Haanden: Gud signe dig, mit Barn! Gud signe dig! Styrkelse! raabte han derpaa, og man gav ham Hoffmanns Draaber. Under disse svære Lidelsesøjeblikke traadte et Par af hans troeste Venner ind uden at ane

Stillingen. Lavater kendte dem, kaldte dem ved Navn og foldede stille Hænderne, idet han saa' mod Himlen.

I dette Øjeblik tonede gennem de aabne Vinduer en Nytaarssalme ind fra Gaden: Begyndt er dette Aar — hvo skal det vel fuldende? Lavater forstod det ganske, gav sin Søn og Gessner et tydeligt Blik og løftede det derfra op mod Himlen, hviskende: »Beder, beder!«

Kl. var 3, da hans Ansigt blegnede, Munden fortrak sig, og Lavater var død. Det var den 1ste Januar.

Med vemodig og kærlig Deltagelse kom alle Familien i Møde i dens store Sorg og i Glæden over, at han nu havde udstridt.

Hans Ligbegængelse den 5te Januar var den største, som Zürich havde set. Mindet om Lavater blev foreviget ved mange Smaaskrifter, Prædikener og Digte. I Peterskirkens Kor blev der rejst et smukt Mindesmærke over Lavater. Herpaa stod der foruden Aarstallene i hans Liv, følgende:

Hvad han, sin Herres trofaste Vidne, talede i dette Tempel, hvad han skrev, øvede og led, var dette ene: Udvikling af Sandhedens og Kærlighedens Rige.

Mindesmærket er af Kunstneren Danegger.

21.

Eftermæle.

Saa længe Lavater levede, havde der været Uro om hans Navn. Paa den ene Side Beundring, der tidt grænsede til Forgudelse, paa den anden Side Kritik, der oftest gik over til Uretfærdighed. Samler vi alt sammen, bliver Hovedindtrykket en Mand, der i en sjælden Grad forstod at aagre med sit Pund, og hans Pund var, omend ikke af de allerstørste, dog meget fremragende. En Mand, hos hvem vi finde Sandhed og Vildfarelser, men hvor den første er alt overvejende, og Vildfarelserne var temmelig betydningsløse og nærmest tilhørte Tidsaanden. Fremfor alt var han et Menneske, der vilde noget og midt i en gold Tid gennemførte det med Ufortrødenhed. Han var ikke af de store, banebrydende Aander, men han var et varmhjertet, troende Menneske, og trods Fejl var han baade i Livet og i Døden et Sandhedsvidne. Det bedste af alt, Kærligheden, havde i ham vundet Skikkelse, og overfor den bør al smaalig Kritik forstumme.

Efter Lavaters Bortgang, som i saa høj Grad og med saa stor Deltagelse havde hendraget Opmærksomheden paa ham, blev der stille om hans Navn, mere stille end man skulde have ventet. Dette hang sammen med, at han ikke havde sat betydelige Tanker ind i Verden, men mest havde været en Praktiker. Hans

mange Skrifter har ikke haft noget langt Liv, og der er forsaavidt en Uret ved det, som der i de fleste af dem er meget godt, men hvad der i den offentlige Mening har virket dræbende paa dem, er de mange Ord. Tillige har naturligvis hans Særmeninger, af hvilke nogle kunde kaldes sværmeriske, skønt uskadelige, ikke været til Gavn for hans Navn.

Vi vende nu som en Afslutning tilbage til hans yngre samtidige, Ulrich Hegner, der overlevede ham i mere end 40 Aar. Hvor skarp kritisk denne end var, og hvormeget end den personlige Uvilje stikker igennem, kan det dog ikke nægtes, at uden delvis Berettigelse var hans Kritik ikke. Men man bør da ogsaa for Sandhedens Skyld følge Hegner til Enden og se, om Kritikken hos ham holdt sig ned gennem Tiden.

Flere Gange siden Lavaters Død skrev Hegner om ham. Første Gang 1820. Efter at have gennemlæst hans gamle Breve, skriver han: Hvor staar han igen levende for mig! Hvilken Uro! Hvilken venlig Kærlighed, Meddelelseslyst, Pirrelighed, Tilbøjelighed for det sandsynlige, Vildfarelse!«

14 Aar senere skriver Hegner igen: »Lavaters lette, sarte, fornemme Natur lyser mig absolut i Møde, saa kærlig og venskabelig!« Efter Beretningen om det betænkelige Aar 1796 slutter Hegner saaledes: »Dette er en faktisk med samvittighedsfuld Sandhed foredraget Fortælling, som ikke kan blive den for 20 Aar siden afdøde Lærer, hverken til Ære eller Skam, thi vi have alle vor Skygge; kun var hans, da han havde stillet sit Liv for Offentligheden, desto synligere. Forøvrigt var han med alt det dog et fortrinligt Menneske, hvor det gik naturligt til (ɔ: uden Mystik) og i Selskabslivet.« Og Hegner tilføjer: »O, havde jeg ham dog endnu i levende Nærhed! Jeg har siden kun set faa hans Lige!«

Her omtaler Hegner det meget kvindelige i Lava-

ters Karaktér, som ogsaa Zimmermann havde bemærket. Han havde en Gave til at lede Kvinder, idet han virkede dunkelt paa deres Forstand, men levende paa deres Indbildningskraft. Hegner fortæller, hvorledes der engang 1792 efter et aandeligt Foredrag af Lavater i en Bedesal i Augsburg blev 30 Kvinder tilbage, som bad om hans aandelige Broderkys. Man har endnu 4 utrykte Breve fra Lavater til en Fru St. Gratien, hvis Mand var Oberst. De er meget intime, men aldeles ikke anstødelige.

Angaaende Lavaters Tro paa, at man ved Bønnen kan komme til at gøre Undergerninger, bemærker Hegner: Denne Mening blev han tro i hele sit Liv. Jeg véd, at han ved Bønnens Kraft vilde bibringe en døv Ven, Præsten Werz, Hørelsen og ved Haandspaalæggelse gøre Kvinder frugtbare, med hvad Resultat vides ikke. Men Hegner var ingen god Meddeler af sligt, da hans aandelige Standpunkt var omtrent som Göthes paa dennes ældre Dage, det vil sige fjernt fra kristen Tro.

Om den Ilfærdighed, som var over Lavater, gør Hegner den Bemærkning, at han tidt skar sig, naar han barberede sig. Endnu paa Dødslejet pinte gammel Gæld Lavater, og denne havde han faaet ved sine fysiognomiske Studier, altsaa paa ganske uegennyttig Maade, saare betegnende for ham.

Hegner gør den Bemærkning med særligt Eftertryk, at hvis nogen vilde bedømme Lavater efter hans Dagbog, vilde han gøre ham højlig Uret, thi Lavater var fyldt med Kærlighed for alt, hvad elsker. —

Da baade Göthe og Hegner var blevne Oldinge, dukkede deres Ungdomsven Lavater frem for dem, forklaret af skønne Minder. »Udstyret med det hele Trylleri af fortrolig Ynde lader Göthe Underbarnet Lavater træde ind i sin Livshistorie, hvor han har beredt ham en anselig Plads. Man mærker paa dem begge (Göthe og Hegner), at det har kvæget dem at se Lavaters Skygge

svæve frem blandt Forgangenhedens. Det er ikke den ringeste Del af hin Fornøjelse, som man altid føler, naar blandt de utallige Mennesker, der hverken er Fugl eller Fisk, endelig én viser sig, som i sin Art er noget helt afrundet og fuldkomment passer til sig selv.

Hegner siger til Slutning: »Fragmentarisk bliver dog alt, hvad man kan sige om et Menneske; man har ved Enden af formentlig Fuldstændighed dog kun talt ensidigt, og man vilde, selv om man strax igen vilde begynde forfra, aldrig blive færdig, thi Enkeltvæsenets Grænse er uudgrundelig.«

3 2044 077 964 393

